

Areál a filologická studia

Ivo Pospíšil

Masarykova univerzita

Brno 2013



EVROPSKÁ UNIE



MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY



OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost



INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Areál a filologická studia

Ivo Pospíšil

Masarykova univerzita
Brno 2013



evropský
sociální
fond v ČR



EVROPSKÁ UNIE



MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY



OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost



INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Dílo bylo vytvořeno v rámci projektu Filozofická fakulta jako pracoviště excelentního vzdělávání: Komplexní inovace studijních oborů a programů na FF MU s ohledem na požadavky znalostní ekonomiky (FIFA), reg. č. CZ.1.07/2.2.00/28.0228 Operační program Vzdělávání pro konkurenceschopnost.

© 2013 Masarykova univerzita



Toto dílo podléhá licenci Creative Commons Uveďte autora-Neužívejte dílo komerčně-Nezasahujte do díla 3.0 Česko (CC BY-NC-ND 3.0 CZ). Shrnutí a úplný text licenčního ujednání je dostupný na: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/cz/>.

Této licenci ovšem nepodléhají v díle užitá jiná díla.

Poznámka: Pokud budete toto dílo šířit, máte mj. povinnost uvést výše uvedené autorské údaje a ostatní seznámit s podmínkami licence.

ISBN 978-80-210-6472-0

ISBN 978-80-210-6471-3 (brož. vaz.)

ISBN 978-80-210-6473-7 (online : ePub)

ISBN 978-80-210-6474-4 (online : Mobipocket)

Obsah

I. AREÁLOVÁ STUDIA A JEJICH VÝCHODISKA	5
A. Filozofické předpoklady	5
B. Exkurz: Z dějin slavistiky	8
C. Areálové aspekty slavistiky v první polovině 20. století, Slované a střední Evropa	15
D. Heterogenita areálových studií a různé tematické záběry	29
1. Typologie areálových studií: areálová a literárněvědná lingvistika a regionalistika	29
2. Baroko jako vývojový problém literatury střední Evropy	52
II. CO JE TO AREÁLOVÝ VÝZKUM	61
A. Struktura	61
B. Povaha brněnské koncepce areálových studií, areál a jeho vztahy	65
C. Areálová studia a literární komparatistika	76
D. „Nová filologie“	96
E. Kulturní dialog a areálová studia	101
F. Genologie a problém areálových studií	104
III. NĚKOLIK NOVĚJŠÍCH PŘÍKLADŮ LITERÁRNÍ AREÁLOVOSTI	111
A. Ota Filip	111
B. Oxana Zabužko	121
C. Josef Suchý	124
SLOVNÍČEK VYBRANÝCH POJMŮ	130
VÝBĚR LITERATURY, ZEJMÉNA S AREÁLOVOU TEMATIKOU	136

I. Areálová studia a jejich východiska

A. Filozofické předpoklady

Podstata areálových studií tkví v minulosti evropského myšlení; jejich kořeny se obvykle spojují s komplexními ekonomickými učenými, která vycházejí z prostorových představ – fyziokratismu a merkantilismu.

Fyziokracie (= vláda přírody) je termín, který použil Dupont de Nemours (1739–1817) v roce 1768 a který rozvinul známý ekonom Adam Smith (1723–1790); pro fyziokraty bylo typické, že chápali svět jako přirozený řád, jenž má objektivní, na vůli lidského subjektu nezávislý charakter. Co je přirozené, to je také stabilní, neměnné, věčné. Svě učení (François Quesnay, 1694–1774, Mercier de la Rivière, 1720–1794) vyložili zejména v pojmu tzv. čistého produktu. S fyziokraty je spojena i teorie merkantilismu (lat. mercator = obchodník), který představu přirozených, objektivních zákonů fyziokratů doplnil učením o hodnotě vznikající z obchodu (colbertismus – podle francouzského ministra financí Jean-Baptiste Colbert, 1619–1683), tedy v geografickém a geopolitickém prostoru, kde probíhají cesty a doprava.

Teoretické základy areálových studií vznikaly v 17.–18. století s utilitarismem, za jehož vlast bývá pokládána Anglie, zejména dílo Johna Locka (1632–1704) *Pojednání o lidském rozumu* (*Essay Concerning Human Understanding*, 1690) a jeho pedagogický spis *Několik myšlenek o výchování* (*Some Thoughts Concerning Education*, 1693). Výchova je pro Locka záležitostí soukromou (rodinnou, ale závisí na ní stav národa a státu). Lockovým cílem je vychovat šlechtice (gentlemana), který bude plnit své společenské funkce a šířit slávu vlasti. Spolu s prolnutím fyzické a duševní výchovy (otužování, plavání ve studené vodě, hra na čerstvém vzduchu) je tu jídelníček (málo jídla a pití, jednoduchá strava, lehké pivo), spánek a péče o stolic. Člověk by měl být drilem veden k tomu, aby byl po opuštění otcovského domu obrněn před nepřátelskými vlivy okolního světa. Utilitární je Lockovo pojetí Boha: zdůrazňuje se jeho srozumitelnost a nekomplikovanost, přičemž autor odmítá implantovat do dětské mysli složité představy, jež vedou

k zmatku a šílenství: podobně umění ztěžuje dosažení kýženého výchovného cíle – navíc je zřídkakdy vidět, uvádí Locke, že by někdo na Parnase našel zlaté nebo stříbrné doly. Podobně v traktátu *O studiu (Of Study)*, jenž je volným doplňkem obou předchozích, se staví proti mrhání časem kladením choulostivých otázek: studium má zajistit klidné a zdárné putování člověka po životní dráze. Důraz na přirozenost odvozenou ovšem z přírody, jíž se má člověk jako její součást podřídit, je charakteristická i pro traktát Davida Huma (1711–1776) *Zkoumání lidského rozumu (Enquiry Concerning Human Understanding, 1748)*. Uznávaným zakladatelem celé teorie utilitarismu je však až Jeremy Bentham (1748–1832) v díle *Deontologie neboli Věda o morálce (Deontology or the Science of Morality, knižně 1834)*: je inspirováno dominantním skotským osvícencem Francisem Hutchesonem (1694–1746); nejpodstatnějším zájmem je pro něho touha po štěstí (greatest-happiness principle); v tom pokračuje i pozitivista James Stuart Mill (1806–1873) ve spisku *Utilitarismus (Utilitarianism, 1861)*. V Rusku se utilitarismus jako státní doktrína prosazuje za Petra I. Jeho doba, jež budí politické, ekonomické a kulturní reformy shora, je pokládána za konec staré Rusi a počátek ruského sblížení se Západem, i když to nikdy zcela nezmizelo; Petrův proevropský utilitarismus namířený proti pasivitě a nefunkční neúčinnosti starého způsobu života, vyvolal reakce lidí, kteří upozorňovali na jeho odvrácenou stranu (A. Sumarokov). Spor utilitarismu a antiutilitarismu je klíčovým ve vývoji ruského myšlení a postupuje přes 18. a 19. století a pokračuje až do 20.–21. století. Zde se objevuje v různých polohách (Lomonosov kontra Sumarokov, Arzamas – Beseda, západníci – slavjanofilové, revoluční demokraté jako radikální pozitivisté kontra počvenici, obecněji faustovské a antifaustovské linie literární). Kult užitečnosti jako nezbytný důsledek lidské snahy hájit vlastní existenci se v Rusku projevuje právě v 18. století, dílně ruské literatury, kdy vzniká její moderní podoba. Klíčem k ruskému utilitarismu je činnost merkantilistického kupce Fjodora Saltykova (zemřel 1715) a zejména podnikatele a ekonomu Ivana Tichonoviče Posoškova (1652–1726), jehož *Kniha o chudobě a bohatství (Kniga o skudosti i bogatstve, 1724)* je komplexní utilitaristickým pohledem na ruskou společnost zralou pro reformy: coby merkantilista je pro posílení kupeckého stavu, omezení moci církve a její zásadní proměnu v pevnou instituci pro posílení společenské stability, proti zahálčivosti a neúčinnému klášternímu rozjímání. V listu Petrovi I. *Když někdo bude chtít (Аще кто захочет, 1725)* navrhuje jmenování člověka s rozsáhlými pravomocemi, který by pro stát vybudoval ideologický aparát. Teorii utilitarismu do praxe jazykové, stylistické a básnické uvádí Michajlo Vasiljevič Lomonosov (1711–1765), u něhož se slovo „польза“ bohatě vyskytuje i v názvech děl, např. *O užitku knih církevních v ruském jazyce (О пользе книг церковных*

*в российском языке, 1757), List o užitečnosti skla (Письмо о пользе стекла, 1752).*¹ Utilitarismus vycházející z fyziokratismu a merkantilismu měl výrazně speciální (areálovou) dimenzi.

1 Viz I. Pospíšil: *Labyrint kroniky*. Blok, Brno 1986.

B. Exkurz: Z dějin slavistiky

Také zakladatelé slavistiky viděli svůj předmět areálově, tedy i Josef Dobrovský, Jan Kollár a zejména Pavel Josef Šafařík/Šafárik (1795–1861). Posledně jmenovaný se narodil za Velké francouzské revoluce a žil za následných celoevropských válek včetně napoleonských, které změnily mapu Evropy, „zmenšily“ svět a otvíraly jej dokořán blahodárnému vanutí nového myšlení, věd a umění. I dnes žijeme v přelomovém období, kdy již nestačí číst staré věci postaru nebo v nich naopak hledat jen aktuální přesahy; je třeba tyto procesy spojit: jít ad fontes a nově přečíst staré úvahy, na jejich pozadí si uvědomit, že *nihil novi sub sole*, ale současně, že v humanitních vědách se pokrok děje po malých krůčcích, spíše než zásadními zvraty jen posuny důrazu.

Pohled slavisty na dílo Pavla Josefa Šafaříka je poněkud zahanbující. Uvědomujeme si na něm, že dosud vlastně neexistují moderní, nové dějiny slovanských literatur, které by rozsáhlý materiál scelily hlubinně, z odstupu, nahledu i podhledu tak, jak to ve své době učinil tento významný vědec a zejména slavista evropského a světového jména. Snad jen dílo Jana Máchala *Slovanské literatury I–III* (1922–1929) a *Slovesnost Slovanů* (1928, něm. 2003, nová česká edice 2012) Franka Wollmana, by se mu mohly konkurovat co do aktuality materiálu a originality vidění. Máme na mysli především Šafaříkovo dílo *Die Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (viz moderní edici Jana Petra z roku 1983).² Důležitý je ovšem také slovenský překlad a edice *Dejiny slovanského jazyka a literatury všetkých nářečí* z roku 1963.³

Stačí se jen podívat, kteří badatelé se Šafaříkovým dílem zabývali: jeho jméno silně zaznělo ve zvěčnělém českém svazku z pohnutého roku 1939 *Co daly naše země Evropě a lidstvu*, ale psali o něm také Jiří Horák, Konstantin Jireček, Milan Kudělka, Karol Rosenbaum, Miroslav Kvapil, anglický bohemista a slovakista Robert Pynsent, Imrich Sed-

2 Pavel Jozef Šafárik: *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Fotomechanischer Neudruck mit einem Vorwort von Prof. Dr. Jan Petr, CSc., Prag. VEB Domowina-Verlag, Bautzen 1983. Nach einem Exemplar der Sächsischen Landesbibliothek Dresden, das uns freundlicherweise für den Neudruck zur Verfügung gestellt wurde. Das Vorwort wurde aus dem Tschechischen übersetzt von Paul Völkel.

3 Pavel Jozef Šafárik: *Dejiny slovanského jazyka a literatury všetkých nářečí*. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1963. Vedecký redaktor Karol Rosenbaum, recenzenti Andrej Mráz, Oldřich Králík. Z nemeckého originálu *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Budín 1826, preložili, edične pripravili a poznámky napísali Valéria Betáková a Rudolf Beták. Úvodnú štúdiu napísal Karol Rosenbaum.

lák, František Všeticka, samozřejmě již zmínění Frank Wollman a Jan Petr, v poslední době velmi výrazně Ján Koška.⁴

P. J. Šafařík se narodil 13. května 1795 v Kobeliarově v rodině evangelického faráře, zemřel 26. června 1861 v Praze. Kromě domácího vzdělání od otce to bylo německo-maďarské gymnázium v Rožňavě a Dobšíně a pak v letech 1810–1815 evangelické lyceum v Kežmarku, kde také vytvořil svou prvotinu *Tatranská múza s lýrou slovanskou* (1814). Odtud pak evangeličtí studenti odcházeli na univerzitu do Jeny. Zde Šafařík studoval jazykozpyt, filozofii, estetiku a zde se také stal doktorem filozofie. Léta pobytu v Jeně nazýval „excilium corporis, paradisus animae“, tedy vyhnanství těla a ráj duše. Po krátké epizodě vychovatelství v Bratislavě a Budě u rodiny Kašpara z Kubína se seznamuje s Františkem Palackým a vydávají spolu proslulou obranu české časomíry čili metrického verše v díle *Počátkové českého básnictví, obzvláště prozódie*. Od podzimu 1819 je Šafařík profesorem a pak i ředitelem pravoslavného gymnázia v Novém Sadě v Srbsku. Ve 20. letech 19. století tu vydává časopis *Srbski letopis* a je u zřízení Matice srbské. Zde také píše proslulou knihu *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (1826), zakládající dílo srovnávací slovanské literární komparistiky, z něhož – zdá se – vydatně čerpal Adam Mickiewicz ve svých přednáškách na Collège de France, které jsou podle našeho soudu ne zcela po právu pokládány za počátky slovanské komparistiky.

Freiburský profesor a český slavista Antonín Měšťan (1930–2004) prokázal Šafaříkovu prioritu – jeho handicapem byla němčina, již bylo dílo napsáno – ta byla omezena na střední Evropu, zatímco Mickiewiczova francouzština mu otevřela cestu do celého tehdejšího vědeckého světa. Toto dílo bylo však jen počátkem Šafaříka-slavisty, i když na něm vlastně pracoval po celý život a přepracovával je: posmrtně vyšla část *Geschichte der südslawischen Literatur* (1864). Ze Srbska však nakonec – jak známo – odešel, a to v podstatě kvůli své náboženské denominaci, neboť jeho místo ředitele na pravoslavném gymnáziu pak zaujal pravoslavný. Nepřijal místo v Bratislavě a když Palacký připravil v Praze aspoň ty základní podmínky, odchází tam: v letech 1834–35 je redaktorem Světozoru, pak deset let (1837–1847) cenzorem beletrie, redaktorem Časopisu Českého muzea (1837–1843) a kustodem v univerzitní knihovně. V roce 1837 dopisuje své stěžejní dílo *Slovanské starožitnosti*, paleoslavistice věnoval dílo *Památky dřevního písemnictví u Jihoslovanů* (1851), *Památky hlaholského písemnictví* (1853), spis o časo-

4 J. Koška: *Recepčia ako tvorba*. Slovensko-bulharské literárne vzťahy (1826–1989). Veda, Ústav svetovej literatúry SAV, Bratislava 2003. Viz naši recenzi: *Recepce je kreace* [Ján Koška: *Recepčia ako tvorba*. Slovensko-bulharské literárne vzťahy (1826–1989). Veda, Ústav svetovej literatúry SAV, Bratislava 2003, 190 s.]. Alternativa Plus, roč. VIII., 2004, č. 1–2, s. 127–130.

vé následnosti hlaholice a cyrilice, kde polemizuje s Josefem Dobrovským, a to *Über den Ursprung und die Heimat des Glagolitismus* (1858) a bohemistické dílo *Die ältesten Denkmäler der böhmischen Sprache*, které vydal roku 1840 spolu s Františkem Palackým. Podstatné byly také Šafaříkovy slovanské styky, mimo jiné s Michailem Pogodinem, Waclawem Macejowským a Václavem Hankou, známé jsou jejich styky v Mariánských Lázních a seznámení s Nikolajem Vasiljevičem Gogolem, který sem přijíždí roku 1839 jako známý povídkář a dramatik, jenž pracuje na Mrtvých duších. Nepochybně Šafaříkovou zásluhou se Pogodin začal učit česky.

Pavel Jozef Šafařík jako Slovák náleží i dnešní slovenské vědě, slovenské slavistice; současně však tvořil ve státním útvaru, který byl multinacionální a multikulturní: to, že se problémy národů tehdejšího Rakouska neřešily uspokojivě, vedlo nakonec k jeho rozpadu, nicméně Šafařík jako Slovák zasáhl do řady kulturních činností, takže se k němu právem může hlásit i česká, německá a maďarská slavistika – jeho klíčové dílo vychází německy v Budíně (Budě): mezi češtinu a němčinu dělil tento slovenský evangelík svou vědeckou produkci. Jeho dílo je tedy typicky středoevropské a evropské: je slovenským slavistou, ale na základě jazyka jeho děl se k němu mohou hlásit Češi, Němci, patří stejně tak k tradicím uherské slavistiky a kvůli jeho zásahu do kulturních dějin Srbů se k němu právem hlásí i jižní Slované.

Ostatně jeho již zmíněné klíčové komparatistické dílo, jímž se stal zakladatelem tradice srovnávací slovanské literární vědy, je na titulní straně uvedeno jménem *Paul Joseph Schaffarik, doctor der Philosophie, professor am Gymnasium in Neusatz, der Philologischen Gesellschaft in Jena Mitglied* – vydáno bylo jako součást císařsko-královských spisů.

Základním pojetím, jímž v *Dějinách slovanské řeči a literatury* Šafařík pokračuje v koncepci Josefa Dobrovského, je **areálový pohled**, tj. komplexně územní pojetí slovanské filologie. V úvodu (Einleitung) najdeme prostorově ukotvený výklad o původu Slovanů (Abstammung, Wohnsitze u. Thaten der alten Slawen, Religion und Sitten, Cultur u. Sprache der alten Slawen, Slawischer Volksstamm im dritten Jahrzehnt des XIX Jahrhundert. Character und Cultur der Slawen im Allgemeinen, Schicksale und Zustand der slawischen Literatur im Allgemeinen. Uebersicht einiger Beförderungsmittel der Literatur unter den Slawen). Je to především obecné pojetí Slovanů a slavistiky, kulturně historický půdorys, který determinuje další výklad.

První díl (Erster Theil) logicky začíná kapitolou Südöstliche Slawen: bere tedy Šafařík jižní Slované mluvící jazykem, který se stal základem prvního slovanského spisovného jazyka – staroslověnštiny –, a východní Slované, kteří tento jazyk, především v podobě ruštiny převzali do systému psané i mluvené řeči jako syntézu východoslovanského a jihoslovanského jazyka.

Zajímavé jsou proporce a význam, který je jednotlivým „slovanským nářečím“ připisován: zcela zřetelně je dominantní ruská a česká literatura: to má v první třetině 19. století ještě svou logiku, definitivně se to mění v 19. století ve prospěch polské literatury: tradice české literatury přece jen sahají až do období románského a vrcholu dosahují v gotice Smilovy školy: ani česká renesanční a hlavně humanistická literatura není zanedbatelná, zejména ve spojení s významem Prahy jako královského a císařského sídla celoevropského významu (Karel IV., husitské války, Jiří z Poděbrad, Jagellovci, Rudolf II.).

Ještě si je nutno uvědomit, jak Šafařík užívá jednotlivé pojmy, resp. termíny: českou literaturu nazývá „böhmische Literatur“, což je označení především zemské a znamená prostě literaturu psanou v zemích Koruny české, spíše však jen v Čechách, i když myslí zjevně především literaturu psanou skutečně česky, tedy slovanským jazykem. Podobně píše nikoli o slovenské literatuře, ale o řeči a literatuře Slováků, což má také podobný nadjazykový ráz: uvědomme si, že kromě slovanského jazyka tu byla především latina a později – jako v zemích Koruny české – němčina a ještě mnohem později (de facto výrazněji od 18. století) v horních Uhrách, tedy na dnešním území slovenském, maďarština. Pojem „böhmisch“ je však poněkud sporný: jelikož slovo „tschechisch“ je poměrně nové a začalo se užívat *via facti* až po roce 1918, bylo slovo „böhmisch“ užíváno skutečně pro češtinu jako západoslovanský jazyk (angl. Bohemian). Nejde zdaleka o hru se slovy: ta jsou klíčová pro pochopení významů dnes zastřených nebo znejasněných.

Jasnější pohled poskytne Šafárikovo rozdělení jazyků, tedy „nářečí“ (Mundarten): na počátku stojí staroslověňština, to však není stará vývojová fáze jazyka, ale v podstatě umělý nebo uměle dotvořený jazyk založený na bázi jihoslovanské, resp. egejsko-makedonské nebo egejsko-bulharské – na rozdíl od obou dnešních moderních jazyků jde však o jazyk syntetický, nikoli analytický. Pak následuje ruština sestávající se z velkoruštiny, maloruštiny a běloruštiny, pak srbština, kam patří bulharština, sama srbština, dalmatština a bosensština, pak chorvatština a nakonec slovinština (slovenisch) neboli vindština (windisch). To vše jsou jazyky jihovýchodní. Ze severozápadních to jsou čeština skládající se z češtiny a moravštiny (není to omyl, neboť k připojení moravského národa a moravského jazyka k českému národu a českému jazyku došlo pod tlakem národního obrození a česko-německého nacionalismu teprve v průběhu 19. století – změnu fixují Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě – v nových vydáních se jména země vynechávají – důvod neznám – Šafárikova přítele a podporovatele, rodem Moravana Františka Palackého), slovenština, srbština (sorbisch) v Lužici horní a srbština v Lužici dolní (u Šafárika Ober Lausitz, Nieder Lausitz), starém to území Českého státu, polština sestávající se z velkopolštiny, malopolštiny, slezštiny a dalších nářečí. To je dělení víceméně přesně odpovídající stavu z počátku 19. století: je tu ještě mnoho přechodových

jazykových, kulturních a mentálních pásem; kontury dnešních slovanských jazyků, resp. slovanských jazyků národních států nejsou zdaleka tak ostré. Jako příklad může sloužit fakt, že Češi a Slováci v podstatě do 30. let 19. století a někdy i déle nepotřebovali pro čtení polské literatury žádné překlady a také se mnoho nepřekládalo, četlo se v originále asi tak, jak dnešní Slovák čte česky nebo Čech slovensky. V podstatě průměrně vzdělaný Čech či Slovák ostatně v té době četl s porozuměním ve všech slovanských jazycích.

Jít ad fontes neznamená jen zopakování, ale hlavně nové přečtení Šafaříka jako slavisty a jeho nahlížení z dnešního zorného úhlu. Geograficko-areálové pojetí již bylo zmíněno, zachycení diferenciací také. Další dva důvody, pro než je Šafařík jedním ze dvou či tří zakládajících světových slavistů spočívá jednak v uceleném vidění slovanské filologie jako syntézy jazyka a literatury, tedy lingvistiky a literární vědy, resp. dalších disciplín včetně folkloristiky a etnologie a etnografie, samozřejmě historiografie a politiky, resp. státovědy či dnešní politologie, jednak v samozřejmosti srovnávacího přístupu, jímž se vlastně budovaly základy srovnávací slavistiky, na niž pak navázali další, zejména Bratislavan, Brňan a Pražan Frank Wollman jednak v již zmíněné *Slovesnosti Slovanů*, jednak v metodologicky pojaté studii *K methodologii srovnávací slovesnosti slovanské* (Brno 1936).⁵ Na rozdíl od Šafaříka budoval toto srovnávání a tuto slovanskou celistvost na vnitřní diferenciaci a především na literárním tvaru, nikoli pouze ideji a tématu, nicméně areálový přístup je tu stále patrný.

Jak vyplývá za samotného textu knížky a z úvodní studie je Wollmanova *Slovesnost Slovanů* dílem v jistém smyslu výjimečným nejen dobově, ale také všeobecně, tedy i pro dnešní dobu a dnešní slavistiku.⁶ Slovanský znak či slavismus, tedy i kvalita slovanských literatur, není chápán jen jako vlastnost delimitační, ale především scelovací, integrující a dokonce přesahující, transcendingující. Slovanské literatury jsou viděny jako celek, ale současně jako difference, rozpolcenost, pluralita, semeniště a kadlub vlivů a průniků,

5 Viz německý překlad (Frank Wollman: *Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler, Bd. 7. Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003). Nová česká edice Frank Wollman: *Slovesnost Slovanů*. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Česká asociace slavistů ve spolupráci s Ústavem slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Středoevropským centrem slovanských studií a Slavistickou společností Franka Wollmana. Red.: Eva Niklesová, redakční spolupráce: Natálie Čuvelva. 2. vyd. (1. vyd. 1928). TRIBUN EU, Brno 2012.

6 Vycházíme zde z textace původní krátké české studie *Sedmero poznámek k Wollmanově Slovesnosti Slovanů*, která je v německé verzi součástí edice *Die Literatur der Slawen*. Srov. *Sieben Bemerkungen zu Frank Wollmans Slovesnost Slovanů*. In: Frank Wollman: *Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003. (aus dem Tschechischen übersetzt von Reinhard Ibler).

jako vnitřně rozrůzněná, a přece celistvá entita (eidos). Slované literatury reflektují nejen etnicitu Slovanů a jejich historický vývoj, ale také a především prostorově administrativní kategorie, například střední Evropu, Balkán, východní Evropu a v přesahu i Asii. Tyto kontexty bere Wollman masivně do úvahy, kdykoli je to možné a funkční: ukazuje slovanský svět jako vždy otevřený ostatní Evropě (italská kultura v Dalmácii, germánské působení na západní Slované, Rusko a Evropa apod.) Wollmanovou metodou je vidění jevů ve vzájemných souvislostech a propojeních, nikoli izolovaně: to autor nejen deklaruje, ale také v praxi realizuje. Například takto několika tahy načrtl problematiku středověkou, renesanční, humanistickou, reformační a rekatolizační: „*Slovanský západ v 15. století odvracel se ve smyslu Ježíšovy ‚blahověsti‘ od života, pro ‚pravdu‘ nešetřil života, bušil na samy brány zástvěti, popíral život. Zatím slunná Dalmácie, obluzována zeleno-modrým tajemstvím zlatoskvoucího Jadranu, vzdávala se hlasu života [...]; první milenka, rafinovaná Itálie, stala se jí praeceptorou in artibus. Duch středomořského člověka s krví, regenerovanou značnou příměsí barbarskou, vyspěl do té míry, že začal pochybovat o pravdivosti samospasitelného dogmatu římského. [...] Dualismus pohanského života a křesťanské smrti stal se výrazem románského plemene. [...] Není divu, že z renesance po velkých nábězích italských zůstal v slovesném umění jen odvar – literární humanismus, který se zcela neškodně mohl spojovat s katolicismem i s reformací a přes Polsko dokonce s pravoslávím. Ale i tento teoretický humanismus, jenž z římské vzdělanosti přejal vlastně plně privilegovaně třídní výlučnost, stupňovanou nyní smrtí jazyka, kdysi tak slavného, a kontrastující tolik s davovou obecností hnutí reformačního, byl umělecky i ideově postupem, třeba zůstal – daleko přes své jméno – od ‚humanity‘ Karlovy a humanity moderní.*“⁷

Základní Wollmanovou tezí je to, že slované literatury vznikaly na evropských kulturních křižovatkách jako produkt mediteránního kulturního typu: právě zde Wollman antcipoval podobné snahy Dionýze Ďurišina a italských komparatistů.⁸ Nehledě na složité historické osudy jednotlivých slovanských pospolitostí (tatarský vpád u východních Slovanů, turecké války u jižních, germanizační tlak u západních) vidí Wollman kontinuitu slovanskou a evropskou, neboť nebylo možno zabránit průniku a proudění literárních látek: navíc se Slované neuzavírali ani prouděním východním (Byzanc a Asie). Z tohoto hlediska mohl Wollman konstatovat, že „*slovanské literatury byly bohatší než literární průměr západoevropský o vlastní hodnoty*“⁹, že sdílely stejné nebo podobné hodnoty, takže „*na literární mapě Evropy slovanské oblasti byly by zakresleny asi týmiž antro-*

7 Wollman, F.: *Slovesnost Slovanů*, Brno 2012, s. 121–122.

8 *Il Mediterraneo. Una rete interletteraria. La Méditerranée. Un réseau interlittéraire. Stredomorie medziliterárna sieť*. A cura di Dionýz Ďurišin e Armando Gnisci. Roma 2000.

9 Wollman, F.: cit. dílo, s. 440.

*pologickými barvami a týmiž zónami historických epoch a myšlenkových proudů; jen snad by byl rozdíl v stupni barev a v síle pruhů. Ale kromě toho přistupovaly by mezislovanské odstíny barevné a daleko složitější síť vlivů mezislovanských, zvláště v oboru látkovědy a také v typologii. Toto mezislovanské plus není způsobeno jen dědictvím byzantské kultury a ortodoxií, není jen podmíněno více méně organickým zasahováním západoevropských vlivů, leč též jejich přijetím, výběrem a způsobem zpracování.*¹⁰

Z dnešního hlediska je pozoruhodné, jak přirozeně a nenásilně včlenil Wollman do svého výkladu korpus české literatury, kterou chápe jako přirozenou součást slovanského světa se všemi rysy západního, latinského a katolicko-protestantského kulturního vlivu.

S tím také úzce souvisí Wollmanův narativní přístup spočívající na bohatém, metaforickém jazyku a košaté, chtělo by se říci barokně sklenuté větě. *Slovesnost Slovanů* je umně vyprávěný příběh vycházející v podstatě z cestopisné, putovatelské literatury pojednávající o tom, jak se nějaký jev střetá s jiným, jak s ním vytváří nový celek, jak působí, jak literatura a její tvar vyrůstají ze vzájemné genetické spojitosti, že izolace a tzv. čistota de facto neexistují, že vše má své hlubinné i povrchové souvislosti, a to zjevné i skryté, že literatura je reflexí individua i národní pospolitosti. Esejističnost, uměleckost svého příběhu zdůrazňuje Wollman výběrem funkčních archaismů, které dodávají jeho dílu jakoby historickou dimenzi. Současně je však Wollmanův jazyk také moderní nebo ještě přesněji modernistický v užívání internacionalismů a vůbec evropeismů jako prostředků terminologických a také esteticky ozvláštňovacích. Homologie forem projevuje se tedy v tomto díle nejen v prolínání popisovaných literárních jevů, ale přímo v slovesné struktuře narace budované na prostupování archaizovaného a modernizovaného lexika. Estetika a umělecký tvar znamenají také jistý díl vcítění: v tom byl Wollman skutečným představitelem své generace, která vyrůstala z pozitivistických, kulturně historických kořenů, ale současně se již sytila podněty duchovnědy, psychologie a strukturní morfologie. Nehledě na barokně sklenutou větu maximálně využívá zkratkovitého vyjádření, v němž koncentruje jak kondenzované biografické údaje a stručnou charakteristiku tvorby, tak průnik do látky artefaktu. Dynamismus, pohyb, prostorové vidění literatury je základem jeho pojetí geograficko-geopolitického a morfologického celku slovanských literatur. Jeho areálové pojetí může být ve své střízlivosti stálým vzorem pro koncipování moderních areálových studií: takto vznikalo také brněnské pojetí filologicko-areálové.

10 Wollman, F.: cit. dílo, s. 440.

C. Areálové aspekty slavistiky v první polovině 20. století, Slované a střední Evropa

Proč je areálové studium tak silně spjato se slovanským areálem? Odpověď třeba hledat opět v dějinách slavistiky a v politickém dění 20. století. Areálové přístupy souvisely v moderní době především s utvářením větších geopolitických celků, jimiž byly např. Evropa nebo střední Evropa, Skandinávie, západní Evropa či Balkán, v světovém měřítku ovšem areály rozlehlejší. Když pomíneme Římskou říši, resp. Svatou říši římskou národa německého, můžeme konstatovat, že počátky moderního evropského areálu jsou spojeny s napoleonskými válkami a Goethovou *Italskou cestou* (*Italienische Reise*, 1816, vydal ji 30 let po cestě uskutečněné v roce 1786), s Napoleonovou politikou nové Římské říše, jež měla sjednotit Evropu, později s politikou protinapoleonské Svaté aliance.

Mezníkem je až kniha Friedricha Naumanna *Střední Evropa* (*Mitteleuropa*, 1915) a postupná ideologizace pojmu „střední Evropa“ a posléze i „Ostmitteleuropa“. Souběžně s tím vzniká v témže roce z podnětu T. G. Masaryka projekt School of Slavonic Studies jako součást Londýnské univerzity, původně soubor lektorátů financovaný soukromými osobami, např. Robertem Williamem Setonem-Watsonem (1879–1951, přízvisko Scotus Viator, tedy Skot Poutník), ale i britskou tajnou službou jako projev anticipace rozpadu Rakouska-Uherska a vzniku nástupnických, převážně slovanských států. Pod mírně modifikovaným názvem je tato „škola“ dodnes součástí Londýnské univerzity a sehrála důležitou úlohu i za druhé světové a studené války.

Právě studená válka přináší především americkou koncepci, která již systémově pracuje s pojmem „area studies“, tedy komplexní teritoriální studium nepřítelů, v té době zejména Rusko a SSSR, ale i jeho satelitů. Lze v této souvislosti jako příklad uvést práci otce Madelaine Albrightové (roz. Marie Jana Korbelová, z pražské židovské rodiny, nar. 1937, pokřtěna jako katolička na Smíchově, diplom získala na Institute of Russian Studies Columbijské univerzity v USA) Josefa Korbela (pův. Körbela, 1909–1977) a jeho žačku Condoleeazu Riceovou (nar. 1954), v letech 2005–2009 ministryni zahraničních věcí USA, absolventku katolické univerzity Notre Dame; Ph.D. získala v Denveru, kde ji učil právě J. Korbel a kde napsala i svou diplomovou práci, mj. o československé armádě (viz odkazy http://www.du.edu/korbel/news/2012/04/condoleeaz_rice_visit.html; <http://customwritingservices.org/blog/condoleeaza-rice-phd-thesis.html>). Lze říci, že celá americká politická garnitura minimálně od 80. let minulého století byla spjata s areálovými studii období studené války. Někdy se proto areálová studia pokládají za

něco nepěkného či účelově politického: takto mě kdysi oslovil kolega z jedné cizí země a myslel to jako výtku, že kopírujeme americká areálová studia právě tohoto období. Předchozí doklady však ukázaly, že jde jen o úzkou aplikaci vycházející z širší základy. Nicméně i *area studies* v americkém pojetí studené války jsou dosud živé jako studium zemí nepřátel, dnes ovšem především jiných. Ale i toto aplikované a účelové pojetí bylo zaměřeno širše: pramenem informací o zemi nepřítel nebyl jen současný stav politiky, ekonomiky, vojenství, ale i diachronie, tedy historie, kultura, literatura, mentalita, takže na vojenských akademiích vznikaly i práce o ruské literární klasice. V každém případě poměrně jednoznačná orientace na Rusko, resp. SSSR byla pro toto pojetí areálových studií obecně a v anglosaském světě zvláště (USA, Velká Británie) příznačná.

Doba po roce 1989 ve střední a východní Evropě mimořádně přeje sociálním vědám, zvláště sociologii, politologii, žurnalistice a masmediálním studiím, jejichž předmět a metodologie se spíše hledají a závratně rychle vyvíjejí; naopak dosti stranou zůstávají tzv. klasické humanitní disciplíny, které svůj předmět definovaly již dávno a dnes se ocitají spíše pod tlakem nových skutečností, vlastního dynamického vývoje a zmíněných konjunkturálních disciplín a jejich metodologií. Specifické místo zaujímají mezi nimi filologické vědy. Zdálo by se, že jde o obory známé a dnes již nezajímavé, ztotožňované často s praktickou výukou cizích jazyků, se správností používání mateřského jazyka a s memorováním literárních přehledů. Tento názor někdy i mediálně vyslovovaný je však od počátku chybný. Jazyk a literatura, jimiž se jazykověda a literární věda tvořící dříve tzv. filologickou jednotu zabývají, byly a jsou vždy lakmusovým papírkem společenských procesů: jsou jednak jejich nástrojem a prostředkem, jednak zřetelnou reflexí; v jejich zrcadle se společenské procesy jeví jako obnažené, uvolněné, nahé mnohem více než po úspěšné práci investigativního žurnalisty, neboť jazyk a jeho produkty – ovšem kromě chování, jednání a mimoverbálních aktivit (gestikulace, pohyby obličeje, očí apod.) – jsou hlavním nástrojem politiky a společenských postojů.

V této souvislosti jsou jazyk a literatura také prostředkem studia areálu, tedy v podstatě prostorových procesů integrace a globalizace. Ukazuje se – a právě jazyk a jeho produkty to prozrazují nejbezprostředněji – že proces scelování neprobíhá zdaleka jednosměrně, že akce budí reakci a že se sdružování a prostupování vyznačuje také jinými, často protikladnými paradigmaty, které lze označit jako dezintegraci, nekomunikaci, odcizení, disperzi a míjení. Když pomíneme náznaky jevů, jež se objevují od počátku 90. let 20. století a k nimž patří konec bipolárního světa, vznik americké monopolarity doprovázené plejádou drobnějších multipolarit, v některých koncepcích i tzv. konec dějin, prohloubený rozpor Sever – Jih a tzv. střet civilizací výrazně naznačený vzestupem terorismu a vrcholící v jistém smyslu 11. září 2001, je zřejmé, že dominantním evrop-

ským problémem je drobná, složitá, často rozporuplná historie, multietnicita a multikulturnost kontinentu a civilizační a kulturní paměť. Pluralita, historická zvrásněnost a mnohvrstevnatost starého světadílu do značné míry také predestinuje postupy scelování. Jinak řečeno: technokratické a inženýrské grify politologů, kteří se snaží – poněkud aritmeticky a geometricky – zkoumat politické systémy a dokonce přímočaře aplikovat některé zkušenosti odjinud na evropské poměry (např. kanadské zkušenosti s národnostními menšinami) – mohou mít úspěch v čisté teorii a zpočátku možná i v institucionálně a mocensky řízené praxi, ale dlouhodobě vytvářejí nové problémy a nové konflikty. Situace je zpočátku klidná, posléze však historicky formované spory začínají vzlínat k povrchu, násilím potlačované jevy se opět s plnou silou, často i větší než kdy předtím, znovu objeví. Příklad „The way to hell is paved with good intentions“ by mělo být častěji bráno za svědka různých procesů minulého i počátku tohoto století. Nelze popírat význam násilí v dějinách, jež zanechává trvalé stopy v společenské realitě a hlavně v společenském vědomí (revoluce a jejich důsledky, změny v průmyslu, dopravě a zemědělství, politické struktury, války aj.), ale většinou nevedly k trvalejším posunům: civilizačně archetypální paradigmatata mají neobyčejnou životnost, skrývají se často za novými fasádami a pak přes ně zpětně pronikají, neboť jsou spojena až s biologickými zkušenostmi; stačí se podívat, co se stalo se socialismem 19. století v sovětském Rusku, které integrovalo nacionalismus a tradice autokracie (ovšem v různých údobích vývoje).

Při jakémkoli scelování, při jakýchkoli integračních procesech v Evropě je nezbytné především zohlednění její multinacionální struktury. S tzv. národnostní otázkou si dosud nevěděl rady žádný společenský systém, neboť ta je spojena s biogenetickou podstatou člověka a nejvíce spojuje lidstvo s přírodou a jejími zákonitostmi. Milióny let vývoje někdy i kataklyzmatického, a tudíž přerývaného, vytvářely vzorce chování a jednání, které nelze nerespektovat (nedůvěra mezi etniky vycházející z odlišností jazykových, kulturních, civilizačních, projevy nepřátelství, pud kmenové sebezáchovy, genocidní jednání apod.); některé politické systémy těchto vzorců využívaly a zneužívaly (nacionalismus), jiné se je snažily potlačovat, ale posléze kapitulovaly, braly je jako „černou skříňku“, tabuizovaly je nebo se je snažily využít v boji o ovládnutí světa (komunistické hnutí, průmyslově vojenský komplex, boj proti kolonialismu, karta tzv. třetího světa). Taktika zamlčování a tabuizování, případně užívání eufemismů se v Evropě ukazuje jako neplodná: zatímco v USA mohla násilná antisegregační politika vést k dobově přijatelným výsledkům, v Evropě je to – vzhledem k dějinným peripetiím – mnohem složitější.

Vedle snahy o scelování vznikají i nová dělení: tradiční jsou dichotomie Západ – Východ a Sever – Jih. Přitom však každý myslí těmito pojmy něco jiného. Kulturně patří české země již přijetím latinského ritu k Západu, ale dlouhodobě stojí spíše na křižovat-

ce, neboť velká část Moravy patří geologicky, přírodně, civilizačně a kulturně spíše k mediteránnímu okruhu, zatímco západní Morava a celé Čechy k prostoru euroatlantickému, západoevropskému. Například pro Francouze jsme ovšem zjevně na Východě; jinak řečeno: Aš patří k Východu, zatímco Helsinky a Istanbul k Západu – to je ovšem dělení zjevně politické a dnes již neodpovídající skutečnosti, žel stále přežívající. Přitom např. Ukrajinci a Bělorusové se vůbec necítí být součástí Východu nebo se označují za střední Evropu – Východem tu myslí Rusko a ještě spíše Asii. Kdo není v EU, jako by nepatří do Evropy. Jsou to sice známé synekdochické vzorce, ale mají značnou výpovědní hodnotu: ukazují především na to, co by lidé chtěli mít a jak na věci nahlížejí. Názory tzv. řadového občana EU jsou tu mnohem průkaznější než diplomatická stanoviska politiků a vlád. Historicky je zřejmé, že celá Evropa patří k mediteránnímu civilizačnímu okruhu, který má svůj původ ve východním Středomoří, tedy spíše v západní Asii, ale nelze také popírat další štěpení, například arabskou invazi, církevní schizma z roku 1054, mongolský vpád apod. Tyto integračně dezintegrační tendence zvrásňovaly tělo Evropy a projevují se svými důsledky dodnes.

V hledání integračních jader bylo učiněno několik pokusů, které v podstatě vycházely z odkrývání starých spojitostí a jejich restitucí a restaurací. Jedním z těchto jader je již zmíněný pojem střední Evropy. Podstatnou část střední Evropy tvoří povodí Dunaje, o němž tak poutavě píše italský germanista Claudio Magris v předvečer „velkého třesku“ na konci 80. let 20. století. Dunaj spojoval Němce, západní Slované, Maďary, jižní Slované a dotýkal se teritoria východních Slovanů, překračoval geografické meze střední Evropy a spojoval ji s Balkánem a mediteránní oblastí. Současně však podstatná část střední Evropy netíhla k Dunaji, ale k baltskému a severomořskému úmoří, takže samo srdce Evropy je z tohoto hlediska rozpolceno Českomoravskou vysočinou na dvě kulturní oblasti (srovnej český a moravský folklór, zejména lidovou píseň), nemluvě pak o severní Moravě a celém Slezsku (v nynější České republice i Polsku). Dělení kulturních oblastí podle úmoří a povodí je smysluplné a hovoří o něm i zastánci tzv. euroasijské. Tranzitivní ráz středoevropského regionu se dobře reflektuje i ve váhání velkomoravského panovníka, který si vybral k christianizační misi evropský jih, tedy povodí Dunaje. Střední Evropa je tedy napínána do několika stran etnicky, kulturně, geograficky, nábožensky, současně však sama představuje centrismus zejména ve vztahu k východním Slovanům. Běloruský humanistický vědec a literát Francisk Skaryna (asi 1490 – asi 1551), který se narodil v Polocku a zemřel možná přímo v Praze, studoval v Krakově, Padově a v Praze, kde působil jako botanik královské zahrady od 30. let 16. století a kde vydal svůj běloruský překlad bible. „Ruska trijca“ (Šaškevyč, Holovackyj, Vahylevyč), kroužek ukrajinských haličských spisovatelů a kulturních činitelů, působil na území Rakouska

a měl své základny ve Vídni a Budíně, kde také vydával své spisy, tiskl však také v Praze v Časopise Českého muzea. Podstatná část ukrajinské a běloruské literatury byla roztržena mezi ukrajinská (Kyjev, Charkov, Poltava), ruská (Petrohrad, Moskva) a středoevropská (Budapešť, Vídeň, Krakov, Praha) centra – totéž platí o jižních Slovanech tendujících k Vídni a k Praze.

K otázce středoevropského centrismu, resp. samotného pojmu „*Mitteleuropa*“, se v poslední době vyjádřil nestor světové literární vědy, bývalý Pražan René Wellek (1903–1995). V prvním z trojice rozhovorů, které vedl s Peterem Demetzem na stránkách ročenky *Cross Currents*, se vyjadřuje o tomto pojmu dosti skepticky v tom smyslu, že je sám o sobě podezřelý, neboť jej vymyslel Friedrich Naumann za války v roce 1915. Byl – alespoň podle Welleka – součástí tehdejší německé válečné propagandy a směřoval k vytvoření středoevropské monarchie, která by byla rozsáhlejší, než je Prusko. Sama koncepce je podle něho dosti vágní, neboť nejsou jasné hranice tohoto pojmu, který spíše jen vyjadřuje nostalgickou náladu. Poté, co vypráví o svém otci, který se jako rakouský úředník odstěhoval z Vídně do Prahy, aby s nadšením podporoval novou Československou republiku, odpovídá na tutéž otázku znovu. Peter Demetz se k ní poněkud provokativně vrací, když na Wellkově vlastním životě (české a německé školy, Vídeň, Praha, protichůdná proudění mezi východem a západem, severem a jihem) ukazuje, jak je *mitteleuropäisch*. Wellek přiznává, že je Středoevropanem s vyhraněným vztahem k češtině, němčině a angličtině, ale současně uvádí, že stará *Mitteleuropa*, jaká existovala za Rakouska, již není možná i v důsledku sovětské invaze počínaje rokem 1944 (rozhovor byl pořízen před kolosálními změnami v tomto prostoru na sklonku roku 1989). Oba účastníci diskuse vyjadřují ve vztahu ke středoevropanství skepsi. Wellek v závěru tvrdí, že mezi Lublaní, Prahou, Terstem, Budapeští a Vídni není příliš komunikace; současně však je toho názoru, že tato místa spojuje jejich postoj k Západu. Mezi slovan-skými literaturami, např. v období realismu, nejsou nijak mimořádné vzájemné vztahy: podobnosti jsou tu proto, že na ně působily stejné západní literatury. Wellek tu poněkud opomněl nepopiratelné a v mnohém zcela dominantní působení ruského realismu (ten ovšem také čerpal ze západoevropských literatur) – v přejímání jeho podnětů se slovan-ská inspirace spojovala se sociálními aspekty a poetikou.

Fenomén středoevropanství je tak několikanásobně rozlomen a tvoří složitou, přerušovanou síť; jednak není přísně homogenním celkem, není ani celkem původním: vzniká teprve postupně, složitým proplétáním a sžíváním různých kultur. Je to současně celek geograficky a geopoliticky proměnlivý: nelze označit ani přibližně jeho hranice – patří k němu severní Itálie, Benátsko, Lombardie s Milánem, Transylvánie nebo snad i Valašsko, Sasko, Bavorsko nebo i Prusko, Bělorusko a Ukrajina nebo jen části jejich území

politicky kdysi přiřčené k Rakousku, je ještě Podkarpatská Rus a Bukovina střední Evropa? Je to celek s proměnlivými a pohyblivými hranicemi geografickými i kulturními, současně však scelovaný kulturními centry, jako jsou Vídeň, Budapešť, Praha, Krakov, eventuálně Drážďany a Lipsko. Okrajové, periferní části regionu byly tu a onde „dovlékány“ pod křídla jiných regionů.

Charakteristická rozvrstvenost a rozlomenost středoevropanství často přinášela nejrůznější axiologizaci z pozice svých autonomních a podřízených částí, tj. většinou národních literatur, které si tento centrismus utilitárně redukovaly – zejména v existenciálních, osudových momentech vývoje – na otázku dějinné volby kulturní orientace. V českém prostředí byla složitost středoevropského centrismu v důsledku historicko-geografických determinant zjednodušována na problematiku česko-německého poměru. Právě zmíněný René Wellek již v polovině 20. let soudil, že pro vývoj těchto vztahů není rozhodující dichotomie „velké“ či „malé“ literatury a národa, ale kulturní úroveň recipujícího prostředí, náš postoj, domácí živá tradice schopná pozitivně transformovat nejrůznější dobové podněty.

Na středoevropanství lze prezentovat vícestupňovitost kulturních fenoménů, jejich rozporný charakter. Středoevropanství je definováno proti západoevropanství, resp. němečtví, avšak také proti jihu a východu: současně však všechny tyto prvky v sobě nutně obsahuje. Sám se tedy skládá z toho, co jako celek neguje, proti čemu vytváří svá centra. Definuje se strukturně přesouváním důrazu na jednotlivé komponenty celku: tu postaví do svého popředí element slovanský proti silícímu pangermanismu, tu se dovolá svého středoevropanství, němečtví, pražského němečtví a židovství proti silícímu tlaku slovanského východu, ukazuje, že je sice také slovanský, ale současně nikoli jen slovanský, a když je i slovanský, tedy západoslovanský. Toto přesouvání, neustálé vnitřní přestavování fenoménu středoevropanství je jeho dezintegrujícím, slabým místem. Tato labilita, která působí rozkladně, je však současně jeho stabilitou: to, co není pevné a pevně stanovené, co nemá pevného tvaru teritoriálního, etnického, ideologického, co je pohyblivé a vágní, lze také těžko zcela a beze stopy zničit. Jednotlivé komponenty středoevropského centrismu totiž nestojí proti sobě jako alternativní paralely: divergentně působí proti sobě, ale nejsou s to definitivně potlačit jedna druhou. Nehledě na rozpad Rakouska-Uherska, podunajské monarchie, o níž tak vzletně píše C. Magris, nehledě na vznik nástupnických států, mezi nimiž bylo i Československo, fenomén středoevropského centrismu nepřestával fungovat jako jazýček na vahách. Nebylo možné zcela potlačit fenomén Rakouska-Uherska, který byl – byť nepodařeným, násilným a zdeformovaným – pokusem o konstituování labilně stabilního, rovnovážného stavu středoevropského centrismu. Klasickým příkladem je tu kulturní a literární fenomén středoevropského

biedermeieru, který jako literární směr, resp. proud, obecně souvisel s problematikou přechodných epoch a který mimo své původní jihoněmecké zázemí se modifikoval v alternativní stylovou tendenci.

Pevnost, stabilita a převádění střeoevropanství na jedno centrum vedly k neklidu v struktuře rakousko-uherského státu, mez lability a zásahy zvenčí překročily únosnou bilanci tohoto celku. Ať tak či onak – svědčí střeoevropanství spíše vágní, „přesýpavý“ tvar než pevné meze státu, byť polynacionálního a federativního. Dokladem toho je i specifický způsob, jakým střeoevropský literární prostor přispívá k diskutabilnosti pojmu „národní literatura“; literární dějiny zde totiž reflektují převažující existenci dostatečně jednotných celků, které jsou autonomními literaturami se všemi plnoprávními atributy, nikoli však literaturami národními. Lze tu poukázat na specifický rys etnické a kulturní, tudíž i jazykové a literární heterogenity, která i v západoslovanském literárním prostoru vedla ke vzniku tzv. národnostních menšinových literatur psaných v slovanském, resp. střeoevropském kontextu spisovnými mikrojazyky. Jde tu o jakousi regionální podobu či spisovnou variantu slovanských literárních jazyků, přičemž takto vytvářená národnostní literatura má dvou či trojkontextový charakter, neboť vedle svého vztahu k ostatním menšinovým literaturám či své východiskové mateřské literatuře (její existence však není podmínkou) se stává integrální součástí národní (celostátní) literatury, jejímž prostřednictvím stejně jako její většinové složky vstupuje do složité sítě meziliterárních vztahů a souvislostí. Je zřejmé, že tato situace souvisí s obrozením tzv. malých „historických“ národů, které jen málokdy vytvořily unifikovaný stát s homogenním etnickým složením a kulturou.

Fenomén střední Evropy se tak po všech historických peripetiích jeví spíše jako duchovní než jako reálný geopolitický prostor, ohnisko směřování různých kultur a národů, jako v jistém smyslu integrační jádro tvořící důležitý mezistupeň v překonávání různých štěpení a k cestě k složitému tvaru současné Evropy.

Jinou možností je využívat nekontroverzně existujících spojení, která vznikala – ať objektivně nebo subjektivně – v evropském prostoru: jednou z nich je entita slovanských národů a kultur.

S pojmem slovanství vstupujeme na neklidnou, nejistou půdu, kde se doporučuje pohybovat se s lupou a lékárnickými vahami, jinak se můžeme dopustit nepřesností a nevyhneme se ani myšlenkovým a koncepčním zkratům. K pochopení takového vícevrstevnatého jevu, jakým je tzv. slovanství, nutno však využít i diachronního přístupu a podívat se na problém paradigmaticky, tedy na jeho časové ose, ale i syntagmaticky a kontextově, tedy v širších horizontálních souvislostech. Především nutno rozlišovat slovanství, tj. amorfní plazmu všeho, co vykazuje zájem, afinitu, příchylnost k proble-

matice Slovanů s eventuálním přesahem k obrysům jakési ideologie, a slavofilství, tj. vyhraněnou, emotivně zabarvenou lásku ke všemu slovanskému, dále slavjanofilství, tedy ruskou variantu slovanské ideje, za níž již prosvítají obrysy ruské dominance, slovanskou vzájemnost, tj. koncepci vzájemné podpory slovanských národů, která nemusí být zaměřena proti někomu jinému, a panslavismus jako pojetí skutečné nebo potenciální slovanské jednoty, jazykové, literární, kulturní a kulturně politické stavěné často proti ideologii pangermánství. Nutno konstatovat, že idea slovanství vzniká za silného německého vlivu (Herder) často jako zrcadlový obraz pangermánství, jako idea zvláště živá v podunajském prostoru, kde se střetaly zájmy řady národních společenství. Podívejme se, jak etnicky a národně psychologicky charakterizuje Slovanů na počátku své dosud nepřekonané studie *Slovesnost Slovanů* (1928) zakladatel brněnské literárněvědné slavistiky Frank Wollman (1888–1969; právě tato práce vychází roku 2003 v německém překladu v nakladatelství Peter Lang s názvem *Die Literatur der Slawen*¹¹): „Srovná-li se s charakteristikou Slovanů ze zprávy Prokopiovy Tacitova charakteristika Germánů, zvláště poslušnost k jedinému králi, ctnosti společného soužití, dostává se tím pravděpodobně u starých Slovanů povahová základna individualistická a u starých Germánů celkem kolektivistická. Toto kolektivum jeví se Slovanům cizí, jak snad dosvědčuje jazykozpytná sounáležitost gotského thiuda ve významu lid, něm. deutsch, praslov. *tjudь (štužď), českého cizí, pol. cudzy, slov. tuj, srbochorv. tudj, rusk. чууж, bulh. чужд atd. Tato osudná a osudová povaha je tedy dána skutečností; sotva by bylo možno vyložití ji jen zpomalením vývoje, zaostalostí, stejně jako ekonomicky, historicky, biologicky, geograficky atd.; z povahy celkem neměnné tak, jako jsou v říši ostatního tvorstva zvířata samotářská a stádní – plyne delší trvání velkorodiny, rodů, plyne neschopnost zakládati státy, tedy vyšší civilizační celky, v nichž zaniká jednotlivec a rod v kolektivu, představovaném např. knězem (tj. knížetem, z něm. kuning) a králem (ze jména Karla Velikého).“ (Wollman, *Slovesnost Slovanů*, Praha 1928, s. 5–6). Pro toho, kdo si Slovanů představuje v onom pojetí ruského kolektivismu a protiindividualismu, je to pojetí jistě překvapivé, paradoxní, i když jen zdánlivě; je však zjevně logické a historicky oprávněné.

Na počátku byl zájem o Slovanů vzbuzený osvícenskou vědou a pak katalyzovaný romantismem a nacionalismy 19. století. Právě Frank Wollman v polemice s některými polskými slavisty poukazoval na to, že u kolébky ideje slovanské vzájemnosti a panslavi-

11 Frank Wollman: *Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler, Bd. 7. Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003.

smu nestáli obrozenští Češi či Slováci (Jan Kollár), ale Poláci; je zřejmé, že idea mezoslovanské podpory visela v první polovině 19. století ve vzduchu a byla nahlas vyslovována reprezentanty různých slovanských národů. Vznikala jako všechna národně obrodná hnutí (německo-germánské, resp. později třeba keltské – Celtic Revival) jako reakce na jednosměrný politický a kulturní tlak, který vyvolává protitlak.

Je zřejmé, že například Češi hráli v 19. století často slovanskou nebo všeslovansky zbarvenou ruskou kartou a že to byl postup v podstatě pragmatický (kritický vztah k Rusku měli Češi od časů Havlíčkových Obrazů z Rus; v tom důsledně pokračoval i T. G. Masaryk; současně těchto myšlenek využívali jako protestu proti Vídni, nehledě na známé deziluze: viz českou pouť do Moskvy právě v roce vyhlášeného dualismu 1867). Český filozof, estetik, a rusista Zdeněk Mathauser mluví o bytostné české potřebě přesahu: slovanství chápe jako projev této potřeby, stejně jako přesah česko-slovenský: v pozadí stojí česká snaha zastřít vlastní nerozlehlost přínáležitostí k většímu celku. Snad se i nově utvářené české evropanství pohybuje v tomto řečišti (dokladem mohou být české reflexe jednotné Evropy za posledních 10 let).

Ve 20. století mělo slovanství a jeho všeliké, již zmíněné odrůdy složité osudy. Na jedné straně se jako vyústění úspěšné slovanské politiky chápal vznik nástupnických států po roce 1918 (Československo, Polsko, Jugoslávie). Současně se utvářela představa Československa jako přirozeného centra demokratického Slovanstva, zejména v souvislosti Masarykovou tzv. Ruskou akcí, tj. finanční a institucionální podporou východoslovanské emigrace. V této atmosféře také vzniká Slovanský ústav jako zařízení ministerstva národní osvěty, ale také ministerstva zahraničních věcí. Československo mělo podporovat demokratické ruské emigranty, kteří po pádu bolševismu převezmou v Rusku moc – to by také zřetelně posílilo úlohu Československa ve světě. Slovanství bylo tehdy chápáno jako všeobecné úsilí k zviditelnění a etablování nového státního útvaru na Západě i na Východě (Masarykova aktivita v USA, Velké Británii, Benešova a Štefánikova ve Francii a Itálii, zmíněná Ruská akce, Masarykovy kontakty s demokratickými Rakušany, Němci, s ruskou emigrací apod.) – ze zbytků tohoto olbřímího úsilí těží dnešní Česká republika v jistém smyslu dodnes. To se změnilo se stabilizací sovětské moci, se vznikem SSSR, jeho světovým uznáním a se světovou hospodářskou krizí – vše vrcholí navázáním diplomatických styků Československa a SSSR, spojeneckou smlouvou a pražskými oslavami 100. výročí smrti A. S. Puškina, které již do značné míry probíhaly v režii Moskvy. Tato linie pak pokračuje za války a po ní, neboť také Stalin hrál slovanskou kartou (činnost Zdeňka Nejedlého v Moskvě), a stala se módou, jinak řečeno všeobecně závazným diskursem (E. Beneš).

Po roce 1948 se situace prudce mění: slovanství je nastaveno svou odvrácenou stranou, je znovu chápáno jako konzervativní, reakční, pravicové: to se promítlo do osudů

Slovanského ústavu zrušeného již Němci roku 1942 a znovu rozptýleného v 60. letech pod tlakem aktuální tzv. novodobé historie socialistických zemí. Je tedy fenomén slovanství jako politický koncept, ale vůbec bádání o Slovanech, tedy slavistika v širokém slova smyslu, jakýmsi horkým bramborem, který se na politické šachovnici ocitá tam i onde, je využíván, zatracován a znovu obnovován.

Slovanství bylo u nás vždy silné a různě se projevovalo: ovšem především jako rusofilství (zakládání Ruských kroužků – například v Brně byl představitelem takového kroužku Leoš Janáček – to mělo svou souvislost v ruských látkách jeho tvorby – ale Ruské kroužky pracovaly na počátku 20. století v podstatě v každém větším českém městě – po válce zájem o Rusko zesílil vlivem legionářů, zejména po jejich návratu v letech 1920–1921). Bezprostředně po roce 1945 i po roce 1948, kdy se motiv slovanství z tehdejší politiky totalitního a posléze autoritářského státu vytrácel, byla slovanská idea všeobecně chápána ještě spíše pozitivně, i když s výrazně slábnoucím nadšením; tato tendence vrcholila v 60. letech. Je v zásadě nesprávné, když se někdy zdůrazňuje, že antisověťismus, negace všeho ruského a tzv. sovětského jako primitivního a tím nediferencovaně i všeho tzv. slovanského (a je to v jistém smyslu pochopitelné jako reakce na oficiální politiku) nastal až po 21. srpnu 1968: všechno to žilo v české společnosti již dávno a navazovalo na četné kritické výhrady vůči Rusku a na špatné zkušenosti s velkoruským nacionalismem, šovinismem a mesianismem. Tyto rysy byly právem i neprávem ztotožňovány s komunistickým režimem v SSSR. Nutno si uvědomit, že ani česká společnost nebyla nikdy totálně slavofilská: tyto protislovanské proudy se znovu dostaly na povrch později v jiných souvislostech. Jinak řečeno: nic nelze zcela potlačit, pouze odsunout do nižších vrstev, které jsou hůře vidět; odtud však mohou znovu v příhodných konstelacích vystupovat jako spodní proud, který se však může stát nakonec i proudem dominantním.

Vývojovým paradoxem je fakt, že marxismus v podání Marxe a Engelse i ruský bolševismus směřovaly zcela zjevně proti slovanským tendencím (proti slavjanofilství, velkoruskému šovinismu; nikoli nadarmo hovořili nacionalisté o židobolševismu). Známé jsou Marxovy negativní postoje k rekonstituování slovanských národů a slovanskému národnímu obrození, známé jsou Leninovy věty o amerikanizaci Ruska. Ruští sociální demokraté obou frakcí (bolševiků i menševiků) byli pokračovateli ruského západnictví, tedy evropské linie ruského myšlení, která stála proti slavjanofilství (většina členů bolševického ústředního výboru, byli, jak známo, ruští Židé, kteří prožili valnou část života ve střední a západní Evropě). Právě Frank Wollman (1888–1969) ve své poslední knize Slavismy a antislavismy za jara národů (Wollman, 1968) vydané jakoby symbolicky roku 1968, prokázal, že idea slovanství byla pro Marxe nepřijatelná. F. Wollman věnoval de facto celý svůj život vědeckému bádání o vnitřních spojitostech duchovních produktů

Slovanů a ukázal na jejich vnitřní sepětí, ať již objektivní, nebo subjektivní povahy: slovanské literatury pojímal v kulturně morfologických blocích (*Slovesnost Slovanů*, 1928). Nicméně 20. století – nehledě na uvedené využívání či zneužívání tzv. slovanské myšlenky či ideje slovanské vzájemnosti – odhalilo spíše krizi pojmu; i slovanská vzájemnost bývá někdy ztotožňována s panrusismem a panslavismem a vzbuzuje obavy.

Pokud jde o fenomén slovanství obecně, doporučoval bych přísně historický pohled, který umožní pochopit funkce tohoto jevu v žhavé současnosti, lépe a jasněji porozumět potencialitě jevu a různým jeho polohám. V současné době bývá tzv. slovanství, panslavismus aj. vtahovány do určitých geopolitických her a strategií, jejichž cílem je zaměření na fenomén Ruska a Balkánu. Ponechejme Balkán stranou, neboť jde o záležitost složitou, která svými kořeny sahá hluboko do minulosti a souvisí s ruskou, prusko-německou a britskou politikou a jejími důsledky. Jedna koncepce chce Rusko z Evropy eliminovat, postavit proti němu nový sanitární kordon a postupně z Ruska územně „ukusovat“ (což se zdůvodňuje historicky). Druhou tendencí – podle našeho názoru zdravější a perspektivnější – je vtáhnout Rusko více do Evropy, a tím pacifikovat jeho agresivní síly. Ani u nás v tom však není jednota: často se setkáváme s výroky o Slovanech jako o verbeži Evropy, o nutnosti vytlačit Rusko na okraj evropského dění, neboť prý jde o asijskou zemi (na to Rusko reagovalo sblížením s Čínou a Japonskem). V tomto smyslu jsou i podivení světově proslulého česko-francouzského romanopisce Milana Kundery z faktu, že ve francouzské encyklopedii našel Husa vedle Ivana Hrozného, zcela zbytečná: pro svět jsou Češi i Rusové Slované a samo srovnání obou mužů (neboť Ivan Hrozný nebyl na svou dobu a své prostředí ignorant a je – stejně jako Jan Hus – součástí národní literatury) není nijak nepochopitelné.

Rusko je Evropou i ve smyslu civilizačním a nikdy nepřestalo být jedním z rozhodujících faktorů evropské politiky, zejména od bitvy u Poltavy (1709) a zejména napoleonských válek (jeho úloha v letech 1812–1814 a 1941–1945 by si zasluhovala samostatného srovnávacího pojednání z dnešního pohledu). Nehledě na tuto digresi nelze však pojmy „slovanství“ nebo „slovanská vzájemnost“, dokonce ani „panslavismus“ ztotožňovat s Ruskem, jeho agresivní politikou a jeho pozdním slavjanofilstvím nebo ruským mesianismem, i když s tím vším souvisejí: v tomto propletení a paradoxnosti je právě veškerá složitost a veškerý půvab tzv. slovanství.

Základním problémem chybného přístupu k nuancím integrace je převaha synchronie, v jejímž znamení probíhalo v podstatě celé 20. století. Je to do značné míry zásluha lingvistiky a českého meziválečného strukturalismu, zvláště Pražského lingvistického kroužku, s jeho pojmy struktura a funkce; v literární vědě se prosazovala přísná depsychologizace, obecně pak synchronie, jejíž hegemonii narušovala jen někdy historičtější

pojímaná komparatistika. Restituce významu diachronních sond ukázaly již dříve výzkumy literárněhistorických epoch, v nichž se nacházely spojitosti mezi jednotlivými poetickými systémy (baroko – futurismus, sentimentalismus – postmoderna). Podobně je třeba pohlížet i na politická období, např. i na dobu tzv. socialismu (také s lidskou tváří nebo reálného): studovat toto důležité a relativně dlouhé období konkrétně historicky, časově i prostorově – a vyhýbat se nevědeckým žurnalistickým frázím, které lze sice chápat jako nutná zkratkovitá vyjádření, ale nikoli jako nástroje skutečného poznání. Nyní je třeba postupovat jemněji, diferencovat mezi jednotlivými zeměmi a obdobími, jinak totiž nelze zjistit, proč je tak silná nostalgie po těchto časech a proč se to výrazně projevuje i ve volebních výsledcích; zde nám „banánové“ a „cestovní“ argumenty příliš nepomohou, je nutné blíže pohlédnout nejen na epochu 1917–1991 (jinde 1945–1948–1989), ale také přesně a sine ira et studio i na to, co se dělo po roce 1989 a proč se to dělo právě tak. Bez diachronie se tu ovšem neobejdeme. Stejně jako si lidé v 70. a 80. letech 20. století představovali, jak budou někdy svobodně analyzovat období 50. a 60. let, musí si nyní klást úkoly a směřovat k projektu, který by studoval období 70. a 80. let 20. stol. jako nutný předstupeň toho, co se stalo po roce 1989.

Tzv. národní karta je důkazem „návratu historie“, reálné možnosti prožívat podobné nebo blízké věci; to znovu potvrzuje historicky složitou strukturu dnešní Evropy a její dynamické resentimenty. V tomto prostoru – byť se zde opakují určité modely – není nikdy nic definitivní, i to nejnemožnější je znovu možné, i to nejabsurdnější není dost absurdní, aby nemohlo být znovu reálné.

Evropská integrace postupně se rýsující v jiných podmínkách již desetiletí se urychlila za expandující globalizace, která po pádu železné opony znovu obrátila pozornost k uspokojování osobních potřeb, k všemocné mediální kultuře a novým technologiím – lidský život se radikálně mění, prohlubují se propasti mezi bohatými a chudými, starými a mladými, mezi pohlavími. Paradoxně se jako nutné přemostění objevuje skrytý a nízkým nezdůrazňovaný ideál průměrnosti a úporné pracovitosti stavěné na odív. Ideálem již není disident či zdatný finančník, ale loajální úředník s „čistým“ životopisem, tedy s nevýraznou minulostí, která se každému líbí, nebo – přesněji řečeno – která nechává všechny lhostejnými a nebudí rozporné reakce. To ovšem souvisí s krizovými jevy parlamentní demokracie, v níž roste frustrace ze stále menší možnosti ovlivňovat veřejné dění, což může vést až bojkotu politiky vůbec.

V procesu scelování se začíná znovu objevovat zcela netechnologické a nekonzumní téma lidského štěstí a smyslu života: zdá se však, že na to stávající instituce, tj. stát, politické strany, církve, ba ani občanská společnost nejsou připraveny, neboť se také ony ocitly v tlaku globalizovaného světa směřujícího spíše k uniformitě než k individuali-

tě a budování nové osobnosti 21. století, jsou až příliš zaujaty konzumními starostmi. Na jedné straně velké posuny, technologické převraty a masová hnutí, na straně druhé uzavírání individua či diskurzivních entit do sebe, jejich disperze, izolovanost: podle našeho soudu tu byla přetata důležitá tepna spojující osobní, jedinečné a obecné. Jedno totiž sankcionovalo druhé, jedno dodávalo sílu druhému, jedincova intimita potřebuje celostní potvrzení, makropohyby musí být dotvrzeny v společenské mikrostruktuře: zprofanovaný výrok o rodině jako základu státu se tu najednou jeví jako vážné a varovné podobenství.

Evropská dimenze, evropská integrace a hledání evropské identity se v průběhu vývoje ocitlo v nepochybně rozsáhlejší integracním procesu – v tzv. globalizaci, která nemá primárně evropský rozměr a vychází z jiných, byť blízkých civilizačních zkušeností. Evropská integrace se tak nevyhnutelně stává součástí těchto technologických makropohybů, v nichž se však může ztratit nebo alespoň výrazně oslabit evropské specifikum. Jedním z důležitých protitahů, v němž může Evropa výrazně uplatnit své specifikum, je kultura, umění, nejbezprostředněji však to umění, které zachází se slovem jako nástrojem komunikace – literatura.

Vracíme se tak znovu na počátek: jazyk a literatura jsou nejen pramenem informací o společenských pohybech, nejsou jen prostředníkem těchto pohybů, ale mohou být také jednou z podstatných sil v těchto procesech scelování právě tím, že se v nich jako v kapce vody zračí rozpornost tohoto procesu, že mohou ve své velmi specifické, citlivé struktuře uchovat archetypální vrstvy a tím kultivovat tyto v podstatě velmi hrubé a technologické procesy, uchovávat paměť a prezentovat různé škály hodnot, které předvádějí pluralitu lidského myšlení a nabízejí různé alternativy – včerejší i dnešní – tváří v tvář dominanci určitých sil a procesů. Nazval bych tyto slovesné a obecně umělecké a kulturní vrstvy jakousi pojistkou proti hrozícímu napětí a eventuálním společenským a civilizačním kataklyzmatům, které s sebou zásadní restrukturační obvykle nesou. Tyto vrstvy se však nemohou udržet samy o sobě, musí být společensky sankcionovány, musí být samy pěstovány ve smyslu poskytnutí nezbytných prostředků, prostoru a času. Kultura – stejně jako příroda – je v jistém smyslu bezbranná: není však něčím, co stojí mimo nás a musí být pěstováno a podporováno, neboť je přímo naší součástí: příroda je celek, jehož jsme součástí, kultura není podle mého soudu nepřitelem přírody (J. Šmajš), je spíše její intelektuální alternativou: jestliže přírodu vytvořil Bůh, pak kulturou člověk s Bohem soupeří nebo ho napodobuje v tom, co umí a v čem může zprostředkovat dění v jiných světech (vytváří pomocí techné kosmologické obrazy zakódované v jeho psyché – tak lze syntetizovat i kosmologické a kosmogonické, technologické a psychologické kořeny estetiky v mediteránním okruhu). Přírodu a kulturu lze takto chápat nikoli

kontradiktoricky, ale spíše komplementárně: v přírodě jsou zakotveny jevy, které kulturu motivicky a ideově zásobují, v kultuře jsou archetypy, které modelují náš postoj k přírodě. Podobně by jistě bylo možné modelovat vztahy ke globalizačním procesům a učinit je součástí celkového pohybu, antagonismus dominantních sil našeho věku překonávat „orchestrací“ ve velkých, diachronně strukturovaných a navzájem souvisejících celcích, tedy – jak již bylo jinde naznačeno – v rovině paradigmatické a syntagmatické, vertikální i horizontální.

D. Heterogenita areálových studií a různé tematické záběry

1. Typologie areálových studií: areálová a literárněvědná lingvistika a regionalistika

Sensu stricto areálová studia lze dělit mechanicky na lingvistickou a literárněvědnou část, která transcenduje ke kulturologii, dialogu kultur a sociálním vědám, ale podobné tendence vykazují také lingvistická bádání. Lingvistická areálová studia neboli areálová lingvistika je založena na teritoriálním zkoumání jazykových jevů a na srovnávání jazykových změn v souvislosti s územním výskytem. Takto byla koncipována řada studií, v nichž ve střední Evropě dominantní postavení i v organizačním a metodologickém smyslu sehrála slovenská (zejména bratislavská) lingvistika. Klíčové místo v tom zaujímají tzv. jazykové atlasy, např. český, slovanský a evropský.¹² Zásadní povahy je pětidílný *Český jazykový atlas* vycházející postupně v letech 1992, 1997, 1999, 2002, 2004, 2005, jenž je orientován na zkoumání dialektologie, která má vždy areálový ráz. *Evropský jazykový atlas* začal vycházet v roce 1975.¹³ *Slovanský jazykový atlas*,¹⁴ jehož 4. svazek byl věnován slovanskému zemědělství, uváděl slovenský lingvista P. Žigo roku

12 Viz <http://www.ujc.cas.cz/zakladni-informace/oddeleni/oddeleni-dialektologicke/ukoly/evropsky-jazykovy-atlas.html>; http://www.cas.cz/veda_a_vyzkum/vyznamne_a_zajimave_projekty/humanitni_a_spolecenske_vedy/Cesky_jazykovy_atlas.html; <http://www.teraz.sk/slovensko/p-zigo-slovansky-jazykovy-atlas-by/25909-clanok.html>.

13 Podle již uvedeného zdroje <http://www.ujc.cas.cz/zakladni-informace/oddeleni/oddeleni-dialektologicke/ukoly/evropsky-jazykovy-atlas.html> vyšly: *Atlas linguarum Europae – introduction*. Van Gorcum & Comp. B.V., Assen 1975. *Atlas linguarum Europae – premier questionnaire*. Van Gorcum, Assen – Amsterdam 1976. *Atlas linguarum Europae – second questionnaire*. Van Gorcum, Assen 1979. *Atlas linguarum Europae – commentaires 1.1*. Van Gorcum, Assen 1983. *Atlas linguarum Europae – cartes 1.1*. Van Gorcum, Assen 1983. *Atlas linguarum Europae – commentaires 1.2*. Van Gorcum, Assen – Maastricht 1986. *Atlas linguarum Europae – cartes 1.2*. Van Gorcum, Assen – Maastricht 1986. *Atlas linguarum Europae – commentaires 1.3*. Van Gorcum, Assen – Maastricht 1988. *Atlas linguarum Europae – cartes 1.3*. Van Gorcum, Assen – Maastricht 1988. *Atlas linguarum Europae – commentaires 1.4*. Van Gorcum, Assen – Maastricht 1990. *Atlas linguarum Europae – cartes 1.4*. Van Gorcum, Assen – Maastricht 1990. *Atlas linguarum Europae – commentaires 1.5*. Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1997. *Atlas linguarum Europae – cartes 1.5*. Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1997. *Atlas linguarum Europae – perspectives nouvelles en géolinguistique*. Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1997. *Atlas linguarum Europae – commentaires 1.6*. Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 2002. *Atlas linguarum Europae – cartes 1.6*. Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 2002. *Atlas linguarum Europae – cartes 1.7*. Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 2007.

14 Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas (Osnovateli R. I. Avanesov et al.), vypusk 4, Veda, Bratislava 2012.

2012 jako užitečný pro politiky, čímž vlastně doložil důležitost areálové lingvistiky pro poznání společenských procesů.¹⁵

Obecně metodologický a širší slovanský charakter mají speciální svazky, které mají více či méně areálový ráz; některé znamenají i velký přínos materiálový a metodologický Klíčová je v tomto smyslu učebnice Pavla Žiga *Historická a areálová lingvistika* (2011) a monografie N. Kiseljovové/Korinové.¹⁶

Jiné je dělení areálových studií podle metodologických principů a převažujícího tematického charakteru. Můžeme si zde uvést podobný příklad vědy, která byla sice už v dávnější minulosti pod různými názvy známa (státověda, Staatswissenschaft, dílem i tzv. vědecký socialismus, u nás ideologicky úzce pojatý a vyučovaný marxismus v různých podobách v letech 1948–1989), ale nově se u nás etablovala podle americko-německého vzoru po roce 1989 – politologie (political science, Politikwissenschaft). Jejím základem byla u nás historie, souběžně také sociologie a sociální psychologie: naši čelní politologové po roce 1989 jsou především školenými historiky, méně filozofy aj. Také areálová studia mají své priority: často vycházejí také z historie (pražská koncepce areálových studií na slavistických a obecněji areálových pracovištích), jinde je základem kulturologie (Fakulta stredoeurópskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitře), někde lpí na transcendentním filologickém základě (brněnská koncepce filologicko-areálových studií).

Příkladem specifického přístupu je krakovská škola rus(k)ologie. Vnitřní pnutí v tradiční filologické slavistice a jeho vyústění – jak se zdá – se ubírá dvojím směrem. Jedním je nekompromisní prosazení areálových studií, jejichž je filologická slavistika podstatnou, ale přece jen dílčí součástí, druhým je niterná modernizace filologické slavistiky s využitím areálového přesahu směrem k sociálním vědám. Jestliže v prvním případě jde začlenění slavistiky do širšího rámce, v druhém jde o to, aby tento pohyb k rozšiřování startoval právě ve filologické slavistice, neboť se vychází z přesvědčení o klíčovém významu jazyka a z něho vytvářených textů i pro celek areálových studií jako takových.

15 www.teraz.sk/slovensko/p-zigo-slovansky-jazykovy-atlas-by/25909-clanok.html

16 *Pramene k dejinám slovenčiny*. Zost. M. Majtán, J. Skladaná. Veda, Bratislava 1992. *Pramene k dejinám slovenčiny 2*. Zost. M. Majtán, T. Laliková. Veda, Bratislava 2002. R. Krajčovič – P. Žigo: *Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny*. UK, Bratislava 2004. J. Dolník, E. Bajzíkova, J. Mlacek, E. Tománková, P. Žigo: *Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny*. FF UK, Bratislava 1999. J. Dolník, J. Mlacek, P. Žigo: *Princípy jazyka*. Stimul, Bratislava 2003. *Atlas slovenského jazyka I.–IV.* Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1968–1984. *Český jazykový atlas*. Zv. 1.–4. Red. P. Jančák et al. Naklad ČSAV, Praha 1992–2002. *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas*. Tom 1.–5. Moskva – Beograd – Warszawa – Minsk, 1988–2001. P. Žigo: *Historická a areálová lingvistika*. UK, Bratislava 2011. N. Korina/Kiseljovová: *Areálové vzájomné vzťahy slovanských jazykov centrálnej zóny Banská Bystrica* 2002. N. Kiselová: *Značenie izogloss raznych jazykových urovnej dlja slavjanskoj arealnoj lingvistiky*. UMB, Banská Bystrica 2003.

Jistěže vedle toho existují i zavedená pracoviště s tradičním pojetím, z něhož se občas jiné koncepce zvedají či generují a tvarují. To vše je možné a pro rozvoj filologické slavistiky zdravé. Jak ukazuje situace v evropské slavistice, a to i v zemích s tradičně silnými slavistickými obory, tento přesah a vytváření nové koncepce slavistiky jsou nutné; snad tak lze při dobré vůli předejít takovým jevům, jako je frontální ústup slavistiky například z německých univerzit (Marburg, Frankfurt, Bonn, předtím i jinde) nebo nápadné mizení etablované bohemistiky ze Spojeného království nebo lektorátů češtiny z jiných univerzit v západní a severní Evropě. To je však především starost české bohemistiky a českého státu, také však celé slavistiky.

Konec filologické slavistiky transcendingující k areálovosti také znamená například vytváření slovansko-neslovanských, resp. slovansko-euroamerických propojení; přirozené je to například v sledování slovansko-germánsko-maďarsko-rumunského celku střední Evropy nebo slovansko-neslovanského areálu východoevropského. Zakládání speciálních kabinetů, např. ruských studií, resp. hungaroslavistiky, jak se o to pokoušíme na Ústavu slavistiky i v rámci občanských sdružení v Brně, je jednou z perspektiv, jejichž význam ukáže až další práce a čas.

V Polsku šel rusista Lucjan Suchanek jinou cestou: v rámci Fakulty mezinárodních a politických studií (Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych) vytvořil katedru rus(k)ologie (Katedra Rosjoznawstwa), která dnes pokrývá celý areál dnešní Ruské federace a v historické dimenzi a kontextově i prostory rozsáhlejší. Rus(k)ologie (rosjoznawstwo, rus. *россиеведение*) studuje areál, tedy například se musí zabývat všemi jazyky, jimiž se zde mluví (a to není zdaleka jen ruština). Brilantním příkladem této koncepce je učebnice *Rosjoznawstwo*.¹⁷ Je napsaná na vědecké úrovni, současně však přehledně a srozumitelně a obsahuje tyto partie: zeměpis, dějiny, jazyk, náboženské denominace, kulturu, literaturu, umění, divadlo, film, hudbu, filozofii, vědu, školství, politiku a společnost (ruská emigrace, ústavní a politický systém Ruska, bezpečnostní politika, stranický systém, hospodářství a masmédiá). Je to moderní učebnice par excellence; podílel se na ní sám iniciátor Lucjan Suchanek úvodem a partií o starší ruské literatuře a ruské emigraci a řada dalších odborníků na různé disciplíny, mj. Andrzej Dudek, Hanna Kowalska, Anna Rażny, Lidia Liburska, Aleksy Awdiejew, Joachim Diec, Marek Czajkowski aj.

Je zřejmé, odkud vše vyšlo: jednak z polské tradice filozoficko-politologického pohledu na Rusko a celkového geopolitického zájmu, nepochybně také z koncepce tzv. emigrantologie, kterou Suchanek poprvé předložil na 12. mezinárodním kongresu slavistů

17 Wprowadzenie do studiów and Rosjã. Podręcznik Akademicki. Pod redakcją Lucjana Suchanka. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.

právě ve svém domovském Krakově. Ať již s ní souhlasíme, nebo jsme k ní skeptičtí a máme pochybnosti, byl to pozoruhodný pokus vydělit areálově jeden z podstatných jevů právě slovanského světa a začlenit jej do studia emigrace a imigrace jako jevů typických právě pro přelom tisíciletí, jenž jako stěhování národů v raném středověku mění tvář Země. Takové snahy vyvolávají kritiku těch, kteří to pokládají za povrchní, ale každá věda či seskupení věd má své vnější a vnitřní okruhy, které jsou úzce propojeny; proto například úvahy Dionýze Ďurišina nebo Lucjana Suchanka neprotiřečí filozofickým kontemplacím či antropologicko-hermeneutickým spekulacím. Rusologie L. Suchanka a jeho kolegů má již řadu publikačních výstupů, jichž je přítomná učebnice syntézou. Právě tyto publikace ukazují, že prostorové koncepce vytvářejí nejen nezbytný rámec, ale metodologické předpoklady hlubinným, duchovědným studiím.

Problémem ruské inteligence se zabývá sborník *Inteligencja – Tradycje i Nowe Czasy*.¹⁸ Důležitost tématu i knihy je hned zřejmější, když si uvědomíme, že samo slovo „inteligence“ ve významu společenské vrstvy či skupiny je – nehledě na latinskou etymologii – ruského původu (angl. intelligentsia na rozdíl od intelligence, tedy intelligence jako vlastnost, informace, přeneseně tajná služba), neboť právě zde se jako nezávislá entita od poloviny 19. století formovala. Tomuto fenoménu se věnovali předtím spíše na Západě.¹⁹ První oddíl shrnuje genezi a funkci inteligence, druhý její dějiny a třetí místo inteligence v „nové době“. Mezi tématy jednotlivých studií najdeme např. gnostickou inteligenci, tzv. konec inteligence, inteligenci a lid, filozofii P. J. Čaadajeva, Vjač. Ivanova, N. Berďajeva, L. Čukovské a A. Zinovjeva, pozoruhodné jsou také studie o židovské inteligenci.

Kniha Joachima Diece *Cywilizacje bez okien*²⁰ vychází z kulturologické koncepce N. Danilevského, jejíž předchůdce nachází u G. Vica, Ch. Fouriera, G. W. Leibnize, J. G. Herdera, H. Rückerta, u slavjanofilů, A. Grigorjeva, F. Palackého a A. Gurowského. V otevřeném diskursu probírá koncepci uzavřených civilizačních monád, jak se postupně projevovaly v pojetích K. Leontjeva, Gustava Le Bona, Erasma Majewského, ale také Oswalda Spenglera, A. Toynbeeho, Lva Gumilova, Samuela Huntingtona a Pitirima Sorokina. Současnou epochu autor charakterizuje jako nepřehlednou: většina současných náboženství například překračuje civilizační hranice; ještě zásadnější otázkou je, zda lze vůbec srovnávat jednotlivé civilizace, když jejich kulturní jazyky a kategorie jsou nepřes-

18 Интеллигенция – Традиции и новое время. Pod redakcją Hanny Kowalskiej. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2001.

19 Intelligentsia in the Interim. Recent Experiences from Central and East Europe. Red. Fiona Björling, Slavica Lundensia 14, Lund 1995.

20 Teoria Mikołaja Danilewskiego i późniejsze koncepcje monadycznych formacji socjokulturowych. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002.

nosné. Odpovídá na to kladně v tom smyslu, že právě komparace může objevit společné intelektuální paradigma.

Dobrym příkladem tohoto průniku je sborník *Картина мира и человека в литературе и мысли русской эмиграции – Obraz świata i człowieka w literaturze i myśli emigracji rosyjskiej*.²¹ Pozoruhodný úvod k publikaci vytvořil ruský emigrantský spisovatel Jurij Družnikov²²; první oddíl je o emigraci a vidění světa, kam přispěli mimo jiné Sofja Bogatyrjova, Bazyli Białokozowicz, Lev Anninskij, Naftolij Bassel, Bronisław Kodzis, Anna Woźniak aj., do oddílu o náboženství, národě, ideologii a politice Anna Ražny, Joachim Diec, Andrzej Dudek a Lidia Limburska, do třetího oddílu, který byl věnován Vladimíru Maximovovi, např. Igor Vinogradov, Alexandr Ananičev, Viktor Lipatov aj., do partie o díle Jurije Družnikova např. Lola Zvonareva a Lucjan Suchanek, do kapitoly o emigrantském tisku Ljudmila Gluškovskaja, Valerij Dudarev a Sergej Teljuk.

Ještě konkrétnější tematický záběr má monografická studie Agnieszky Malské-Lustig.²³ Je však škoda, že se autorka opírala takřka výlučně o rusky a anglicky psané materiály a sekundární literaturu, jinak by jí neunikla pradávna kniha Dietera Bodena *Amerika im russischen Schrifttum bis zum Ende des 19. Jahrhunderts* (Hamburg 1968), která ji mohla inspirovat zejména pro prvních 38 stran, kde se pojednává o Rusku a Americe, o evropské emigraci a Americe v ruském písemnictví, resp. tradicích tohoto obrazu. Již titul její knihy však směřuje k ryzí současnosti, a to k dílům A. Solženicyna, A. Zinovjeva, V. Maximova, V. Někrasova, resp. A. Aksjonova, S. Dovlatova aj. Zabývá se také psycho-sociologickým jevem ruského emigranta jako univerzitního profesora (takto působila řada ruských autorů, kteří předtím neměli s akademickým prostředím žádné zkušenosti).

Lidia Macheta ve své knize²⁴ srovnává středověkou mnišskou akedii (acedii, unylost) a moderní zbytečnost (лишность) ruského intelektuála (inteligenta) 19. století, jak je fixován mj. v ruské literární klasice. Na pozadí analýzy akedie prezentované literatu-

21 Pod redakcją Andrzeja Dudka. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003.

22 Metoda Jurije Družnikova (Юрий Дружников: Книги и судьба. Рекомендательный библиографический указатель. Ульяновская областная библиотека для детей и юношества. Библиографический отдел. Ульяновск 2002. Юрий Дружников: Узник России. По следам неизвестного Пушкина. Роман-исследование. Трилогия. „Голос-Пресс“, Москва 2003). Viz naši rec. in *Slavica Litteraria*, X 7, 2004, s. 156–157.

23 *Ameryka oczami emigrantów rosyjskich trzeciej fali*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.

24 *Demon południa i zafałszowanie egzystencji. O macedii starożytnego mnicha i zbędności inteligenta rosyjskiego XIX wieku*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003.

rou v podobě polední akedie (unylosti) se tzv. zbytečnost ruského člověka 19. století jeví jako hlubší, než se myslelo a myslí, tím, že zasahuje samu jeho podstatu. Akedie a zbytečnost jsou dva pojmy pro jeden způsob bytí, dvě stránky existenciální falzifikace; zatímco akedie (unylost) je existenciální falzifikace nahlížená ze vztahu člověka a jeho duše (pseudoduchovnost), zbytečnost (лишность) podobně nahlíží vztah člověka k sféře axiologických realizací (pseudokreace).

V knize Andrzeje Dudka²⁵ se sledují ruské spory kolem kultury plebejské, lidové a elitní; v tvorbě ruského symbolisty Vjačeslava Ivanova se analyzuje právě paměť jako znak uchování kultury, jejímiž vehikuly jsou symbol, mýtus a jazyk, hodnotový (axiologický) systém a člověk jako spolutvůrce a participant kultury. Klíčem k tomu je u Vjač. Ivanova pronikání k cizím, starým textům jako způsob chápání různých kulturních formací.

Rusologická koncepce krakovského centra je z mnoha důvodů inspirativní: pro projekty, které studují například žánrové typologie má neocenitelný význam jako disciplína studující časoprostorové transformace kultury v komplementárním průniku, jejímž jsou žánrové transformace podstatnou součástí. Nemluvě ovšem o celkovém pojetí, které – kromě vědecké (metodologické) průraznosti – má výrazné pedagogicko-pragmatické dimenze.

Ve sféře středoevropské areáologie a terminologie se nabízí známý čtyřúhelník česko-slovensko-maďarsko-polský nebo úže česko-slovensko-maďarský.²⁶ Základním problémem jakékoli vědy je vytvoření terminologie, tedy schopnost zformovat aparát k přesnému uchopení zkoumaného objektu nebo problému a umět jím komunikovat a dorozumět se. Například ve sféře literární vědy jsou známy pojmy, které mají v různých jazycích a národních literaturách různé významy, je za nimi jiná realita: i tak banální slova jako román, povídka, novela apod. mají v každé národní literatuře své vlastní významy; často se jevy, které označují, významně liší i jazykově (pol. powieść, angl. novel, franc. roman – vedle toho angl. varianta „romance“, tedy román s dobrodružným nebo

25 Wizja kultury w twórczości Wiaczesława Iwanowa. Образ культуры в творчестве Вячеслава Иванова. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.

26 Viz naše studie Úvaha k česko-slovensko-maďarsko-(polskému) troj(čtyř)úhelníku. In: Třináct let po/Třináct rokov po. Brněnské texty k slovakistice IX. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka, Anna Zelenková. Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2006, s. 222–229. Problémy terminologie a střední Evropa. In: Brněnská hungaroslavistika a česko-slovensko-maďarské vztahy. Eds: Ištván Käfer, Ivo Pospíšil, red. Erika Sztakovicsová. Vydanie podporil IVF 21110172 Academic discussion on history, culture and religion of Visegrád nations: new directions. Gerhardus Kiadó. Vydané v spolupráci s Kabinetom hungaroslavistiky Ústavu slavistiky FF MU (Brno) a Českou asociáciou slavistov, Visegrád Fund, Segedin 2012, s. 45–57.

milostným syžetem, k tomu může přistoupit např. pojmový řetězec „roman“, „novel“, „novella“, „powieść“, „повесть“, „pověst“, aby se věc ještě více zauzčila, zkomplikovala).

Nelze to změnit, neboť fyziognomie jazyka jako dominantní znak národa je úzce spjata s realitou, kterou označuje; lze však pojem vysvětlit, perifrasticky vystihnout jeho proměnlivý a historicky a smyslově konkrétní význam tak, aby se odborníci mezi sebou dorozuměli a pochopili, jaké tyto diference jsou.²⁷ Realita literatury je dána a nelze ji bez-
trestně měnit; stejně tak je dána terminologie, jež této realitě odpovídá; tu také nelze měnit, aniž se měnila podstata označovaného předmětu nebo jevu. Prostě to tak musí zůstat.

Brněnský projekt *Encyklopedie srovnávací literárněvědné metodologie a teorie* (jeho výstup asi roku 2014) je právě založen za absenci takových srovnávacích kompendií, které většinou vycházejí z pouhého slovníkové významu termínu, jako by to byla slova běžného jazyka. Jenomže termíny jsou především slova jednoznačná, a proto řada jazyků přistupuje raději k využívání internacionalismů, u nás většinou greko-latinského původu, jež nejsou zatíženy běžnými domácími významy: takto postupují mimo jiné i slovanské jazyky a to je jejich výhoda.

Termíny jsou v tomto smyslu srovnatelné, ale nikoli identické, neboť reflektují seskupení konkrétních textů. Nelze tedy tyto jednoznačné termíny označující konkrétní stavy nebo předměty či jevy té nebo oné národní literatury, jež je jejich jedinou realitou, pouze slovníkově překládat, ale spíše explikovat a interpretovat na srovnávacím, tedy komparativním základě.

Jsou prostě reality, které se nepodařilo unifikovat nebo jinak globalizovat, tedy zbavit svérázu, jenž se vždy znovu z hloubi objevuje: k nim patří z jiné oblasti také kategorie národa. Jakmile se někdy ve vrcholném středověku zrodila, nejprve pozvolna, zastiňována ještě feudálními, zemskými a lénními poměry, v nichž „natio“ ještě neznamenalo něco dominantního, neboť to bylo spíše vlastnictví a náboženství; „natio“ se dere na výsluní a k vrcholu v renesanci, kdy se definitivně konstituuje v podobě národního státu. První je v Evropě Francie, která se takto koncipuje již v hlubokém středověku: proto se ve francouzském pojetí „nationalité“ identifikuje s „citoyenneté“, tedy národnost či národ s občanstvím: Francouzem je každý, kdo je občanem Francie. Jinde se mezi těmito dvěma pojmy rýsuje ostrá čára: v jednom státě s jednotným občanstvím se mohou setkávat různé národy, jeden dominantní či majoritní, další minoritní mající k majoritnímu různě

27 Viz naši studii *Teaching Literature at Universities and the Bologna Declaration (Literary Encyclopaedias and Dictionaries in University Teaching)*. Obdobja 25. Metode in zvrsti. Književnost v izobraževanju – cilji, vsebine, metode. Literature in Education – Aims, Content, Methods. Литература в процессе обучения – цели, содержание, методы. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Ljubljana 2008, s. 211–218.

ný vztah a hájící svá práva. Jeden stát, v němž je více národů, je již tímto faktem na počátku postupné dezintegrace, jež se může realizovat postupně nebo poměrně rychle, ale v každém případě k ní jednou zákonitě musí dojít: každé etnikum ve smyslu „natio“ chce svá práva ochránit co nejlépe, a to se mu může podařit pouze v samostatném národním státě. Tak tomu bylo od renesance a vše vyvrcholilo v revolučních nacionalismech 19. století a ještě výrazněji po roce 1918. Například mnohonárodní habsburská říše, po roce 1867 dualitní Rakousko-Uhersko se nakonec rozpadla na nástupnické státy, ale ani ty nebyly národně homogenní a to bylo také prvopříčinou jejich rozpadu na konci 20. století (Československo, Jugoslávie). Všechny procesy od roku 1989, které v Evropě probíhaly, směřovaly k obnově rovnováhy podle starého modelu národního státu, který by byl domovem nejlépe jen jednoho etnika. Sem také směřuje úsilí současného Maďarska, tedy nějakým způsobem scelit prostor obývaný maďarským etnikem v Maďarsku, ale také v jiných státech, zejména na Slovensku, v Rumunsku, na Ukrajině, v Srbsku a Chorvatsku, ale i jinde, zejména však právě v zemích sousedů, kam zasahuje kontinuální maďarské osídlení. Etapy tohoto scelování jsou postupné. Byly iluze o tom, že Evropská unie tento stav změní, že – jak se kdysi módně tvrdilo – doba národních států je pryč, že nás čeká jednotná Evropa a tzv. euroregiony, které zásadně naruší dosavadní hranice národních států, a pomohou tak via facti odstranit ohniska bývalých konfliktů a napětí. Ukázalo se však, že tato představa je zcela utopická: vše naopak směřuje k národní vyhraněnosti a to se začíná týkat nejen střední a jihovýchodní Evropy, tedy tzv. postkomunistických zemí, ale také např. Belgie, Velké Británie, dílem i Španělska a také USA. Ani tzv. komunistický režim, proklamující internacionalismus, nebyl schopen překonat národní náboženské snahy, národovectví a nacionalismus, jak různě se tyto jevy nazývají, tedy vidění světa v kategoriích národa, etnika, národního státu. Příkladem budiž Slovensko: cílem komunistů v každé době bylo v podstatě vždy, veřejně nebo skrytě, samostatné Slovensko, často pod různými maskami (sovětská republika, součást SSSR, součást československé federace, konfederace, svrchovanost a potom úplná samostatnost) a také dodržování náboženských specifik (zlé jazyky tvrdily, že i předsednictvo Komunistické strany Slovenska se dělilo na katolíky a evangelíky). Právce měla cíle podobné, jen s jinými spojenci a v jiné době, takže obě se v tom historicky doplňovaly: ač protikladné ideologicky, nacházeli společné opěrné body v úsilí o národní a státní samostatnost. Ani liberalismu a ekonomické a hlavně finanční globalizaci se to zatím nepodařilo a vzhledem ke krizím nejsou jejich vyhlídky nejlepší. Lze tedy s „archaickou“ kategorií národa jen pracovat se zájmy národních států, etnik, majoritní a minoritní společnosti, tzv. národnostních menšin apod. pokud možno sladovat, harmonizovat, nacházet pochopení

a zlepšovat vzájemnou komunikaci, vysvětlovat, diskutovat apod. Ani to není ovšem všelék na nemoci současného světa: záleží totiž hlavně na tom, jaké konečné či maximalistické cíle jednotlivá etnika a národní státy a jejich politické reprezentace mají: zda chtějí žít v souladu s jinými, nebo chtějí své zájmy prosazovat až do krajnosti i za cenu konfliktů politických, ekonomických i vojenských. Existence Evropské unie by mohla být jistou plochou či prostorem v této harmonizaci, ale nezdá se, že by na tuto roli byla v současném stavu připravena: dosud centrální místa EU nevyřešila ani jeden podstatný konflikt tohoto druhu ani se o to vlastně seriózně nepokoušela u vědomí jeho složitosti; všechna opatření jsou tu dočasná, jejich cílem je spíše oddálit nevyhnutelné: to se týká například problematiky Balkánu, ale i maďarských postojů ve střední Evropě, které spolu nesouvisí jen zdánlivě a často se na ně také analogicky poukazuje.

Nejsme v pozici, že bychom znali nějaké generální řešení těchto problémů, které spočívá v hluboké minulosti, zřetězených událostech a jejich konsekvencích, ale sblížování nebo komunikační plocha se hledají: již v minulosti bylo nejednou ukázáno na úlohu katolické církve a komunikačního prostoru křesťanství vůbec; naznačený význam terminologie a její explikace je také jedním z možných nástrojů, jež by mohly vzájemnou komunikaci ulehčit. Sjednocování Evropy je proces, jehož završení je velmi daleko, a proto bychom měli postupovat pomalu, obezřetně tak, abychom realizovali jen věci, které se vžily a k nimž se došlo organicky za všeobecného konsensu: takové výsledky jsou vždy nejtrvalejší: to se týká i např. státních a etnických hranic (např. schengenský prostor, který byl vytvořen rychle, má své slabiny a řada států, včetně Německa a Rakouska, se snaží jeho platnost všelijak omezovat nebo kompenzovat zrušením hraničních kontrol, např. zaváděním systematických kontrol v těsně příhraniční oblasti nebo dokonce v podobě snahy o obnovu tradičních hraničních kontrol s tím, že hraniční státy schengenského prostoru to nejsou schopny vykonávat řádně: to ukazuje na to, že vytvoření tohoto prostoru bylo sice výsledkem ekonomických zájmů a tlaků, ale nevycházelo ze stavu vědomí populace). To jsou chyby nebo unáhlenosti a nedomyšlenosti, jež by proces evropské integrace mohly značně zkomplikovat. Evropa je území zbrázděné staletými konflikty, které sahají až do antiky: k tomu nelze nepřihlížet, a proto hledání mechanických analogií v USA nebo Kanadě, např. v oblasti národnostní politiky, multikulturalismu apod., není funkční. Jednou ze snah o otupování konfliktních hrotů je nezamlčování těchto problémů, odmítání jejich tabuizace pod záminkou political correctness, tedy historie a jejich sporných míst a různosti jejich výkladů. Ponechejme každému, co jeho jest, a snažme se vysvětlovat jiné pozice a říci si stanoviska a to, proč jsou zastávána. K tomu slouží i to, že se často ostré bilaterální spory mohou řešit v širších rámcích.

Opodstatněnost česko-slovensko-polsko-maďarského čtyřúhelníku, jak jsem o ní již psal²⁸, tedy přirozené, historicky zdůvodněné specifikum všech jeho čtyř komponent, verifikovaly dějiny a od roku 1993 i milosrdný čas; v této nové situaci, kdy se z trojúhelníku s vnitřně diferencovanou jednou stranou stal definitivně čtyřúhelník, jsme si uvědomovali jednak to, že z ní vznikaly a vznikají nové pokusy o integraci, nové sbližování, jednak ovšem i nové konflikty, rezistence a eventuální nedorozumění. S rizikem, které se hodí k této delikátní situaci, hájím tezi, že neexistence československého státu, ať již v jakékoli podobě, měla ovšem své závažné geopolitické důsledky, byť zatím skryté; na to se již tehdy upozorňovalo, ale tyto hlasy byly náhodně nebo záměrně oslyšeny; tato změna měla jistě svou celoevropskou a tím zprostředkovaně i jistou světovou dimenzi a rezonanci, ale především zapůsobila povlovně, ale jistě na středoevropské poměry: ukázala na nestabilitu versailleského, resp. v revidované podobě jaltského uspořádání. Tomu se ani filologové, zejména ti, kteří usilují o transcendenci svého oboru směrem k sociálním vědám, nemohou vyhnout. Jsme pro otvírání problémů než pro jejich umělé uzavírání a retušování; v tomto smyslu byl například rozpad či rozdělení nebo rozbití československé federace aktem bolestně pozitivním i ve smyslu nového uvědomění emancipace a svébytnosti Čechů a Slováků, ale také dalších členů zmíněného čtyřúhelníku. Znovu tedy hájím tezi, že rozpad Československa působil mnohem komplexněji, než se obecně soudí, nebo než je připuštěno soudit, neboť jde o věci delikátní. Všichni čtyři členové tohoto čtyřúhelníku si znovu uvědomili své dějiny, nemožnost je měnit v jejich diachronní dimenzi, ovšem také fakt, že, jak zpívají Jiří Voskovec a Jan Werich, nic není definitivní; rozkolísání geopolitického, a tím i jazykového a obecně kulturního prostoru, může být někým chápáno jako negativní, ale jako každá věc má nejméně jednu pozitivní stránku: znovu, již poněkolikáté, obnažil v plné nahotě politicko-kulturní problém středoevropského prostoru.

Právě rozpad Československa v roce 1993 vyzvedl některá pozapomenutá vývojová paradigmatata, např. sbližování, byť spíše okrajové, slovensko-polské, které jsem zaznamenal i v rámci filologických vědeckých konferencí, resp. rozporuplné sbližení slovensko-maďarské. Je to také proto, že problematika česká je vázána na další středoevropský komponent více než jiné jeho složky, tedy na prvek německo-rakouský. Nicméně o těchto přirozených tendencích psal ve svých pamětech i A. Pražák a týkaly se ovšem doby meziválečné, resp. těsně předválečné, tj. druhé poloviny 30. let 20. století. V souvislosti se skandálem kolem Pribinových oslav v Nitře a důležitosti česko-slovenského tématu

28 Úvaha k česko-slovensko-maďarsko-(polskému) troj(čtyř)úhelníku. In: *Trináct let po/Trináct roků po. Brněnské texty k slovakistice IX.* Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka, Anna Zelenková. Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2006.

píše: „My na Slovensku snažili jsme se zapůsobit výchovou ve škole i extenzemi v obcích. Sám vykonal jsem na sta přednášek po celém Slovensku a v debatách jsme si objasňovali hlediska a namnoze se i shodli. Ovšem že to často bylo jen pro chvíli. Připadalo mně to někdy tak, jakoby na sních zasvítilo slunce. Sníh po tu dobu, co jsem mluvil, roztával, ale pak byl chladným sněhem dál. Kdykoli jsem mluvil na veřejnosti nebo v soukromí, uznávali Slováci, že jen společně se udržíme, když jsem pooděšel, odlučovali se a trvali na izolaci.“²⁹

Osobně jsem si ve studiích o tomto středoevropském trojúhelníku nebo čtyřúhelníku a právě v kontaktu s obtížemi terminologie vždy vážil a vážím koncepcí maďarského slovakologa a našeho partnera a účastníka četných konferencí na středoevropská témata Istvána Käfera, které vyložil několikrát, zejména od 90. let 20. století, a podložil svými výzkumy období předcházejícího; mimo jiné v jednom ze svazků *Brněnských textů k slovakistice* měl jeho příspěvek na toto téma značný, byť rozporný ohlas.³⁰

Opíraje se o jeho článek v časopisu *Impuls*, mohu jeho názor shrnout tímto výrokem: „Naša súčasná situácia je zvláštna. Slovenské kultúrne dejiny boli poldruha storočia nútené vytvoriť si v konfrontácii tu s maďarskými, tu s českými, tu s československými, tu se socialistickými a rôznymi –istickými vlastné suverénne kultúrne dejiny. Dnes následnícké krajiny stredovekého Českého, Polského a Uhorského kráľovstvá majú z tohto hľadiska jednoduchšiu situáciu, avšak všetky vzťahy medzi národmi nesú v sebe spoločné regionálne problémy.“³¹ Jde o článek o společné modlitbě maďarských a slovenských biskupů za vzájemné odpuštění, k níž došlo v ostrihomské bazilice 29. června 2006. Výchozím patosem jeho koncepce i v tomto článku je historicita společného státu Maďarů a ostatních národů v Uhersku, tedy snaha nevytrhávat z historického uherského rámce vlastní izolované národní entity, ale spíše akcentovat společné hodnoty. Badatel dokládá tuto maďarsko-slovenskou vzájemnost, odhlížeje od všeho, co diskriminačně tento vztah deklasovalo, i když to nepopírá: společná místa nachází mimo jiné v takových osobnostech, které měly nadeťnický dosah, jako byli Alexander Rudnay, Pétér Pázmány, Matej Bel a desítky dalších, jež patřily do dějin Uherska a byly Maďary i Slováky. Existen-

29 A. Pražák: *Politika a revoluce. Paměti*. Academia, Praha 2004, s. 39.

30 Tato část příspěvku vychází ze zkrácené pasáže naší stati *Úvaha k česko-slovensko-maďarsko-(polskému) troj(čtyř)úhelníku*. In: *Třináct let po/Trináct rokov po. Brněnské texty k slovakistice IX*. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka, Anna Zelenková. Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2006, s. 222–229, a opírá se také o výsledky naší práce *Slovenská, česká a polská literatura, globalistická regionalistika a euroregiony*. In: *Česko-slovenské vztahy, Evropa a svět. Brněnské texty k slovakistice VI*. Eds.: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Slavistická společnost Franka Wollmana a Ústav slavistiky FF MU, Brno 2004, s. 135–146.

31 *Impuls*, 2006, č. 3, s. 86.

ce tří středověkých střeoevropských království je nepopíratelná: ale uvědomme si, že ve středověku šlo o feudální státy, nikoli o státy národně založené; tu převažoval zemský princip, nikoli princip etnický. Uvedu to raději – na moravské půdě – na příkladu Zemí Koruny české; jejich sepětí s Římskou říší národa německého je ovšem známé, tedy onen široký geopolitický rámec; současně však Markrabství moravské se až do 19. století cítilo spíše podle principu zemského – k čechizaci slovanské Moravy dochází definitivně až v průběhu nacionalismů, slavismů, antislavismů a národních obrození a tvrzení, že Slované na Moravě jsou rodem Moravané, ale národností Češi trvaleji platí až u F. Palackého v *Dějínách národu českého v Čechách a v Moravě* (ten podtitul se novějších vydáních z nějakých důvodů vynechává). Co je však nepopíratelné, je dominance jednoho etnika, které přebralo z mocensko-vojenských důvodů úlohu státotvůrce; víme, že do této polohy se Slovanům příliš nechtělo, to je historicky dáno; to však neznamená, že Slované své státy neměli nebo že byli civilizačně a kulturně níže: jen příliš zdůrazňovali jiné aspekty lidské existence. K tomu říká Frank Wollman v *Slovesnosti Slovanů*: „Srovná-li se s charakteristikou Slovanů ze zprávy Prokopiovy Tacitova charakteristika Germánů, zvláště poslušnost k jedinému králi, ctnosti společného soužití, dostává se tím pravděpodobně u starých Slovanů povahová základna individualistická a u starých Germánů celkem kolektivistická. Toto kolektivum jeví se Slovanům cizí, jak snad dosvědčuje jazykozpytná sounáležitost gotského thiuda ve významu lid, něm. deutsch, praslov. *tjudjь (štuždь), českého cizí, pol. cudzy, slov. tuj, srbochorv. tudj, rusk. čužoj, bulh. čužd atd. Tato osudná a osudová povaha je tedy dána skutečností; sotva by bylo možno vyložit ji jen zpomalením vývoje, zaostalostí, stejně jako ekonomicky, historicky, biologicky, geograficky atd.; z povahy celkem neměnné tak, jako jsou v říši ostatního tvorstva zvířata samotářská a stádní – plyne delší trvání velkorodiny, rodů, plyne neschopnost zakládati státy, tedy vyšší civilizační celky, v nichž zaniká jednotlivec a rod v kolektivu, představovaném např. knězem (tj. knížetem, z něm. kuning) a králem (ze jména Karla Velikého).“³²

V názvu Magyarország, který můžeme přeložit také jako Uhersko, se zračí úloha dominantního, státního národa, který jako původní kočovné etnikum vtáhl do Evropy, obsadil Panonii a přilehlé oblasti, přispěl (ale asi – jak připouští moderní historie – nikoli rozhodujícím způsobem) k zániku Velké Moravy, v dalším výboji na západ byl zastaven a zachoval svou identitu přijetím křesťanství, stejně jako někteří západní Slované.

32 F. Wollman. *Slovesnost Slovanů*, Praha 1928, s. 5–6, v reedici Frank Wollman: *Slovesnost Slovanů*. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Česká asociace slavistů ve spolupráci s Ústavem slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Střeoevropským centrem slovanských studií a Slavistickou společností Franka Wollmana. Red.: Eva Niklesová, redakční spolupráce: Natálie Čuvelva. 2. vyd. (1. vyd. 1928). TRIBUN EU, Brno 2012, s. 71.

Käferova koncepce je vstřícná, hledá styčné body, aniž pomíjí rozdíly, kontroverze, spory, diskriminace, potlačování, násilí apod. Dějiny měnit nelze, lze jen zmírňovat jejich dopady na člověka a ovšem měnit současnost a tím i budoucnost. Uhersko bylo jistě i státem Slováků, stejně jako Ukrajinců, Rusínů, Chorvatů, Poláků a Rusů, ale již jeho název reflektoval dominanci jednoho národa, stejně jako Rakousko ukrývalo po svou střešou postupně se zmenšující Země Koruny české, ale ve svém oficiálním názvu již české etnikum neobsahovalo, i když rakouský a později rakousko-uherský císař byl i králem českým, uherským, ale nikoli slovenským. Když jsem kdysi o Bělorusech napsal, že neměli vlastní národní stát, někteří běloruští kolegové se ohradili, že jej měli, a na dotaz, jak se jmenoval, nemohli odvětit jinak, než Rzecz pospolita: v tomto názvu se však zračí „United Kingdom“ dvou národů, rozhodně však nikoli Bělorusů. To znamená, že v tomto státě žili, že mu přinášeli hodnoty, ale dominantním národem byli Poláci spolu se zčásti nebo úplně popoštěnými a pokatoličtěními Litevci, resp. bývalou východoslovanskou šlechtou.

Historická práva odděloval od statu quo v průběhu první světové války i T. G. Masaryk, tedy není nijak ponižující, že národ nevytvářel, resp. ani nemohl vytvářet stát, protože mu to nebylo silnějšími dovoleno, tedy své středověké království. Dominantní etnikum tuto iniciativu neumožnilo a on se mohl zapojit jen do jím vytvářených struktur, podílet se na jejich dalším budování, vytvářet společně se všemi nové hodnoty, nebo hledat cesty – například v rámci nacionálních hnutí 19. století, tedy národních obrození – k národní emancipaci až k utváření vlastního státu nebo jiných států, kde bude hrát – někdy ovšem i s nechtí – významnější úlohu.

Někdy se nám ostatním – méně Polákům, ale více Maďarům a Čechům – zdá, že slovenské zdůrazňování slovacity, slovenskosti v minulosti, za prvních Slovanů, za Velké Moravy i za Uherského království zdá upřílišněné a ahistorické; zdá se nám předčasně mluvit v raném středověku o Slovácích jako o moderním národě (etymologie „Slověné“ jako Slováci je opět ahistorická: jde prostě o slovanské obyvatelstvo Velkomoravské říše, samozřejmě to jsou předchůdci dnešních Slováků či Moravanů, kteří se později prohlásili za Čechy; to, že se ze Slověnů stali Slováci, znamená jen to, že chtěli odlišit obecné pojmenování pro Slovany od pojmenování svého konkrétního slovanského kmene: podle Nestora žili v oblasti dnešního Novgorodu Velikého také Slověné, Slovenci, po našem Slovinci – také kvůli rozlišení – jsou jižní Slované: je to tedy obecné pojmenování pro konkrétní slovanský kmen; z toho vyvozovat jeho stáří nebo nějakou jinou prioritu včetně ztotožňování moderního národa se středověkým etnikem je opět ahistorické), stejně jako o Maďarech, Polácích nebo Čěších – spíše o jejich etnických předchůdcích; někdy se nám zdá úporná slovenská snaha zdůrazňovat slovenskost Jána (Jana) Kollára

nebo Pavla Josefa Šafárika (česky Šafařika) jako nadbytečná, ale z jejich hlediska tomu tak není.

Jinak řečeno: důležité není měnit názory, bojovat nebo se přizpůsobovat, ale vzájemně spolu mluvit, naslouchat si a snažit se pochopit důvody toho druhého; možná tím lépe pochopíme i důvody vlastní a jejich relativní platnost.

Klíčový problém tedy netkví jen v terminologii, tedy v tom, co někteří této Käferově koncepci vytýkají: neexistenci maďarského pojmu pro Uhersko. Käfer se opět snaží vyjít vstříc v rámci své hungaroslovakologie pojmem *Magyarhon*, tedy něco jako maďarská vlast, ale ani tento pojem nenahrazuje pojem „Uhorsko“, protože opět obsahuje jednoznačný etnický komponent. Dějiny, které jsou reflektovány v názvosloví, nelze změnit a my Středoevropané nemusíme, jak už jsme uvedli, ve všem napodobovat proslulou *political correctness*. Mnohem cennější je, když si uvědomíme, jak dějiny reálně, bez retušování probíhaly, když si uvědomíme nespočetné křivdy, jež se děly, diskriminace, k nimž docházelo, potlačování, které vedlo k stavu oboustranné nespokojenosti, a zdůrazníme, jak se o to leckdo snaží, spíše styčné body a průniky, spíše sdílení než rozdělování, aniž bychom rýsovali „tlusté čáry“ za dějinami. I když tak novým sporům nezabráníme, ani jim pravděpodobně zcela nepředějdeme, vytváříme prostor k jejich zředění, k jejich zraционаlnění.

Po listopadovém převratu roku 1989 se výrazně oživily aktivity, které byly spojeny s lokální a regionální kulturou. Navázalo se v tom na období Rakouska-Uherska a první Československou republiku a zdálo se, že jde spíše o doplnění mezery, která tu přes čtyřicet let zela, že jde trochu o staromilství, jež časem vyprchá. Postupně se však ukazovalo, že tato aktivita může být velmi časová a potřebná zejména v souvislosti s přistoupením k EU a se vznikem euroregionů překračujících hranice národních států. Takto například uchopil odkaz Ondry Lysohorského pražský lingvista Jiří Marvan: je dílo tohoto lašského barda a experimentálního lingvisty a básníka okrajové, nebo je v něm i nadčasový prvek oslovující Evropu regionů, národních minorit a malých jazyků?³³

Principiálně jde o to, aby regiony byly objevovány nejen synchronně, ale také diachronně. To je ovšem spjato s několika metodologickými posuny důrazu. Základním problémem chybného přístupu k nuancím integrace je převaha synchronie, v jejímž znamení probíhalo v podstatě celé 20. století. To je do značné míry zásluha lingvistiky a českého meziválečného strukturalismu, zvláště Pražského lingvistického kroužku, s jeho pojmy

33 J. Marvan: Lysohorského lašský projekt – daň době minulé či odkaz pro budoucnost? Příspěvek k záchraně jazykového euroregionu. In: Okraj a střed v jazyce a literatuře. Sborník z mezinárodní konference. Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta – katedra bohemistiky a slavistiky, red. Marie Čechová, Dobrava Moldanová, Zora Millerová, Ústí nad Labem 2003, s. 282–291.

struktura a funkce; v literární vědě se prosazovala přísná depsychologizace, obecně pak synchronie, jejíž hegemonii narušovala jen někdy historičtěji pojímaná komparatistika. Restituce významu diachronních sond ukázaly již dříve výzkumy literárněhistorických epoch, v nichž se nacházely spojitosti mezi jednotlivými poetickými systémy (baroko – futurismus, sentimentalismus – postmoderna). Současně tato nová situace předpokládá kultivaci areálového či zónového nebo prostorového studia, v němž filologie a kulturologie mají klíčové místo. Zde odkazujeme k některým sborníkům včetně již citovaného ústeckého a zejména k brněnskému projektu Kabinetu areálových studií, komisi doktorského studia teorie areálových studií a brněnsko-vídeňskému projektu střední Evropy.³⁴ Tedy docenění diachronie a areálové studium jsou těmi metodologickými pákami, které vycházejí vstříc novým evropským pohybům, jež jdou nyní razantně kupředu, až se možná jednou budeme divit. V této souvislosti nabývají na významu a v novém světle se jeví dříve zasuté regionální projekty, zvláště ty, které mají přesahy, týkají se podstatných kulturních oblastí a nosných tradic, které je nutné znovu vyzvednout ze stínu zapomnění. Jde například o regionální almanachy a projekty shrnující literární aktivitu.

Podívejme se na dvě slovenské literární aktivity v širších souvislostech známého česko-slovensko-polského triangu. Odhlížím přitom od vnitřně slovenských animozit, neboť i na Slovensku – stejně jako v českých zemích – existují v obecně kulturní oblasti dobře známé frontové linie a nechtějí zmizet – to je mi v obou případech líto.

Spolek slovenských spisovatelů a další instituce vydaly na Filozofické fakultě Univerzity Konštanína Filozofa v Nitře roku 2000 pozoruhodnou knížku: *Život a dílo Petra Jaroša* (Nitra 2000). Kdo by si nepamatoval jeho knížku *Tisíciletá včela* (*Tisícročná včela*) a úspěšně Jakubiskovo filmové ztvárnění? Jaroš je však mnohem složitějším spisovatelem a rozhodně není homo unius libri. Lze o něm říci, že je dokladem souboje slovenské literatury se schématy minulosti i s tradicionalistickou orientací: paradoxem tohoto úsilí je, že se Jaroš k tradici nakonec obloukem vrátil.

Peter Jaroš, který právě onoho roku 2000 oslavil šedesátiny, se narodil v Hybe (kdysi královské hornické městečko), vystudoval slovenštinu a ruštinu, publikoval první básně. Spolu s Rudolfem Slobodou a Jánem Šimonovičem sestavil sborník *Zrezaný ihlan* (1959), diplomku napsal o slovenských nadrealistech (surrealistech). Prošel řadou no-

34 Integrovaná žánrová typologie (Komparativní genologie). Projekt – metodologie – terminologie – struktura oboru – studie. Hlavní autoři: Ivo Pospíšil – Jiří Gazda – Jan Holzer. Editor: Ivo Pospíšil. Masarykova univerzita, Brno 1999. Areál – sociální vědy – filologie. Ed. Ivo Pospíšil. Kabinet integrované žánrové typologie, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2002. Litteraria Humanitas XI. Crossroads of Cultures: Central Europe, Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa, Křižovatky kultury: Střední Evropa, Perekrestki Jevropy. Srednjaja Jevropa. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno 2002, editor: Ivo Pospíšil.

vinářských a redakčních postů, nakonec byl ústředním dramaturgem Slovenské filmové tvorby, jmenovali ho i zaslužilým umělcem. V roce 1990 v důsledku strukturálních změn přišel o zaměstnání. (Ve sborníku se doslova píše, že nyní prožívá slovenský film fázi zániku). Roku 1992 se stal poslancem za Stranu demokratické levice, v roce 1994 po dalších volbách z politiky odešel a začal pracovat v Národním literárním, později jen Literárním informačním centru. K šedesátinám mu tehdejší prezident Slovenské republiky Rudolf Schuster udělil řád Ľudovíta Štúra II. třídy.

Zatímco první novely *Popoludnie na terase* (1963) a *Urob mi more* (1964) ukazují autora jako člověka plného energie a optimismu, který věří, že svět lze napravit, další práce, počínaje novelou *Zdesenie* (1965) a zejména experimentální prózou *Váhy* (1966) svědčí o posunu k skepsi: inspiruje se existencialismem a francouzským „novým románem“. Povídky *Návrat so sochou* (1969) a *Krvaviny* (1970), stejně jako román *Trojúsmevový miláčik* (1973) ukazují na přechod k novým tématům a postojům: toto hledání prokládané prací ve filmových ateliérech vrcholí svérázným návratem k tradici v slavném románu *Tisícročná včela* (1979). Jeho filmová podoba získala na 40. mezinárodním filmovém festivalu v Benátkách Zlatého fénixe. Po letitých peripetiích vydává Jaroš roku 1991 prózu *Milodar slučka*, která se stala v jistém smyslu prorockou: ukázal zde na deziluzi ze společenského vývoje a formou hyperboly na pochybný charakter některých lidí, kteří nové poměry utvářejí. Hlavní postavou je dvaadvadesátiletí paní, která v románě čtyřikrát změní jméno. Před koncem války se jako farská kuchařka podílela na likvidaci odbojářů, a to spolu s představiteli tehdejšího režimu, jež pak odešli do ciziny. Nyní se pod jinými jmény vracejí: paní, která třicet let spolupracovala s poučnou tajnou policií, se s nimi spolčuje a vydává se za svědka zločinů, které se před 50 lety odehrály, dává si říkat „nevěsta revoluce“ a jde kandidovat do parlamentu. Autor hlavní studie ve zmíněném sborníku o tom píše: „Je to obraz toho, co se k nám vrací, co je staré, neživotaschopné, plné problémů, co nemá předpoklady vytvořit svět odpovídající lidské podstatě... Autor tu intuitivně vycítil takřka všechny neduhy, s nimiž jsme se dodnes nedokázali vyrovnat.“

Polemický, kritický, vůbec ne idylická oslava jubilea, ale příležitost ke kritickému zamýšlení a sebereflexi – právě tím je tento sborník o Petru Jarošovi, který jako hlavní editor vydává nitranský profesor Andrej Červeňák. Sborník je součástí impozantní ediční řady, která od roku 1992 zahrnuje mimo jiné debatu o díle Ladislava Ťažkého, Jána Števcika, Vladimíra Mináče, Vincenta Šikuly, Osvalda Zahradníka a dalších.

O slovenské literatuře v zahraničí pojednává kniha stejné série *Život a dielo troch...* Vítazoslav Hronec, Gregor Papuček, Ondrej Štefanko (Editor: Andrej Červeňák. Spolok slovenských spisovateľov, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra 2001).

Víťazoslav Hronec (nar. 1944 v slovensko-srbské osadě Pivnica ve Vojvodině v Jugoslávii), vystudoval (ale nešel na rigoróza) lékařskou fakultu v Bělehradě (1969) a pak se už věnoval poezii (debut *Hviezdy*) a novinářině v slovenském týdeníku *Hlas ľudu* (Novi Sad). V literatuře se etabloval v 70. letech minulého století, píše slovensky (mj. básnickou sbírku *Soľ*, ale také povídkové sbírky). Vydal antologii slovenské poezie 20. století, vlastní poezii vydává i na Slovensku.

Gregor Papuček (nar. 1938 v pilišských Mlynkách v Maďarsku) navštěvoval maďarskou školu v Budapešti, pak gymnázium v Békéšské Čabě, od 70. let se věnuje poezii a podpoře slovenské kultury v Maďarsku, v letech 1979–1984 vystudoval slovakistiku na Univerzitě Eötvöse Loránda, vydává překlady a knihy o Slovácích v Maďarsku.

Ondrej Štefanko (nar. 1949 v Temešváru, Timișoara, Rumunsko) má slovenské školy. Vydal antologii slovenské literatury v Rumunsku, v Bratislavě mu vyšla antologie *Ars poetica* (1982), jeho básně se pravidelně překládají do rumunštiny. V organizování kulturního života Slováků v Rumunsku a ve vydávání poezie pokračuje i po roce 1989: jeho bibliografie a editorská činnost jsou v tomto období mimořádně bohaté.

Svazek obsahuje kromě biografie a bibliografie zmíněných tří autorů také studie Petra Andrušky, Vincenta Šabíka, Andreje Červeňáka, Jozefa Melichera aj. Ve stati Pavla Janíka se objevuje kritika postavení slovenské menšiny v Maďarsku, zejména v části příznačně nazvané *Na troskách impéria*: „Zdá se mi, že východisko z aktuálního duchovního labyrintu je ve vědomí, že evropský integrační proces bez náležité ochrany a rozvoje autochtonních národních kultur, autentických literatur a unikátních jazyků může ohrozit samu jejich existenci jako nenahraditelnou a přirozenou součást přírodních a univerzálních hodnot lidské civilizace.“ (s. 20–21, přel. ip). Oproti tomu postavení slovenské menšiny v Rumunsku a Jugoslávii spočívá spíše v tzv. pozitivní diskriminaci. V jistém smyslu chybou je možná příliš „přátelské“ ladění všech statí, je tu – na rozdíl od předchozích svazků série – málo vskutku kritického.

Ve zmíněné sérii vyšel také svazek o Štefanu Moravčíkovi (nar. 1943 v obci Jakubov v Záhoří).³⁵ Místní jazyk (dnes chápaný jako osobitý slovenský dialekt) nasával od dětství a později úspěšně využil i v krásné literatuře. Po absolvování jedenáctiletky v Malackách studoval filozofii a historii na Filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě; spolu se svým kolegou Valérem Mikulou (nynějším profesorem slovenské literatury a znalcem Moravčíkova díla) se dopouštěli recesí, ale také prvních literárních pokusů – po přerušení studia absolvuje roku 1968. To je ostatně jeho slavný rok (začíná pracovat v nakladatelství Tatran jako tiskový redaktor), kdy debutuje v čas. *Mladé*

35 *Život a dielo Štefana Moravčíka*. Spolok slovenských spisovateľov, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra 2002. Editor: Andrej Červeňák.

letá jako básník, v studentském čas. ECHO se zase projevuje jako politik a politolog – to se mu stalo nadlouho osudným. Skutečný knižní debut přichází až o rok později (*Slávnosti baránkov*): silný vliv futurismu (Velimir Chlebnikov a jeho český Taufrův překlad) a dalších moderních směrů 20. století (zmiňuje se o Ladislavu Klímovi, Richardu Weinerovi, ale také o Villonovi a Bloy atd.) konstatuje kritika všeobecně. V roce 1970 ještě stačí vydat svou druhou básnickou sbírku *O veľkej zmyselnosti bielych ovečiek* (Slovenský spisovateľ), ale pak se musí odmlčet. Po prověrkách musí odejít z nakladatelství Tatran a ze Svazu slovenských spisovatelů, pracuje v knihovně, pak jako tiskový redaktor ve Svazu výtvarných umělců), se sbírkou *Čerešňový hlad* (1979), kde se do značné míry podrobil vládnoucí moci, nastává boom jeho tvorby, jenž pokračuje i v 90. letech a v novém tisíciletí (je šéfredaktorem čas. Slovenské pohľady). Kromě poezie pro dospělé je významný i jako autor poezie pro děti (*Abeceda šantí*, 1982), překládá a píše prózu *Sedláci*. Moravčík je autor robustní erotiky, básnického experimentu, kam jistě patří i jeho tvorba pro děti, *Záhoří* jako obraz svěbytného světa a obecně venkova a půdy – pro Moravu je ostatně Záhorie za humny a jazykově a kulturně tvoří s naší jihovýchodní Moravou jeden celek.

Tradiční seminář, který se konal – tentokrát k Moravčíkovi – roku 2002 a jeho garantem byl prof. Andrej Červeňák, obsahuje řadu moravčíkovských studií. Patří k nim práce o fantómu řeči z pera Viliama Marčoka (na materiálu Sedláků), Šabíkovo pojednání o třech extrémech Moravčíkova psaní s důrazem na poezii, ale také na okruh Záhoří (*Sedláci*, *Tajná kniha Záhorákov*), Červeňákova analýza básnické sbírky *Idiotikon* (1989), Libova akcentace Moravčíkova ruralismu a Sulíkova práce o Sedlácích a časovém faktoru dějin. Gabriela Magalová si všímá Štefana Moravčíka jako tvůrce poezie pro děti, stejně jako Eva Vítězová píše o jeho didaktických dětských knížkách (*Prvák, prvák, vystrč rožky*, 1997, aj.), zatímco Juraj Bago zkoumá v nich systém uměleckého textu a Renáta Hlavatá zase jeho jazykové experimentátorství. Kniha o Štefanu Moravčíkovi je pozoruhodná nejen analýzou díla významného současného slovenského tvůrce, ale také poukázáním na složité životní osudy, na těžký a rozporuplný úděl, na nezbytí svěbytnosti...

Určitou kvalitativní nevyrovnaností se vyznačuje další regionální projekt s celoslovenskými přesahy *Almanach Nitra* (2000, 2001, 2002, 2003...2013) vědomě pokračující v tradici slavného almanachu Nitra z roku 1844, jehož tehdy sestavil Miloslav Jozef Hurban. Národovecká orientace sborníku by mohla být bez připomínek přijata jako legitimní a seriózní v případě, že by se tu neobjevovala známá klíšé týkající se minulosti. O jistou míru vyváženosti se stará editor Andrej Červeňák. Již v úvodním slově k almanachu za rok 2001 zcela jasně deklaruje své stanovisko jako syntetické: symboliku Nitry vidí v postavách Atlantů z nitranského Pribinova náměstí; Nitru také postihla úloha At-

lanta, totiž držet klenbu slovenské kultury rozpínající se od západu k východu. I když se budeme kriticky stavět k některým koncepcím slovenské minulosti, které kdysi vyústily v proslulou brožuru o Velkoslovenské říši, nelze současně nevidět, že i náš český pohled je někdy značně deformovaný a pro Slovensko ponižující, příliš úhledně teleologicky poskládaný. Svůj půvab v almanachu mají i legendární témata, např. z pera kardinála Jozefa Chryzostoma Korce. Uvádí zde např. legendy spojené s pobytem legií Marca Aurelia na tomto území (císař tu tvořil *Hovory k sobě*) i spekulaci o tom, že prvními křesťany tu byli křesťanští římsí legionáři, kteří modlitbami vyprosili déšť, jenž jim zachránil život (na jiném místě jiný autor beletrie to střízlivěji vysvětluje tak, že Marcus Aurelius za pomoci místního protoslovenského obyvatelstva dal zapálit ohně, ohřál tak vzduch a způsobil déšť). Kardinál a zároveň básník a prozaik píše o salcburských misích ještě před misí Konstantina a Metoděje a uvádí, že slovanský (bál bych se napsat, že slovenský) překlad Kréda a Otče náš byl prvním zachovaným „slovenským“ textem. Podle mého soudu to však nic nemění na faktu, že prvním spisovným jazykem Slovanů byla staroslověnština (nikoli staroslovenština), že Slováci nebyli tzv. nejstarším slovanským národem, protože jsou to „Slováci“, že jde o běžné obecné pojmenování (viz novgorodské „Slověny“). A mluvit o národu a kodifikovaném jazyku v 9. století i dříve, jak se to někdy děje na Slovensku, v Ukrajině i jinde, pokládám za nepodložené. Naopak za pozitivní považuji výklad mise obou věrozvěstů jako autochtonní akci jednotného křesťanstva nerozlišujícího Pax Romana a Pax Orthodoxa. Nicméně osudy liturgické staroslověnštiny (církvní slovanštiny) na našem území demonstrují fakt, že rozštěpení už bylo na cestě dávno před schizmatem roku 1054. V tomto smyslu nutno ocenit studie Bohuslava Chropovského (Nitra v 8.–12. století). Reálný náhled na dějiny má A. Červeňák v stati o slavjanofilství a západnictví. Překážku symbiózy slavofilství a západnictví vidí v zásadách politiky. K pozitivům sborníku patří tak stať Alexandra Ruttkaye o křížových výpravách a o tom, jak zasáhly Slovensko a o pověsti o Meluzíně a jejích slovenských materiálních dokladech a úzkých stycích Uher a Francie. V jistém smyslu slabinou sborníku je poezie (až na řídké výjimky), naopak spíše dobrá je próza. Kdybychom se obezřetně vystříhali některých zmíněných rysů, dostali bychom sborníky, které jsou hodnotou samy o sobě, ale také inspirací: jak pokud jde o situaci národní literatury za hranicemi státu, tak z hlediska širokého regionalismu.

Podobné aktivity v českých zemích si ukážeme na sbornících Společnosti Aloise Jiráska, například na svazku z roku 2001.³⁶ Na otázku z titulu odpovídají již počtvrté sbor-

36 Sborník Společnosti Aloise Jiráska IV. vydaný u příležitosti 150. výročí narození A. Jiráska. Vydala Společnost Aloise Jiráska, lektoroval prof. PhDr. Dušan Jeřábek, DrSc., redakční rada sborníku: doc PhDr. Miloš Zelenka, DrSc., PaedDr. Alexej Mikulášek, PhDr. Milan Pokorný, ilustroval Vlastimil Lebr, odpovědný redaktor PhDr. Milan Pokorný, Praha 2001.

níky Společnosti Aloise Jiráska: editoři udržují spisovatelův odkaz i navzdory nepříznivé době, kdy se od tohoto kdysi tak zbožňovaného autora, takřka národní modly, všichni odvrátili jako od nepotřebné veteše. Nutno poznamenat, že sborníky Společnosti Aloise Jiráska nejsou založeny na nějaké jednobarevné apologetice odsouvaného spisovatele: dávají prostor různým, často protikladným nebo polemickým názorům, občas se tu vyskytnou i stati integrující spisovatelovo dílo do širších mezinárodních kontextů, najdeme tu také objemné materiálové studie. Po úvodu předsedy společnosti Miloše Zelenky, který zdůrazňuje pestré žánrové rozpětí sborníku od klasické studie, dokumentační zprávy přes retrospektivní stať k osobně laděné vzpomínce a faktografickému pásmu, následuje kmenová autorka jiráskovských sborníků Helena Mikulová, která ve stati Jiráskiana ve sbírkách Památníku národního písemnictví dnes, precizně dokumentuje nejen přítomnost jiráskovských dokumentů, ale také koncepci uchovávání a prezentace jiráskiana a zároveň velmi střídavě posuzuje různé koncepcie moderních dějin, z jejichž zorného úhlu byl Jirásek nejednou posuzován (Palacký, Masaryk, Pekař, Nejedlý). Českobudějovický literární historik Jaroslav Toman v článku *Persona non grata aneb Osudy Jiráskovy tvorby pro mládež za první světové války* prezentuje rakouské zásahy proti českému „nacionalismu“, tj. proti národnímu výkladu dějin a úlohu Jiráskových děl pro děti, která se stávala objektem ostré cenzury. Příloha sborníku uvádí pojednání A. Jiráska *V staročeské domácnosti*. Alexej Mikulášek v práci *Několik poznámek k recepci díla Aloise Jiráska* zkoumá osudy jeho tvorby v letech Protektorátu Čechy a Morava v souvislosti s jeho tzv. antisemitismem. Autor se opírá také o svou práci na slovníku *Literatura s hvězdou Davidovou*, který redigoval. Ukazuje, že Jirásek nikdy nebyl antisemitou a že pasáže, které tak mohou být vykládány, jimi ve skutečnosti nejsou, stejně jako za protizidovské autory nemohou být označeni K. Havlíček Borovský, J. Neruda, F. L. Rieger, S. Čech, J. Vrchlický, V. Dyk aj. uvedení v české Protizidovské čítance z roku 1944. Autor píše: „Jirásek měl bytostný odpor k českému i německému antisemitismu, rovněž k náboženským předsudkům vůči židům (antijudaismus). Právě román *Mezi proudy* (antisemity k propagandě zneužívaný) byl a zůstává ve svém vyznění adorace náboženské či rasové zášti velmi vzdálen; obraz pražského pogromu, lidového „křesťanského“ fanatismu, o tom svědčí zcela výmluvně.“ (s. 46). Olbřímí úkol vzal na sebe redaktor sborníku Milan Pokorný, který mapuje činnost Společnosti Aloise Jiráska v letech 1945–1960: její osudy jsou zřetelným odrazem společenských peripetií a českého „odezdikezdismu“. Přísně literárněvědně jsou orientovány stati Evy Koudelkové (*K dramatickým báchor-kám Aloise Jiráska*) a Martina Schacherla (*Dvojí typ dlouhé epické věty – Alois Jirásek a Julius Zeyer*). Doklady o Jiráskově přijetí na Slovensku snáší studie Milana Pokorného

a Miloše Zelenky Jirásek v Bratislavě, která se týká Mistrova pobytu ve dnech 9.–13. září 1921 – duchovním iniciátorem byl český literární historik Albert Pražák, čechoslovakista a profesor Komenského univerzity v Bratislavě – Jiráskova cesta byla nejtriumfálnější cestou Čecha po Slovensku – hned po Masarykově. Miloslav Hýsek analyzuje Jiráskovy a Raisovy listy ilustrátorovi Adolfu Kašparovi. Sborník doplňuje text Františka Langra o úloze Jiráskových spisů v ruských legiích a vzpomínky Jarmily Šrámkové s jednoduchým, ale jasným stanoviskem k odsunování Jiráska do zapomnění. Pro pochopení Nejedlého vztahu k Jiráskovu odkazu je užitečná stať Marie Vorlíčkové čerpající z deníku akademika Josefa Charváta – jde o údajný vztah stárnoucího Nejedlého a Jiráskovy vnučky. Sborník dokresluje publikace různých názorů na Jiráska, ať již kladných nebo záporných; je tu například známý negativní názor Šaldův („V kruzích odborně umělecky orientovaných byl vždycky přijímán s jakýmsi výhradami. Dlouholetým a velmi intenzivním kontaktem s širokou obcí čtenářskou vyžilo se dílo Jiráskovo úplně.“), pozitivní Čapkův („Jiráskovo srdce není při fanaticích, křiklounech a ctižádostivých kořistnících, nýbrž na straně vzdělaných, osvícených, právomilovných, osobně skromných a laskavých vlastenců“. „Ale řekne-li někdo, že pro něho Jirásek nebo Dickens nebo Gorkij není žádným umělcem, Bůh s ním, o tom se přece nelze přít.“), Fučíkův, Kaplického, Werichův („Jirásek měl smysl pro story“), Škvoreckého („Jirásek jako první z českých spisovatelů objevil ve svém Temnu kolorit barokní Prahy.“), negativní Mňáčkův („Jirásek, tak milovaný generacemi nacionálně sentimentálních předků, je dnes směšný a na jeho směšnosti nic neubírá, spíše přidává jeho povyšování na praotce české literatury.“).

V Polsku představuje typický **eurominorita Slezsko** se svou multinacionální a multikulturní minulostí, prusko-německou dominancí, zásahy Ruska a proměnlivostí náboženských denominací a vztahem k Českému státu. Poláci studují tento areál prostřednictvím tzv. ikonosféry. Jde o komplexní areálový přístup, o studium kultury v širokém slova smyslu na určitém typologicky vyhraněném, nejlépe diachronně nebo i synchronně multilingválním a multikulturním teritoriu. Podívejme se na tři příklady tohoto bádání.³⁷

Polská badatelka Krystyna Kossakowska-Jarosz přistoupila k analýze kultury Horního Slezska ze systémového a funkčně dynamického hlediska. Především se vyhnula stereotypní deskriptivnosti dosavadních výzkumů a jejich ignoranci masové (triviální)

37 Viz např. Krystyna Kossakowska-Jarosz: *Śląsk znany. Śląsk nie znany. O kulturze literackiej na Górnym Śląsku przed pierwszym progiem umasowienia*. Uniwersytet Opolski, Opole 1999. *Dwudziestowieczna ikonosfera w literaturach europejskich: Wizualizacja w literaturze*. Pod redakcją Bożeny Tokarz. „Śląsk“, Katowice 2002. Dariusz Rott: *Bracia czescy w dawnej Polsce*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002.

produkce. Literaturu vidí v soustavě masové kultury a trhu. Literatura je pro ni nejen textem, ale především knihou se všemi komponenty, tj. s grafikou, ilustracemi aj. Autorka pak analyzuje postavu autora, literární kritiku a čtenáře z různých hledisek, jak o tom píše v závěru: „Kultura literacka Ślązaków identyfikujących się z polskością, którą w wybranych przejawach opisałam, tylko okazjonalnie realizowana była w obiegu wysokim. Ślązacy najczęściej stykali się z jej skomercjalizowaną, popularną wersją.“ (s. 219). Slezsko je ovšem diachronně či stopově synchronně celek multilingvální a multikulturní, kam zasahovali Češi i Němci, nemluvě o svébytnosti Slezanů jako takových – ale to je již téma jiného výzkumu.

Ten do značné míry v jiném prostoru a čase provedl katovický polonista Dariusz Rott. Kdysi bylo sice běžné, že Češi četli polsky a Poláci česky – a nejen poezii, ale i dost dlouhé romány, ale to je dávno pryč; dnes Češi nečtou ani slovensky. Tuto bývalou blízkost nám připomene kniha katovického slavisty, kulturního historika a literárního vědce, který se zaměřil na srovnávání českých a polských kulturních jevů. Jeho práce je pozoruhodná již svým základním přístupem: autorovi jde také o tzv. ikonosféru, tj. skutečnou, smyslově konkrétní podobu určitého prostoru; v daném případě se jedná o nám dobře známé Lešno (Leszno), ale nejde jen o ně: autor se zabývá všemi podstatnými kulturními stopami, které čeští bratři v jižním Polsku zanechali.

Rottova práce se skládá z osmi částí a rozsáhlého metodologického úvodu: první pojednává o básníkovi Piotru Wacheniovii, druhá o ikonosféře Lešna v letech 1628–1656, třetí o ženách v Lešně 17. století (Krystyna Poniatowska a Anna Memorata), další pojednává o cestách českých bratří a jejich literárních reminiscencích, následující se zabývá literárními institucemi severní Evropy ve světle známého islandského cestopisu Daniela Vettera, šestý líčí vztah politiky a literatury u Jana Amose Komenského v souvislostech tzv. sarmatské kultury, sedmý oddíl se týká Lešna v letech 1655–1656 na pozadí románu Stanisława Helsztyńského *Amosův žák* (1976). A pro nás Brňany je nejzajímavější je osmý oddíl, který se přímo jmenuje *Tradice brněnské slavistiky* a pojednává o Bohuslavu Horákovi (1881–1960) jako editorovi již zmíněného cestopisu Daniela Vettera *Islandia* (vyšlo v Lešně roku 1638). Ostatně brněnských a moravsko-slezských filiací je v tomto spise více: autor děkuje mimo jiné profesoru Masarykovy univerzity Milanu Kopeckému, Liboru Paverovi, tehdy ze Slezské univerzity a jiným.

Rott je přívržencem studia literatury v širších kulturně historických souvislostech: ve stopách metodologů tzv. mikrohistorie zkoumá všední den lidí 17. století, jejich starosti, kulturní zázemí a mentalitu, resp. toto vše se snaží na základě dostupných materiálů rekonstruovat. Přístup bychom mohli nazvat kontextovým: literatura nebyla ani tak

plochou k předvádění dovedností, jako projevem lidského bytí, lidské existence, manifestací náboženského života. Ukazuje se, jak plodné je srovnávací zkoumání založené na materiálech blízkých národů – geograficky, etnicky, jazykově, historicky a mentálně. V polsko-českých vztazích je řada světlých, ale i temných míst, které je třeba *sine ira et studio* znovu analyzovat jako zajímavé doklady naší dávné koexistence i jako model nebo varování. To vše v Rottově knížce v zastřené, ale o to hlubší podobě najdeme.

Slezsko znovu ožívá v minulých i současných reáliích, ve své přirozené multikulturalnosti, jak se vrstvila po řadu staletí: Češi, Poláci, Prusové, katolíci, protestanti, nakonec i pravoslavní... takových regionů nabízí střední Evropa řadu, tj. tranzitivních, smíšených oblastí, v nichž se jako v kapce vody zrcadlí složité osudy starého kontinentu i to, že inspiraci multikulturalismem nemusíme hledat ani v Americe, ani v Asii. Byla tady odjakživa: vlastně od mediteránní kolébky. Rottova kniha je také implicitní výzvou k česko-polskému sblížení: takových pokusů byla v minulosti řada, ale nedopadly slavně – vinou obou stran.

Souvislost kultury, ikonosféry a literatury formuluje katovický sborník o vizualizaci. První oddíl tyto vztahy analyzuje v obecnější rovině, v druhém oddílu se rozebírají poetické transgrese (to je pojem, s nímž se v Polsku pracuje snad nejčastěji) ikonosféry ve smyslu vizuální paměti předmětu (např. studie z dílny B. Tokarz, Józefa Zarka, Ireny Novak-Popov aj.). Třetí část pojednává o vizuálním poznání v próze 20. století, čtvrtá obsahuje analýzu vizualizace v dramatu a divadle, pátá část se týká překladu. Kromě Poláků do sborníku přispěli dva Slovinci, jedna badatelka z Kanady, jedna z Francie a jeden český badatel. České problematiky se dotýkají dva příspěvky. O metodologické a problémové scelení se v úvodu pokusila editorka B. Tokarz: ukazuje zde na spojitost ikonosféry jako komplexního pojmu s literární poetikou a právě ve 20. století vidí vizualizaci jako klíčovou. Je zřejmé, že tu se bádání o ikonosféře a její transgresi do literatury ve smyslu intenzifikované vizualizace stýká s tzv. generální genologií (Balcerzan) a generální komparativistikou, tj. s pokusy o komplexní žánrově srovnávací studium umění jako takového, jak se tím zabývá mezinárodní asociace Ars Comparationis; dílčím způsobem je to možné a velmi plodné (literatura a hudba, výtvarné umění, architektura atd.), jako technologické postupy inspirativní, ale jako zobecnění jen těžce realizovatelné. Například před časem podniknuté brněnské pokusy o slovník uměleckých žánrů (J. Pavelka, autor těchto řádků aj.) ztroskotal právě na tom, že nebylo možné se metodologicky ujednotit na pojmu žánr či druh v různých druzích umění. Jsem v této věci proto poněkud skeptický. To však nic nemění na užitečnosti těchto průníků pro hlubší poznání souvislostí literatury, umění a kultury v jejich co nejširším významu.

Význam v 90. letech nastartovaných regionálních projektů s výrazným globalizovaným dosahem jako základ komplexního evropského a možná i širšího bádání zejména v dalších letech stoupne. Může to být až konjunkturální příval projektů i konkrétních činů: nakolik rozruší dosavadní koncept národních států, nakolik k nim bude komplementární a nakolik bude jen deklarací k statu quo ukáže až budoucnost.

2. Baroko jako vývojový problém literatury střední Evropy

Problém baroka v mnohém splývá s obecnějším problémem tzv. literárních směrů, stylů a v jiné průmětu literárních žánrů, tedy – jinak řečeno – schopnosti termínů vzniklých od období pozitivismu po současnost víceméně přesně uchopit konkrétní literární jevy a vhodně je schematizovat a zobecnit pod společnými nálepkami (labels). Zatímco dříve se směrovost literatury nezpochybňovala, později, zejména od období moderny i postmoderny, se směry chápou jako schematizované označení s nízkým poznávacím potenciálem. Právě literární směry a žánry jsou často stavěny proti sobě jako dva komponenty stejného nebo podobného procesu: směry vyjadřují vývojovou dynamiku, zatímco žánry jsou spíše konzervující složkou; obě jsou komplementární a navzájem se proměňují. Současná teorie literatury a poetika znovu revidují literární směry jako fenomény definované sice spíše v rámci pozitivisticko-evolucionistické metodologie, ale snad i funkční a užitečné v nové konstelaci počátku 21. století, pokud je považujeme za schematizované celky – stejně jako žánry – s prvky fenogenu a genotypu, tj. svými prvky přežívající, a vytvářející tak vnitřní frakturu literatury.

V poslední době znovu se vracící téma uměleckých a úže literárních směrů a proudů nastavuje problematiku z jiného zorného úhlu proto, že jejich schematicko-normativní, didaktické využívání oklešťovalo bohatost literatury a deformovalo její podstatu, zejména pokud jde o vystižení významných osobností. Jejich jednoznačné spojování s jedním uměleckým směrem, např. Puškina s romantismem, Nezvala s poetismem a surrealismem, Majakovského s futurismem, Tsary s dadaismem, Eliota s imagismem, Jesenina s imažinismem, bylo často zavádějící, zvláště když se začala budovat generální komparatistika a generální genologie usilující o umělecké směry a žánry – to je však věc dosud značně utopická, jak se o tom dnes a denně přesvědčujeme. I. Smirnov kdysi poukázal na prostupující se poetologické linie vytvářející pozoruhodné spojitosti, například baroka, romantismu a futurismu.³⁸

38 I. P. Smirnov: *Chudožestvennyj smysl i evolucija poetičeskich sistem*. Moskva 1977.

On sám³⁹ a po něm jiní⁴⁰ ukázali také na linie jdoucí od minulosti k současnosti a do značné míry zrelativizovali pojem ostrými konturami historicky ohraničeného poetologického systému, ať již podle Josefa Hrabáka subjektivně uvědomovaného (tedy směru, např. romantismu nebo surrealismu), nebo naopak neuvědomovaného (tedy proudu, jako byla soustava baroka); současně se pojmy označující literární směry přelévaly z jednoho druhu umění do druhého; například secese již zdaleka není jen označením pro architekturu nebo výtvarné umění – z poslední doby tu odkazujeme ke generálně komparatistické práci Danuše Kšicové.⁴¹ V poslední době se takto například utváří transcendentující pojetí literárního romantismu.⁴² Zde odkazuji k řadě statí, které jsem o problematice literárních směrů a ve vztahu k nim také žánrů publikoval nebo k publikaci připravil.⁴³

Koncept literárního baroka se vytvářel postupně především v minulém století. V první řadě šlo o jeho rozšiřování, spojování fragmentů roztroušených v různých literaturách a modelování kontinua barokní literatury. Souběžně také šlo o překonání ideologického vymezení a omezení baroka, které bylo spojováno pouze s protireformačním úsilím katolické církve. Nové srovnávací analýzy prokázaly, že jde o obecný styl epochy, který zasáhl v podstatě celou Evropu. Václav Černý hájí syntetický model baroka a kompletuje jeho národní varianty, takže například dobově značně překvapivě vydělil francouzské

39 Smirnov, I. P.: Diachroničeskije transformacii literaturnych žanrov i motivov. Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 4, Wien 1981.

40 S. Mathauserová: Cestami staletí. Systémové vztahy v dějinách ruské literatury. Praha 1986. O. Kovačičová: Kontexty ruskej literatury. Aspekty tradície v ruskej literatúre 11.–20. storočia. Ústav svetovej literatury SAV, Bratislava 1999 (viz naši recenzi: *Slavia* roč. 69, seš. 1, Praha 2000, s. 93–94).

41 D. Kšicová: *Secese: Slovo a tvar*. Masarykova univerzita, Brno 1998.

42 *Romantismus reflektující a reflektovaný*. Katedra ruského jazyka a literatury Filozofické fakulty Univerzity Komenského, Bratislava 1997 (viz také naši recenzi.: *Slavia* 1998, roč. 67, seš. 3, s. 393–394). *Slovanský romantismus – Poetika romantična v slovanských literaturách*. Banská Bystrica 2002. *Romantismus v české a polské literatuře*. Romantyzm v czeskiej i polskiej literaturze. Sborník referátů ze stejnojmenné konference v Opavě 9. listopadu 1999, ed. Libor Pavera, Opava 2000. *Slovanský romantizmus – o žánrovosti*. Katedra slovanských jazykov Filologickej fakulty Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica 2002.

43 Viz mj. *Genologie a proměny literatury*. Brno 1998. *Slavistika na křižovatce*. Brno 2003. *Postmodernistický romantismus Oxany Zabužko v románu Terénní průzkum ukrajinského sexu*. In: *Slovanský romantismus – Poetika romantična v slovanských literaturách*. Banská Bystrica 2002, s. 127–137. A. S. Puškin: *Od „kompromitace“ romantismu k „reálné poezii“ aneb Od klasicismu k realismu*. In: Ludvík Štěpán a kolektiv: *Cesta k realitě. (Literatura a kultura v druhé polovině 19. století)*. Středoevropské vydavatelství a nakladatelství REGIONY, edice Laboratoř, Brno 2003, s. 77–95. František Ladislav Čelakovský a problém slovanských romantismů. In: *Parémie národů slovanských*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané u příležitosti 150. výročí F. L. Čelakovského a vydání jeho „Mudrosloví“. Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, katedra slavistiky, Ostrava 2003, s. 5–14. *Literatura a úzkost*: Ota Filip a Oksana Zabužko.

baroko z raného klasicismu⁴⁴; podobně chápal baroko Zdeněk Kalista⁴⁵; nové bádání vtáhlo do sféry baroka i část literatury východních Slovanů. Navazuji zde na svoji stať, kterou jsem napsal do sborníku z konference o českém baroku, kterou pořádali slavisté na Katolické univerzitě v Piliscsabě v roce 2003.

I když tato konference byla věnována fenoménu slovenského baroka, je zřejmé, že otázky zde kladené nutně musí přesáhnout národní dimenze. Dokonce si myslím, že existence pojmů jako české nebo slovenské baroko je poněkud *cum grano salis* *contradictio in adiecto*, neboť základním rysem baroka je přece úsilí o restituci univerzalizmu a překonání vnitřního štěpení národního nebo náboženského. Právě v tomto smyslu je baroko integrální součástí protireformačního tažení katolické církve proti národní a věroučné dezintegraci dříve jednotné všeobecné církve; na druhé straně je zřejmé, že gotická stavba církve již byla notně zpuchřelá a nebyla s to vzdorovat proměnám světa v původní podobě. Současně útok na její celistvost ji přivedl k mobilizaci: rozštěpení všeobecné církve sice nebylo zabráněno, ale do značné míry byla uhájena sama idea všeobecné církve, organismu, který nepřestává mít univerzální ambice, ať se již projevují snahou o neustávající expanzi, dynamizací vatikánské politiky obratně oscilující mezi *aggiornamentem* a radikálním otevřením světu a ostře konzervujícími složkami, jak se projevily a projevují v činnosti papežů od 60. let 20. století. Je zřejmé, že baroko vyjadřuje tento univerzalizmus, který má širší založení a obepíná dobové snahy, jež však mají neomezenou potencialitu a projevují se tedy výrazně i dnes.

Základním znakem baroka je také jeho volní a subjektivně emotivní aspekt, který mu dodává sílu, a svébytně tak transformuje lidskou přirozenost do většího celku, aniž by ji popíral; spíše ji využívá v jistém směru. Z tohoto hlediska je objevování, restituování a vyhledávání barokního fenoménu v posledních zhruba padesáti letech také znakem silícího prosazování unifikčních, univerzálních, scelujících tendencí ve světovém myšlení vůbec; jinak řečeno: přítomnost baroka se dokládá i v kulturních prostředích, kde se předtím jako důkaz jeho obecného, univerzálního rázu nehledala. Partikularizace

Bohemica Litteraria, roč. 2001, V 4, s. 147–153. Polní (terénní) výzkum ukrajinského sexu Oksany Zabužko a český kontext. In: Cestou vzájemnosti. Združenie slovanskej vzájemnosti, Katedra slovanských jazykov FiF UMB, Banská Bystrica 2003, s. 200–211. I. Pospíšil: Český kvázipostmoderní román: poetizace automatismu a zrození „nového člověka“ (Případ nevěrné Kláry Michala Viewegha). In: Retoriki na pametta. Jubileen sborník v čest na 60-godišninata na profesor Ivan Pavlov. Fakultet po slavjanski filologii, katedra po slavjanski literaturi. Redakcionna kolegija: Bojan Biolčev, Valeri Stefanov, Kalina Bachneva, Panajot Karagjozov, Janko Bačvarov. Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ochridski“, Sofija 2005, s. 498–504.

44 V. Černý, *Esej o básnickém baroku*. Praha 1937. Viz také jeho *antologii Kéž hoří popel můj. Z poezie evropského baroka*. Praha 1967.

45 Z. Kalista: *České baroko*. Praha 1941.

spojené se vznikem moderních nacionalismů, které Evropa s jistým zpožděním zažívala v době napoleonských válek a hlavně po nich a které vrcholily v období 1848–1918, vzala za své v druhé světové válce, tedy za okolností, které znamenaly nejradikálnější vzepětí jednoho z nacionalismů (nacismus, německý národní socialismus) a jeho porážku. Později dochází k pokusu o nové scelování politicko-ekonomické (což je vždy nejjednodušší), méně úspěšné kulturní, poté se hledají nové spojovací momenty a vědomě se navazuje na rozbité struktury, jež se v minulosti přežily. Tak se probouzí např. fenomén střední Evropy, habsburské monarchie, kulturní úlohy Dunaje⁴⁶ – když mám uvádět jen jevy vyskytující se na našem teritoriu. Dnešní dobu bychom tedy mohli charakterizovat jako hledání a nacházení nových scelovacích mechanismů a společných jmenovatelů: otázka je, zda tato vize v podobě Evropské unie je lépe a pevněji podložena než vize předchozí, tedy nejen ve sféře politicko-ekonomické, ale i archetypové, tj. kulturní, jazykové a etnické, neboť na protnutí právě těchto hlubinných fenoménů závisí životnost takových celků podle mého soudu ještě více než na vnějších faktorech silových: příklady krachu velkých a ambiciózních říší nebo i menších, heterogenních státních celků, které musely překonávat nebo odstraňovat z dohledu své rozpory, je dobře znám.

Baroko a zájem o ně jako vyústění určitého myšlenkového úsilí probíhajícího zhruba od 60. let 20. století potvrzuje jednu z formových homologií, které se v kruhu vracejí, tedy úsilí o nové scelování, vytváření celků nových na troskách celků starých. Mechanismy vznikání takových univerzálních celků jsou sice v detailech různé, mají různé ideologické báze a vyznění, ale vyjadřují obdobné dějinné procesy, které mají svou zákonitost, jíž je hledání optimálních forem sladujících zájmy jedince a kolektiva, dialektiku jedince

46 Burmeister, H.-P. – Boldt, F. – Mészáros, G. (Hrsg.): *Mitteleuropa: Traum oder Trauma?* Bremen 1988. Busek, E.: *Mitteleuropa: Eine Spurensicherung*. Wien 1997. Busek, E. – Bix, E.: *Projekt Mitteleuropa*. Wien 1986. Busek, E. – Wilflinger: *Aufbruch nach Mitteleuropa: Rekonstruktion eines versunkenen Kontinents*. Wien 1986. *Central Europe. Core or Periphery?* Copenhagen Business School Press, København 2000. *Centrisme interlittéraire des littératures de l'Europe Centrale*. Literární studie. Práce Slovanského ústavu AV ČR, 5, Masarykova univerzita, Brno 1999. Redacteurs: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Hantos, E.: *Das Donauprobem*. Wien 1928. Pospíšil, I.: *Srednjaja Jevropa kak perekrestok literaturovedčeskoj metodologii*. In: *Vzaimodejstvije literatur v mirovom literaturnom processe (Problemy teoretičeskoj i istoričeskoj poetiki)*. Materialy meždunarodnoj naučnoj konferencii, Čast' 1, Grodnenskij gosudarstvennyj universitet imeni Janki Kupaly, Grodno 1997, 3–10. Pospíšil, I. – Zelenka, M.: *Zur Kategorie des Raums in der Literaturwissenschaft. Marginalien zu einem Phänomen der mitteleuropäischen Literaturen*. *Germanoslavica IV (IX)*, 1997, 1, 179–189. *Crossroads of Cultures. Central Europe. Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa. Křižovatky kultury: Střední Evropa. Perekrestki kul'tury: Srednjaja Jevropa*. *Litteraria Humanitas XI*. Ed: Ivo Pospíšil. Masarykova univerzita, Brno 2002. *Areál – sociální vědy – filologie*. Ed.: Ivo Pospíšil. Brno 2002. *Comparative Cultural Studies in Central Europe*, v tisku (Brno 2004). *Česko-slovenské vztahy v slovanských a středoevropských souvislostech. Meziliterárnost a areál*. Brněnské texty k slovakistice IV. Editoři: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. *Ústav slavistiky FF MU, Brno 2003*. Magris, C.: *Dunaj (ital. Danubio, 1986)*. Odeon, Praha 1992.

a celku, svobody a nutnosti, bezpečnosti a demokracie. Proto není divu, že se v tomto procesu z hlubin dějin probouzí také úloha baroka a s ním katolické, tj. všeobecné církve, která chce v nově vznikajících celcích mít silnější politické a ekonomické postavení, chce mít svou klíčovou úlohu zakotvenu také v nové evropské ústavě: neboť mnoho přitažlivých scelujících momentů, které se objevily za reformace a osvícenství, vzalo za své nebo tyto integrační momenty sekulární společnosti zcela nebo zčásti selhaly (mám na mysli například důsledky buržoazních revolucí a jejich hesla, kapitalistickou ekonomiku v grüunderské fázi čas od času za příhodných okolností obnovované, socialistická a komunistická hnutí: všechny tyto teorie a jejich praxe buď selhaly zcela, nebo se podrobují tak silným vnitřním reformám, že jejich výchozí ideje jsou vzhledem k dnešním k nepoznání – ilustrace si může dodat každý sám).

Chtěl jsem těmito větami zdůraznit fakt, že zájem o baroko a jeho projevy je součástí hlavního proudu dnešní evropské a pravděpodobně s jistým zveličením světové kultury směřující k hledání nových integračních jader, nových univerzalismů a otočných čepů lidské společnosti, civilizace a kultury. V tomto procesu dochází zcela přirozeně k návratům do minulosti, k čerpání podnětů z časů předreformačních a dokonce předrenesančních: odtud specifické modelování středověké kultury a její rehabilitace, o níž svého času psal Nikolaj Berďajev.⁴⁷

Literární a obecněji kulturní proudy a směry, o jejichž diferenciaci se zmiňoval J. Hrabák, se nyní jeví jinak než v minulosti, která je chápala spíše jako historicky determinované: vidíme je – metaforicky řečeno – jako ponorné řeky více či méně skrytě propojující zdánlivě odlehle vývojové etapy. Takto je viděn sentimentalismus, romantismus, dekorativní směry, jako byly rokoko a secese, takto je viděno i baroko, které je ve své plně šíří teprve objeveno. Takto jsme také – z dvojího zorného úhlu – pojímali ty, kteří se snaží baroko materiálově kompletovat (M. Kopecký) nebo je ukázat jako ponorný proud se stále novými výstupy, reflexemi, reminiscencemi a ohlasy (J. Durych, Z. Rortrekl).

Kompletace baroka a jeho stále silnější zviditelňování jako dominantního kulturního a duchovního proudu zasahujícího k nám z 16., resp. 17. století, pokračuje tak, že se jednak rozšiřuje jeho textová báze spisy dosud neobjevenými, neznámými, jednak se za baroko pokládají díla považovaná dříve za reprezentanty jiných směrů (viz např. úsilí V. Černého o oddělení francouzského baroka od klasicismu, pojmové pronikání baroka do anglické tzv. metafyzické literatury nebo do literatury, která stojí koncepčně přímo proti kontrareformaci – J. Milton, J. A. Komenský). Může ovšem vzniknout námitka,

47 N. Berďajev: *Das Neue Mittelalter*. Berlin 1924.

že baroko není jen ideologický koncept sloužící zájmů jednoho myšlenkového proudu, že jde o jev svou povahou poetologický, v podstatě morfologický: to však nikterak neoslabuje jeho unifikační, univerzalistický význam, jenž je ideologicky podložen, naopak to ještě ukazuje, jak je jeho síla velká, neboť zasahuje skrze vehikulum poetiky obecný názor na svět a nutnost jeho postupného scelování.

Baroko však přináší zkušenost, kterou proneslo z časů rozpadu gotického světa; nelze se protivit novým proudům, lze však do nich proniknout a učinit je svou součástí: baroko – nehledě na svůj univerzalistický ráz – stávalo se často za určitých specifických okolností kadlubem, kde vznikaly národní literatury, kde se bránily národní jazyky; buď dovalo svou univerzalitu nikoli na neodlišování, ale na zdůrazňování společných míst při určité různosti. Je pravda, že v různých prostředích se balanc univerzalizmu a partikularismu nedodržovala, což bylo dáno politicky, mocensky (např. němčina vytlačující slovanské jazyky ze střední Evropy), ale nicméně se někdy překvapivě setkáváme s jevy, které nelze vyložit ze schematického hlediska náboženského nebo národního.

Problém slovanských literatur je tu ještě jinak specifický. Vyplývá z osobitého postavení slovanských národů jako jejich nositelů (neexistence národních států, ztrácení národního jazyka, ničení národní kultury – problém takřka všech jižních, do značné míry i západních Slovanů; dobová izolovanost východních Slovanů od evropského vývoje – postupně od roku 1054, přes 1223–1240 až k prvním Romanovcům). Baroko je tu buď slaběji rozeznatelné, nebo je z pozdějšího hlediska národně emancipačního pokládáno za nepřátelské. To nicméně nebránilo objevovat stopy baroka i jinde: pojem barokový slavismus lze u nás číst výrazně od 60. let 20. století (D. Číževskij, S. Mathausarová) a stopy tohoto směru se hledají a nacházejí v prostředích do této doby rozhodně nepokládaných za typicky barokní (např. V. Bechyňová našla baroko v Bulharsku) – důvody jsou nejen typologické, resp. poetologické, ale také genetické (Polsko – Bělorusko – Ukrajina – Rusko; Itálie – Balkán – Bulharsko). Zdá se tedy, že barokní fenomén fungoval nejen jako myšlenkový a tvárný princip, ale také jako podstatný globalizovaný a globalizující faktor.

Baroko jako typový, vnitřně diferencovaný kulturní a duchovní směr vzniká však nejen jako reflexe pokusů o partikularizaci a vnitřní proměnu tehdejšího světa, ale i jako důsledek světových změn a také jako přímý aktér složitých procesů, z nichž se posléze vynoří jakoby nové národní státy. Není divu, že se jeho dominance projevuje právě v 17. století, kdy stopy změn na charakteru Evropy vrcholí třicetiletou válkou, válkou krále a parlamentu v Anglii nebo tzv. smutou v Moskevské Rusi: myslím, že nehledě na četné knihy a studie, se 17. století jako ve všech oblastech vývojově zlomové nedoceňuje. Badatelé o jednotlivých národních kulturách však tvrdí: jak jinak vypadá Angli-

čan Shakespearovy nebo Donnovy doby a Lockeův gentleman z jeho *Essay Concerning Education* nebo ze stránek *The Tatler* nebo *The Spectator*, jak jinak vypadá střední Evropa plundrovaná od druhé pražské defenestrace k vestfálskému míru (slovo „plundern“ ostatně vzniklo právě tehdy), jak jinak vypadá východní Slovan doby Ivana III. nebo IV. a mladý pícaro Savva Grudcyn nebo Frol Skobejev sekulárních povídek ruského 17. století.

Baroko lze tedy v užším slova smyslu chápat jako jev historicky vymezený, nesoucí s sebou výrazné transformační důsledky spojené s katolickou protireformací, v širším slova smyslu jako jev typologický reflektující chaotičnost doby „vymknuté z kloubů“, současně však její dynamičnost, znejistění, narušenou víru v středověkého Boha a její obnovu založenou na subjektivně volním úsilí a emocionálním prožitku a extázi. Jestliže se manýrismus uvádí nejen jako tranzitivní jev mezi renesancí a barokem, ale také jako vývojová fáze každého jednotlivého směru, lze baroko také pokládat v jistém slova smyslu za kulturní a duchovní typus spojený se společenským otřesem (Nový svět, pokus o rozlomení jednotného, univerzálního světa), novým znejistěním, chaosem a dynamikou, pohybem – po němž přichází nástup řádu, většinou s převahou totalizujících, normativních prvků. Měli by si úlohy baroka nejen v literatuře, ale také ve společnosti jako jevu reflektujícího a reflektovaného, působícího, dítěte svého věku, ale také aktéra radikálních změn, výrazněji všimnout především historikové a sociologové zkoumající opakovanost historických jevů a formací a jejich vývojových mechanismů.

Vracím se zde k úvodní reflexi o povaze literárních směrů, jejich archaičnosti či dnešní funkčnosti: je poněkud paradoxní, že v době, kdy se o významu těchto literárněhistorických „labels“ často pochybuje, objevuje se návrat k přísné směrové klasifikaci literárního procesu. Je tomu tak často v literaturách slovanských, které byly po desetiletí vykládány jako zcela specifický celek, v němž se o tradičních kulturních formacích mluvilo jen někdy. Dochází tu tedy nyní k obnově jakéhosi evropského vývojového paradigmatu, přičemž se ovšem nezastírá jeho specifičnost a fázové posuny. V tomto smyslu mluvil V. Kožinov o rozsáhlé ruské renesanci jako vývojovém pásu táhnoucím se od 18. století po první třetinu 19. století, obrazně řečeno od Lomonosova k Puškinovi, do jehož řečiště se ukládají všechna základní starší i novější kulturní paradigmata v jakési – komputerně řečeno – komprimované podobě; to zde také vede k pozdějším silným návratům některých epoch (Puškinův a Gribojedovův silný klasicismus, Gogolovo baroko ovlivněné pobytem v Římě, Dostojevského baroko a sentimentalismus).

Současně se v ruské literární historii začínají častěji užívat pojmy jako naturalismus, dekadence, surrealismus; například také v slovenské literární historii se objevují nebo dokonce nově rodí pojmy v minulosti zatlačované: specificky národní paradigmata se

znovu začleňují do širších souvislostí, dokonce velmi výrazně: preromantismus, *biedermeier* a také baroko.

Jestliže se dříve baroko na Slovensku vymezovalo prostorem Trnavy se Societas Iesu, katolickou univerzitou a knihtiskárnou, později se baroko prostorově a časově značně rozšiřuje: probíhá jakési „sbírání“ slovenského baroka z různých pramenů, kde spojitosti jsou spíše obecnější rysy baroka jako takového včetně žánrové vícevrstevnatosti, stylového dynamismu, vícekulturnosti a vícejazyčnosti. Peter Benický (1603–1664) tvořící v slovenštině a maďarštině je toho dokladem.

Problémem baroka jako takového a baroka v slovanských literaturách zvláště je jeho estetická hodnota. Zatímco v minulosti se na tyto jevy hledělo často poněkud deformovaným prizmatem národně obrozenských snah 19. století, nyní jsme se už dostali přes tuto clonu blíže dobovým hodnotám a tím i hodnotám majícím obecněji přijatelný ráz. V slovanských literaturách, které jako takové mají jiné evoluční paradigma než literatury, jež se vyvíjely v příznivějším kulturně politickém řečišti, tvoří baroko důležitou historickou fázi a současně stimulující proud, který se tu vynoří, tu zase zapadne do hlubin písemnictví. Nutnost permanentní kompletace barokních jevů, objevování, edice a komentářů k novým textům, ale také zhodnocování a přehodnocování textů známých a jejich event. barokního charakteru, jak je vyjádřil M. Kopecký, shrnujeme do těchto bodů:

1. Cesta k poznání a pochopení baroka spočívá v důkladné analýze barokních osobností; 2. S tím je spojena ediční činnost; 3. Na to bezprostředně navazuje pojetí vícevrstevnatého, pluralitního baroka, které má v různých zemích a v různých prostředích jinou podobu; 4. K tomu je ovšem nezbytný dvojediný badatelský komplex – komparatistika a genologie; 5. Kolem portrétů barokních autorů a kolem žánrů v baroku kultivovaných nutno vytvořit kontextové sítě.

Lze uvést v podstatě dva důvody, proč má baroko tak významné místo v evoluci slovanských literatur, byť se to tak materiálově nezdá:

- 1) jeho subjektivně volní charakter, který jako by předjímá podobný ráz slovanských národních obrození, jež volními silami vyvolávají také představu blízkosti slovanských literatur, i když tu byly přerývy a snižování intenzity z důvodů známých.
- 2) Větev tzv. lidového baroka anticipovala úlohu folklóru za preromantismu a romantismu, jež byly nosnými pilíři slovanského literárního vývoje v 19. století.
- 3) Emocionalita baroka a jeho metafyzičnost byla blízká charakteru slovanských literatur obecně a překonávala teologická omezení, takže barokní momenty najdeme

např. i ve světově proslulé próze ruského „zlatého věku“ (běžná tematika „Dostojevskij a baroko“).

Často se za jinými směry skrývá v slovanských literaturách baroko v české literatuře (např. K. H. Mácha): důvody jsou různé, ale často mají ideologickou povahu (baroko jako projev rekatolizace a odnárodňování). Ve 20. století se baroko v podobě žánrů a stylů stává součástí cílevědomě budovaných návratů a hledání nového stylu, který by jednak korespondoval s avantgardními proudy, jednak jim vytvářel přirozenou oponenturu. Silné pocítování aktualizované historicity by bylo možné například v českém prostředí ukázat na Vladislavu Vančurovi a Jaroslavu Durychovi.

Obecně lze tedy baroko v slovanských literaturách charakterizovat jako klíčový proud, „převodovou páku“ dalšího literárního vývoje i skrytou stimulující potencialitu té či oné národní literatury, tedy jako jev kulturně areálový. Nepochybně na to působí i neustálé barokologické bádání, „kompletování“ baroka a jeho reinterpretace – tedy jevy, které jsou jako subjektivně volní vlastně také barokní.

II. Co je to areálový výzkum

A. Struktura

Představa areálových studií jako takových vychází z potřeby komplexního přístupu, který propojuje různé vědní oblasti na základě areálového principu a srovnávací typologie textů. Hlavním cílem takového bádání je vytvořit styčný obor v důsledku vzájemného propojení sociálních a filologických věd na bázi studia areálů, v nichž se spojují sociálněvědní hlediska (např. historické, politologické aj.) s hledisky jazykovými, literárními a obecně kulturními, a na základě srovnávací typologie uměleckých, publicistických a odborných textů, který by propojoval filologické a sociální vědy a jejichž průnik by umožnil nové pohledy jak na jazyk a literaturu, tak na jednotlivé sociální vědy.

Obor se tedy pohybuje ve dvou rovinách: v rovině areálovosti, která prostorově spojuje protínající se předmět obou vědních oblastí, tedy filologických a sociálních věd, a v rovině textového prolnutí na základě rodového (generického, žánrového) hlediska.

Potřeba komplementarity obou rozsáhlých vědních oblastí je pocítována jako navýsost aktuální: filologové, kteří studují primárně a tradičně především jazyk a literaturu, cítí potřebu hlubšího záběru nejen ve smyslu studia kultury v širokém slova smyslu (dnešní *cultural studies* zde mají své dávné předchůdce v *kulturně historické škole*, která již v 19. století zahrnovala literaturu do rámce kultury jako její konkrétní případ), ale také sociálněvědních aspektů areálu, kde se mluví příslušným jazykem: starší pojem tzv. reálií (*life and institutions*), tj. konglomerátu základních informací o životě v daném areálu, o společenském uspořádání apod., již svou povrchností nedostačuje. Na druhé straně pocítují sociální vědci určité rezervy ve znalostech tradičně filologických pohledů na daný areál: nejde jen o praktickou znalost jazyka, ale skrze jazyk o hlubší průnik do myšlení, literatury a kultury, které mohou být výhodným východiskem ke studiu sociálních věd. Jinak řečeno: nelze dnes již vystačit s pouhým monitoringem masmédií, ale je třeba i diachronního průniku, abychom pochopili reálné dění v areálu. Takové expertízy potřebuje jak sociálněvědní teorie, tak praktická politika, jinak může ulpět na povrchu jevů a její teorie i rozhodnutí budou nesprávná. Jazyk a literatura poskytují – na rozdíl od žurnalistické publicistiky – hlubinné informace o areálu. Teprve syntézou těchto pramenů může být dosaženo správného pochopení procesů a jevů v areálu, jinak řečeno:

překvapující a zdánlivě nelogické a neracionální dění může být vysvětleno nejen na ose synchronní, ale také diachronní, přičemž současný stav jazyka a literatury informuje o zásadních společenských procesech.

Situace v areálu střední a jihovýchodní Evropy, který byl v minulosti spojen s existencí totalitních a autoritativních režimů a nyní bývá nazýván postkomunistickým, si z tohoto hlediska zasluhuje mimořádné pozornosti. Právě sem se v poslední době přesouvá areálové těžiště sociálních věd, neboť o této oblasti můžeme vypovídat jednak z autopsie, jednak z pozice poměrně blízkého sousedství nebo snadné dostupnosti. Složité procesy v areálu bývalého Sovětského svazu, ale také ve střední Evropě a na Balkáně dokládají důležitost tohoto úkolu jak z hlediska praktického využití, tak z hlediska metodologického vývoje obou vědních sfér.

V tomto smyslu je slavistika výchozí disciplínou pro tato studia par excellence, neboť do sebe zahrnuje většinu tohoto areálu, ale také široké kontextové zapojení pokrývající jak celý Balkán, tak areál východoevropský a středoevropský (kontext slovansko-maďarský, slovansko-rumunský, slovansko-albánský a slovansko-řecký, slovansko-rakousko-německý a slovansko-baltský).

Současně je nutné hledat tyto spojitosti v obecné teorii literárních žánrů, která by scelila jak žánry umělecké, tj. esteticky relevantní, tak neumělecké, věcné a vědecké. Zde se nutno opřít o dosavadní výsledky teorie žánrů čili *genologie*.

Genologie, pojem vytvořený ve 30. letech Paulem van Tieghemem, je v tomto pojetí přehodnocen, respektive rozšířen. Není to jen nauka o literárních druzích (žánrech, genres littéraires, kinds of literature, literary genres, literarische Gattungen), ale především o genotypu literárních textů různé povahy, které by spojovaly nejen světovou krásnou literaturu jako celek (Weltliteratur, littérature mondiale, littérature universelle, world literature), ale také jiné typy textů včetně věcné a vědecké literatury.

Brněnská genologická a komparatistická škola má tradici sahající do 30. let 20. století. Je spojována s činností Franka Wollmana a jeho žáků; tradice žánrového bádání se v rámci různých brněnských slavistických institucí na FF MU pěstuje od 70. let. V současné době však bylo třeba vytvořit novou disciplínu integrujícího charakteru, která by svou metodologií spojovala filologii a současně vytvářela mosty k textům jiných věd.

Projekt přípravy nového předmětu a oboru, který byl nejprve nazván integrovaná žánrová typologie a postihuje jednu rovinu navrhovaného oboru teorie areálových studií, vznikl v roce 1997 na Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Jeho výsledkem bylo zřízení Kabinetu areálových studií a akreditace doktorského studijního programu Teorie areálových studií – v tomto projektu se dále pokračuje v situaci, kdy se koncepčně napodobuje na pracovištích v České republice, která byla původně proti němu.

Mezi literárním textem jako artefaktem a literárním textem jako pramenem informací o sociální realitě a součástí této reality existuje řada mezičlánků, tranzitivních pásem, jichž lze využít: jedním z nich je tzv. kulturologie zkoumající celek kultury prizmatem daného jazyka, jinou socio- a psycholingvistika, jinou politologie zabývající se konkrétním státem nebo geografickou či administrativně politickou zónou, další přechodovou sféru představuje kulturní historie jako součást obecných dějin.

Jednu oblast teorie areálových studií reprezentuje tranzitivní zóna vzájemně propojených sociálních a filologických věd, které si vzájemně vypomáhají: filologie se svou analýzou jazyka a literatury, resp. literární kultury je prostředníkem k poznávání sociální reality, naopak sociální vědy poskytují studiu jazyka a literatury nezbytné sociální pozadí (social background), jímž jazyk vstupuje do pragmatického kontextu a vystupuje ze systémové uzavřenosti. Sociální realita není však pouze pozadím, ale přímo součástí jazykových mechanismů a literárních transferů: bez ní je nám význam literárního textu vlastně uzavřen nebo alespoň zbaven své původní vazby. I když je literární text jako objekt interpretace vlastně vždy svým způsobem vyložitelný, slabým propojením se sociální realitou nebo nedostatkem informací o prostředí vzniku textu ztrácíme řadu jazykově sociálních významů, které text původně zprostředkovával.

Žánrově srovnávací přístup, jímž lze klasifikovat všechny texty, tedy umělecké i neumělecké, věcné, publicistické, představuje druhou rovinu integrované žánrové typologie. Tento přístup vychází především z jazykového a literárního postoje.

Z tohoto hlediska jsou přirozenou součástí oboru teorie areálových studií tyto subdisciplíny: *Areál a filologická studia* (obor zkoumá podstatu areálu jako jazykové, kulturní, sociální, politické a ekonomické entity a vzájemné průniky těchto oblastí z pozice filologie a sociálních věd); *obecná genologie* (obor se zabývá studiem literárních rodů a žánrů a žánrových odrůd s přesahem k jiným druhům umění – pokud je to možné a funkční vzhledem ke specifiku těchto umění – a mimouměleckým řadám – věcná literatura); *obecná komparatistika* (obor studující srovnávací metodologii aplikovanou na sféru literatury, ale také na jiné druhy umění a na neumělecké řady; součástí této subdisciplíny jsou dějiny komparatistiky, vývoj komparatistické metodologie, problematika příbuzných literatur, zónových komplexů, generální literatury, zvláštních meziliterárních společenství, meziliterárních centrismů a světové literatury, přičemž se tento koncept rozšiřuje na literaturu v širokém slova smyslu, tedy i na mimoumělecké řady; v duchu bádání Ďurišinoва týmu zvýrazňuje úlohu areálu); *systematická komparativní genologie* (subdisciplína se zabývá současným stavem žánrového systému krásné a věcné literatury na srovnávacím základě; cílem je vytvoření obecné žánrové typologie); *diachronní komparativní genologie* (subdisciplína zkoumá historické utváření žánrů krásné

a věcné literatury s důrazem na dobové tvarování žánrů v různých vědních oborech; smyslem subdisciplíny je ukázat na vývoj uměleckých i neuměleckých žánrových systémů z hlediska jejich klíčového charakteru: některé žánry, které dříve vytvářely jádro žánrového systému, se ocitly na jeho periferii nebo přešly ze sféry věcné do umělecké a naopak); *synchronní komparativní genologie* (subdisciplína se zabývá současným stavem žánrového systému a jeho minuciózními pohyby a vnitřními posuny); *diachronní studium komunikativní funkce textu* (subdisciplína se zabývá různými podobami literární komunikace v minulosti a dnes v souvislosti s růzností mediátorů textu); *metodologie* (pojem areálu a jeho sociálněvědní a filologická interpretace, specifikum srovnávání věcných a uměleckých žánrů, míra aplikace metod z různých vědních oborů). Oborový půdorys lze ovšem podle potřeby a specializace zmnožovat.

Teorie areálových studií je tak chápána jako jev procesuální a procesuálně utvářený, jako svého druhu multidimenzionální hledání jejich různých poloh. Je chápána jako jev multidisciplinární, interdisciplinární a transdisciplinární.

B. Povaha brněnské koncepce areálových studií, areál a jeho vztahy

Metodologickým východiskem výzkumu, který měl a má obohatit filologické vědy a výuku jazyků a literatur, je projekt integrované žánrové typologie, brněnské pojetí literární komparatistiky a genologie a ovšem areálové koncepce, které počínají nikoli americkými areálovými studii, ale zcela autochtonně Josefem Dobrovským a slavistickou školou 18. a 19. století. To vše začalo na Masarykově univerzitě v Ústavu slavistiky kolem let 1997–1998. Zdaleka však nejde pouze o obohacení filologické výuky z hlediska informací a kontextové šíře: jde o důležitý metodologický posun, který bychom mohli charakterizovat jako zpevnění filologického jádra a posílení okolní plazmy příbuzných a blízkých vědních oborů: tedy na jedné straně překonání imanentní uzavřenosti filologie, na druhé straně postupné spojení lingvistiky a literární vědy jako již rozpojených součástí původní filologické jednoty. Původní oborová synkretičnost vycházela z menší specializace jednotlivých oborů: proto také vznikaly monografie z dějin jazyka a literatury a vše se v nich chápalo jako celek: jazyk je materiálem literatury a literatura je realizační plochou jazyka, jenž se manifestuje v textech a mluvních projevech. K tomu se postupně dodávala časová (historická, diachronní) a funkčně synchronní dimenze. Oproti původnímu pojetí se začala vytrácet prostorová filologie, která je nejvíce spjata se zónami a areály, a tedy s tím, co se v těchto prostorách děje a co je nutné znát a pochopit. Je to prostor přírodní, ale také společenský a politický: na hraně přírodně sociálního se pohybuje sexuální život a svět obou pohlaví, stejně jako rodina. K filologii se tu přirozeně připojují sociologie, politologie, filozofie, psychologie, gender studies aj. Současně je zřejmé, že jazyk a texty nevystihují areál zcela, ale také – z druhé strany – že areál z valné části promlouvá jazykem a jeho produkty.

V rámci brněnské koncepce areálových studií a filologicko-areálových studií, tedy v rámci doktorského studia Teorie areálových studií a bakalářsko-magisterského studia Filologicko-areálových studií vznikl i Kabinet (jako vědecký tým) a později i Seminář filologicko-areálových studií jako jedna ze součástí Ústavu slavistiky (kromě Seminářů východoslovanských jazyků a literatur, západoslovanských jazyků a literatur a balkanistiky a jihoslovanských filologií) a také speciální ediční řada Brněnské texty z filologicko-

-areálových studií vedle edice, která má areálový ráz jen občas – Brněnské texty k slovakistice.⁴⁸

Areálový charakter z řady Brněnské texty k slovakistice má řada textů různého tematického záběru.⁴⁹

Areálová studia zasáhla také do Univerzity třetího věku Masarykovy univerzity a do jejich vysoce ceněných textových výstupů.⁵⁰ Některé výstupy vznikaly zase na bázi mezinárodních projektů nebo koncepcí vzešlých z Ústavu slavistiky a občanských sdružení, jež sídlí na FF MU.⁵¹

Nový impuls brněnské koncepci filologicko-areálových studií poskytl tříletý projekt OPVK Další vzdělávání pracovníků v oblasti filologicko-areálových studií: kromě krátkých zahraničních pobytů, expertních přednášek, seminářů a workshopů realizovaných

48 Viz mimo jiné: I. Šuša: Holokaust v taliánskem a slovenskej memoárovej literatúre. Seminář filologicko-areálových studií, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, ediční série: Brněnské texty z filologicko-areálových studií, sv. 1, editor série: Ivo Pospíšil. TRIBUN EU, Brno 2009. V. Franta – I. Pospíšil: Josef Jirásek jako rusista, slovakista a umělec slova. Seminář filologicko-areálových studií, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, ediční série: Brněnské texty z filologicko-areálových studií, sv. 2, editor série: Ivo Pospíšil. Tribun EU, Brno 2009. Areálová slavistika a dnešní svět. Monografie z filologicko-areálových studií. Ed.: Ivo Pospíšil. Česká asociace slavistů. Tribun EU, Brno 2010. I. Pospíšil: Úvodní slovo. In: Areálová slavistika a dnešní svět. Monografie z filologicko-areálových studií. Ed.: Ivo Pospíšil. Česká asociace slavistů. Tribun EU, Brno 2010, s. 3–5.

49 Česko-slovenské vztahy v slovanských a středoevropských souvislostech (Meziliterárnost a areál). Brněnské texty k slovakistice IV. Editori: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Ústav slavistiky FF MU, Brno 2003, 212 s.

Česko-slovenské vztahy, Evropa a svět. Brněnské texty k slovakistice VI. Eds.: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Slavistická společnost Franka Wollmana a Ústav slavistiky FF MU, Brno 2004.

Problémy slovakistiky v zrcadle areálové filologie. Ed. Ivo Pospíšil. Ediční série: Brněnské texty z filologicko-areálových studií, sv. 3, editor série: Ivo Pospíšil. Česká asociace slavistů se sídlem v Brně s finanční podporou Literárního informačního centra v Bratislavě ve spolupráci se Slavistickou společností Franka Wollmana, Středoevropským centrem slovanských studií a Seminářem filologicko-areálových studií Ústavu slavistiky FF MU. TRIBUN EU, Brno 2010.

50 Klíčové problémy slovanských areálů. Ed.: Ivo Pospíšil. Univerzita třetího věku, Masarykova univerzita, Brno 2009. Střední Evropa jako kulturní průsečík a Slované: tradice – perspektivy – úskalí (několik vybraných okruhů). Eds: I. Pospíšil, J. Šaur. Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2011, 114 s.

51 Brněnská hungaroslavistika a česko-slovensko-maďarské vztahy. Eds: István Käfer, Ivo Pospíšil, red. Erika Sztakovicsová. Vydanie podporil IVF 21110172 Academic discussion on history, culture and religion of Visegrád nations: new directions. Gerhardus Kiadó. Vydané v spolupráci s Kabinetom hungaroslavistiky Ústavu slavistiky FF MU (Brno) a Českou asociací slavistov, Visegrád Fund, Segedín 2012.

Radek Čermák, Giuseppe Maiello: Nástin dějin a literatury Lužických Srbů. Středoevropské centrum slovanských studií, edice Evropské obzory, Brno 2011, s. 5–6.

pro ten účel nově zřízeným Centrem filologicko-areálových studií jako součásti Ústavu slavistiky FF MU, jsou zde především rozsáhlé publikační výstupy.⁵²

- 1) I když se areálová studia prosadila – přes odpor tradicionalistů – dokonce oficiálně i v Praze (kde se jimi ovšem zabývali prakticky i předtím), kde je dnes zaštiťují historiografové, objevují se „spásné pochybnosti“. Myslím, že v této chvíli se problematika areálových studií konečně dostala z roviny emocionální do roviny věcné. Nebo je aspoň šance, aby tomu tak bylo. Tedy je třeba nebrat areálová studia jako nějaké nové náboženství, ale zcela věcně jako kognitivní nástroj. Právě proto je role advocata diaboli tak nutná. Negativní hodnocení areálových studií bývá spínáno s tím, že to může být nový „odpadkový koš“, to jest oblast, kam se všechno svede, aniž by to vedlo k nějakému novému poznání, tedy že tento obor nemá vlastní vymezení, hranice a předmět bádání. Není to nic nového, neboť nové či staronové obory své hranice a definice teprve „za pochodu“ hledají. I když areálový přístup není nijak nový, nikdy se areálová studia nestala samostatným, autonomním oborem – v Brně od roku 2009 v rámci programu Filologie jako bakalářské a magisterské studium, již řadu let pak v podobě Teorie areálových studií jako studium doktorské. Zmíněné nebezpečí je reálné a podobné workshopy mají diskusním způsobem směřovat k hledání těchto hranic, aniž bychom je a priori stanovovali. Takto postupuje např. politologie, odvozovaná u nás často z historiografie a z political science americké a německé (dříve Staatswissenschaft – tak se v jejich jazyce nazývá dodnes např. ve Švédsku), gender studies, ekologie apod. K tomu malou poznámku: nedomnívám se, že bychom měli areálová studia koncipovat jako něco zcela nového, jak to někdy dělají naši sociologové nebo politologové v rámci nynějšího diskursu. I v 19. století i později byly přece politické vědy, které se různě jmenovaly a hrály jistou úlohu v různých ideologiích – podobně je tomu s areálovými studii. Jsme tedy odhodláni – a byl bych rád, kdyby tomu

52 Sorabistika – metodologie, zkušenosti a budoucí směřování. Eds: Ivo Pospíšil, Josef Šaur a kolektiv. Masarykova univerzita 2011. Nosné tradice české slavistiky. Eds Ivo Pospíšil, Josef Šaur. Vydáno péčí Centra filologicko-areálových studií při Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Masarykova univerzita, Brno 2012. Areál Ruska ve světle historických výročí (1709, 1812, 1941, 1991): jazyk – literatura – dějiny kultury. Eds: Ivo Pospíšil, Josef Šaur. Masarykova univerzita, Brno 2012. Postmodernismus: smysl, funkce, výklad (Jazyk – literatura – kultura – politika). Brněnské texty k slovakistice XV. Týmová monografie. Vydáno péčí Centra filologicko-areálových studií při Ústavu slavistiky FF MU. Eds: Ivo Pospíšil, Josef Šaur, Anna Zelenková. Masarykova univerzita, Brno 2012. Česká polonistika: nové výzvy, nová témata. Ivo Pospíšil, Roman Madecki a kol. Vydáno péčí Centra filologicko-areálových studií při Ústavu slavistiky FF MU. Masarykova univerzita, Brno 2012, s. 3–4. Evropské areály a metodologie (Rusko, střední Evropa, Balkán a Skandinávie). Eds: Ivo Pospíšil, Josef Šaur. Masarykova univerzita, Brno 2011.

tak skutečně bylo – že nemíníme psát v areálových studiích rok nula, ale vědomě navazujeme na to, co se v této oblasti stalo v minulých desetiletích až do 18. století, samozřejmě funkčně a výběrově.

- 2) Důraz na prostorové (spaciální, zónové) vztahy také není nový (Gaston Bachelard, Mircea Eliade, Michail Bachtin), ale je tu zdůrazněn – oproti poetologii a chronotopičnosti – aspekt sociologický a politologický.
- 3) S hranicemi nové vědní disciplíny a jejím rozpětím je spojen i problém disciplinarity a interdisciplinarity, tedy hledání onoho průniku, jenž bude vlastním okruhem nového oboru. Říká se tomu někdy „řemeslo“, to znamená znalost základních „grifů“, které dobře známe z věd přírodních, technických, ale i exaktních a humanitních. Z tohoto hlediska se hyperbolicky uvádí, že tyto nové obory jsou „podvod“, tedy že jejich absolventi umějí vlastně „všechno a nic“, že jejich nový obor nemá přesněji vymezený předmět a mechanicky vymezené minimální penzum toho, co se s oborem obvykle ztotožňuje (souhrn charakteristických, trochu mytizovaných znalostí, které se tradují např. v matematice, fyzice, medicíně, filologii apod. – s tím jsou spojeny i klíčové předměty, „postrach“ adeptů oboru, kdysi např. v medicíně anatomie, ve filologii historická mluvnice nebo syntax apod.). Toto vše se musí v nových oborech vyprofilovat, patrně však jinak a s jiným výsledkem – není možné všechno kopírovat podle oborů, jež se rodily staletí. S tím souvisí poměr filologického a sociálně-vědního studia v areálových oborech. V brněnském provedení je to dáno již tím, že jde o filologicko-areálová studia, tj. v podstatě o transcendenci filologie, která je východiskem i jádrem oboru: areálovost je v tomto pojetí nikoli mechanickou syntézou nebo „roztokem“ filologie a sociálních věd, ale přirozeným přesahem filologie.
- 4) Nutno se vyhnout módnosti areálových studií, tedy nekritického zdůrazňování všeho, co s areálem souvisí, naopak vše relativizovat právě vztahem čili relací k jiným pojmům a koncepcím.

Zde bychom mohli vytyčit několik okruhů:

- 1) Areálová studia a sociální vědy
- 2) Areál a fikční světy (to ponechme povolanejším, kteří to vytvořili a úporně o tom píšou)

- 3) Areál a vizualizace (např. polská koncepce ikonosféry⁵³)
- 4) Areál a dějiny literary/teorie literárních dějin
- 5) Areál a dialog kultur
- 6) Areál a kulturologie

Pojmy „**dialog kultur**“ a „areálová studia“ jsou více kultivovány (alespoň u nás) teprve v posledních letech, ale jejich podstata byla známa dávno, často však vystupovala po jinými jmény: kulturněhistorická škola vycházela z podobných premis, pojmy jako kulturní prostor nebo geografické pojetí filologie jdou nejméně do 18. století a *via facti* ještě dále, nemluvě o amerických *area studies* jako rámci pro sovětologii období studené války. Jinak řečeno: kulturní dialog má vždy prostorový rozměr a odehrává se v konkrétním areálu, jenž má prostorovou, ale i časovou dimenzi, dění v areálu je vždy soustředěno kolem kultury a kulturního dialogu, i když jde o rozmluvy nejen o literatuře, ale také o umění, společenské etiketě, ekonomii a ekonomice i politice. Kulturní dialog znamená rozmluvu, spor dvou nebo více stran nebo multilaterální výměnu hodnot – také ta se vždy odehrává v konkrétním prostoru, resp. tento prostor překonává. Vytváří tak předpoklad k vzniku kulturních nebo úžeji literárních centrismů, rámců, kam se tyto procesy soustřeďují.

53 Viz např. Dariusz Rott: *Bracia Czescy w dawnej Polsce*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002. Śląsk literacki. Materiały V sesji śląskoznawczej Pracowników Naukowych, Studentów i Gości Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 8–9 listopada 2000. Pod red. Mariana Kisiela, Barbary Morcinek-Cudak i Tomasza M. Głogowskiego. *Pallas Silesia* 2001. Zbigniew Kadłubek – Dariusz Rott – Renata Ryba – Piotr Wilczek: *Literatura Staropolska. Średniowiecze – Renesans – Barok*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002. Dariusz Rott: *Leksykon przypomnień. Literatura dawnej Polski. Średniowiecze – renesans – barok. Setnik pisarzy a dzieł*. Ex Libris, Warszawa 2002. Viz naše recenze: *Různé aspekty ikonosféry* (Krystyna Kossakowska-Jarosz: *Śląsk znany. Śląsk nie znany. O kulturze literackiej na Górnym Śląsku przed pierwszym progiem umasowienia*. Uniwersytet Opolski, Opole 1999. *Dwudziestowieczna ikonosfera w literaturach europejskich: Wizualizacja w literaturze*. Pod redakcją Bożeny Tokarz. „Śląsk“, Katowice 2002. Dariusz Rott: *Bracia czeszy w dawnej Polsce*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002). *Slavica Litteraria*, X 6, 2003, s. 187–188. *Slezská poezie v kulturním proudění věků* (Zbigniew Kadłubek – Dariusz Rott: *Oczy Charibelli. Ślady petrarkizmu w siedemnastowiecznej łacińskiej poezji śląskiej*. Biblioteka fundacji „Pallas Silesia“. Redaktor serii: Dariusz Rott. Katowice – Pszczyzna 2004. Frank Wedekind: *Trost. Pociészenie. Wybór poezji. Ausgewählte Dichtungen*. Przekład i opracowanie Teresa Kowalska. Biblioteka fundacji „Pallas Silesia“. Redaktor: Dariusz Rott. Katowice 2004). *Slavica Litteraria*, X 8, 2005, s. 226–227.

Přesahy zejména literárních vědců ke **kulturologii** by neměly být pouhým opakováním starších fází kulturní historie nebo jejich variantami: bohužel se nezřídka stává, že jimi jsou. Jinak řečeno: ani tato nová fáze kulturologického bádání, která je vlastní druhé polovině 20. století a období těsně po ní následujícím, se nemůže vyhnout otázce předchůdců a toho, k čemu tehdy – tj. zhruba od poloviny 19. století – došli. Zde se ovšem nabízí celý roj metodologických postupů, mezi nimiž význačné místo zaujímá prostorové chápání kultury a postupy sociálních věd, tedy zejména sociologie, dnes však ještě častěji také politologie (Politikwissenschaft, political science), mezinárodní politiky a žurnalistiky a masmediálních studií, gender studies atd.

Dialog kultur mě v minulosti zajímal z několika hledisek: kromě konkrétního příkladu rozporuplných česko-ruských kulturních, zejména literárních vztahů to byl na prvním místě dialog jako takový a později jeho různé projevy a vztahy k jiným jevům, mimo jiné také k areálovým studiím, a jeho projevy, např. literatura virtuální autenticity⁵⁴.

V obecnějším zamyšlení jsme došli k tomu, že sousloví „dialog kultur“ má v podstatě rozpornou povahu, že je módní, často užívané: připomíná tím jiná žurnalistická sousloví z kulturní a literární sféry, například „magický realismus“ nebo jiné pojmy, zejména z politiky, resp. politologie, které se již ve své době – tedy včera a dnes – značně vyprázdnily.

Dialog na povrchu funguje jako způsob komunikace, ale má svou významnou úlohu i jako médium strategie lidského chování a jednání, jako prostředek dosahování cílů. Obecně je v povědomí to, že dialog je pozitivním prostředkem lidského dorozumívání, že vede k rozrušování nezdravého izolacionismu. Jestliže v této obecné poloze je dialog vítaným uvolněním napětí, ve funkci instrumentální je především prostředkem názorového střetu, který nakonec vede k prosazení jistých hledisek a k nastolení situace, jaká před dialogem nebyla. Je tedy dialog ve své instrumentální podobě především nástrojem změny, změny poměru mezi účastníky dialogu, změny vnitřní, tedy v jejich myšlení, ale i změny vnější – v jejich existenciální situaci. Dialog má tedy v sobě potenci být nejen mírumilovným výměníkem názorů, ale také zbraní, nástrojem boje. Řekli bychom, že lidské dějiny jsou z tohoto hlediska nekonečným dialogem bytostí, společenství a společností, civilizací a kultur a že tedy dialog v širokém slova smyslu jako konfrontace byl

54 Viz naši stať *Próza virtuální autenticity a existenciálního znejistění*. SPFFBU, X 10, Slavica Litteraria, s. 5–20.

hlavním hybatelem všech historických změn a že tedy nutně předpokládá vítěze a poražené.⁵⁵

Nicméně asi největší význam má dialog kultur pro koncipování komparatisticky chápaných literárních dějin a především teorie literární historie. Úvahy o teorii literárních dějin nejsou nové, ale v dnešní době znovu ožívají; v české tradici stačí připomenout Reného Wellka a jeho práci z 30. let minulého století. Tedy to, co se pod cizím vlivem objevuje teprve v těchto letech jako reakce na dlouhou absenci historicity, je hodně zpozdlilé.⁵⁶

Dnes se globalizace se projevuje i jako snaha politizovat literární vědu. Zde to však má svůj důvod: často jsou literárněvědné názory zprostředkovaným výsledkem politické a celkové společenské situace, vyvozování literatury a literární vědy ze širších souvislostí –

55 Viz naše studiu ze sborníků *Dialog kultur: My a oni: ve středu i na okraji. Poznámky k česko-ruským literárním vztahům*. In: *Dialog kultur I. Sborník příspěvků z odborného semináře – Hradec Králové 14. 11. 2001*, katedra slavistiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, OFTIS, Ústí nad Orlicí 2002, s. 13–39. Několik úvah o dialogu obecně a o dialogu kultur zvláště a o jejich místě v literární vědě. In: *Dialog kultur II. Sborník příspěvků z vědecké konference s mezinárodní účastí pořádané ve spolupráci se Společností Franka Wollmana při FF MU v Brně, Hradec Králové 12. 11. 2002*, Ústí nad Orlicí 2003, uspořádal Oldřich Richterek, s. 7–19. Kulturní dialog a areálová studia (několik poznámek o spojitosti pojmů). *Dialog kultur III. Sborník příspěvků z vědecké konference s mezinárodní účastí pořádané ve spolupráci se Společností Franka Wollmana při FF MU v Brně a Českou asociací rusistů. Hradec Králové 26. 10. 2004*. OfTis, Ústí nad Orlicí 2005, s. 17–24. *Dialog kultur v Hradci Králové jako tichá výzva*. In: *Dialog kultur IV. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané ve spolupráci se Slavistickou společností Franka Wollmana při FF MU v Brně a Českou asociací rusistů. Hradec Králové 23.–24. 1. 2007*. Uspořádal Oldřich Richterek. OfTis, Ústí nad Orlicí 2007, s. 9. Trivialita a hledání virtuální autenticity jako nového dialogu. In: *Dialog kultur IV. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané ve spolupráci se Slavistickou společností Franka Wollmana při FF MU v Brně a Českou asociací rusistů. Hradec Králové 23.–24. 1. 2007*. Uspořádal Oldřich Richterek. OfTis, Ústí nad Orlicí 2007, s. 21–27.

56 Odkazujeme tu k řadě studií, které jsme publikovali v posledních letech a kde je uvedena i další literatura, se kterou je polemizováno nebo jež se tu komentuje, např. *Genologie a žánrovost*. In: *Významové a výrazové premeny v umění 20. storočia. Anotačný blok prihlásených referátov na medzinárodnú vedeckú konferenciu. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Prešov 2005*, s. 27–28. *Literární věda a literatura. In: Teória umeleckého diela. Literárnovedné a spoločenskovedné súvislosti, vzťahy a dotyky*. Ed.: Viera Žemberová. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis, Prešov 2007, s. 267–361. *Literární věda mezi progresivismem a konzervatismem*. In: *Z problematiky literárnej vedy. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie organizovanej pri príležitosti životného jubilea prof. PhDr. Pavla Petrusa, DrSc. (26. október 2007)*. Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove 2007, s. 188–204. *Problém teorie literárních dějin a jeho interdisciplinární souvislosti*. In: *Filozoficko-estetické reflexie posthistorického umenia*. Ed. Jana Sošková. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis, Studia Aesthetica, Prešov 2008. *Problema slavizmov i njegov kontekst*. *Primerjalna književnost*, december 2005, št. 2, s. 17–32. *Primerjalna književnost, srednjeevropski kulturni prostor in teorija literarne zgodovine*. *Primerjalna književnost* 31.2.2008, s. 137–148.

to v podstatě odpovídá zásadám moderně pojatých areálových studií (*Integrovaná žánrová typologie*, 1999, *Areál – sociální vědy – filologie*, 2002; *Litteraria Humanitas XI, Crossroads of Cultures*, 2002; *Comparative Cultural Studies in Central Europe*, 2004; *Česko-slovenské vztahy v slovanských a středoevropských souvislostech*, 2003; *Česko-slovenské vztahy, Evropa a svět*, 2004; *Litteraria Humanitas XIII. Austrian, Czech and Slovak Slavonic Studies in Their Central European Context*, 2005) a také to souvisí s demytizací některých skutečností. Na jiném místě jsme tyto snahy ukázali prizmatem jedné knihy, která na počátku nového tisíciletí po právu zaujala a jejímž autorem je Galin Tihanov, profesor srovnávací literatury na univerzitě v britském Lancasteru.⁵⁷

Každý literární historik stojí před zásadním problémem: co do „své“ literární historie dát a podle jakých kritérií postupovat. Například problém dějin české literatury, k níž se počítají díla psaná staroslověnsky, latinsky, česky, ale nikoli německy, může být názorným příkladem – jiné národní literatury, zvláště ve střední Evropě a na Balkáně, na tom jsou podobně. Je to onen kruciólní bod, v němž se spojuje literárněvědná metodologie, literární teorie, literární historie a ovšem literární kritika, přičemž jen jedna z těchto disciplín je povýtce axiologická. Imanentním literárněvědným metodám se obvykle vytýká malé zření k axiologickým kritériím: právě člen Pražského lingvistického kroužku René Wellek je však důkazem, že jeho metodologie se snažila vymanit z imanentního okruhu, být „měkčí“, více vnímat axiologické momenty a zapracovávat je do konceptu teorie literární historie i do samotných literárních dějin.

Z tohoto hlediska **je velmi důležité integrovat do modelu literárních dějin také model dějin areálové literární vědy**: ta sice vytváří ve vztahu k zkoumané literatuře metavztah, ale současně z hlediska kulturně prostorového, tedy areálového, je součástí celého literárního vývoje, který modeluje, je jím modelována a brána jako celek; to zdaleka neplatí jen o literární kritice, která se na literárním procesu podílí bezprostředněji, ale o literárních dějinách a teorii, které dnes více než kdy jindy vstupují do ontologie literatury jako takové. Souvztažnost literární vědy, resp. estetiky a konkrétních literárních projevů dobře viděl nedávno zesnulý filozof, estetik a literární vědec Zdeněk Mathauser (1920–2007), když ve svém díle záměrně, intenčně tyto dvě oblasti systematicky spojoval v jedno kontinuum. Viděl například fenomenologii nejen ve filozofii a estetice, ale také přímo v krásné literatuře a jejím poetologickém modelování, pravidelně oživoval svá teoretická schémata exkurzy do jiných druhů umění, resp. i do jiných systémů, které

57 Viz I. Pospíšil: Teoretická konstrukce a naplněnost kontextu (In margine „nové západní literárněvědné rusistiky“). *Opera Slavica* 2006, č. 3, s. 31–36.

mají invenční povahu.⁵⁸ Příznačný je také teoretikův zájem o klíčové literární jevy, jakými byli v jeho případě V. Majakovskij nebo M. Cvetajevová.

Jak již poznamenal R. Wellek⁵⁹, současná teorie literárních dějin nemůže neobsahovat osu axiologickou. Zde může dojít k sporům o tzv. hodnotu a rovnost v literatuře. Svůj názor jsem vyjádřil již několikrát, mj. v recenzích a samostatných studiích, jejichž tématem byly knihy Ivana Dorovského a dnes již zesnulého Jána Košky – oba vycházejí v podstatě z prostorové koncepce Dionýze Ďurišina a jeho týmu. Žádný kánon nemohou určovat jen příslušníci národních literatur dané zóny, kánon je nadnárodní, překračuje bezohledně jakékoli hranice, umění a estetika nepodléhají žádnému diktátu a jestli ano, tak jen dočasně. Žádná pozitivní diskriminace nemůže být stálým doprovodným prvkem vývoje, snad jen jeho dočasným a pomocným prostředkem, neboť vývoj má své vlastnosti, k nimž patří i kategorie velikosti: co je velké, má automaticky výhodu proti tomu, co je malé – s tím nelze nikde nic dělat a výjimky jen potvrzují pravidlo.⁶⁰

Druhá polovina 20. století znamenala v teorii i historii literatury enormní obrat zájmu k masové kultuře, masové literatuře, resp. tzv. triviální literatuře. Je to obrat více než pochopitelný. Konec 60. let 20. století předznamenal – v podstatě ve všech druzích umění – obrat od modernismu k postmodernismu. Dominantní rysem literatury konce 20. a počátku 21. století je masivní invaze triviality. Jestliže za její základ považujeme jistou alternativnost poetiky a jejích modelů, nacházíme tu již jasné styčné body s postmodernou. Zde je konec 60. let a počátek 70. let 20. století skutečně zlomovým obdobím skoro

58 Z. Mathauser: *Báseň na dosah eidosu. Ke stopám fenomenologie v ruské literatuře a literární vědě*. Univerzita Karlova v Praze, Praha 2005. Viz o tom dále *Literatura a filozofie* (Zdeněk Mathauser). Kolektivní monografie. Eds: Ivo Pospíšil, Jan Zouhar. Katedra filosofie, Ústav slavistiky FF MU, Brno 2008.

59 R. Wellek: *The Theory of Literary History*. Praha: Travaux de Cercle Linguistique du Prague 6. Praha 1936. Viz také sb. *Writing Literary History. Selected Perspectives from Central Europe* (2006). Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang Verlag.

60 Viz mj. naše úvahy *Hodnoty a hodnocení znovu* v kurzu (*Literatura w kręgu wartości. Materiały z VI sesji z cyklu „Świat jeden, ale nie jednolity“*. Bydgoszcz 21–23 października 2002 roku. Pod redakcją i ze wstępem Lidii Wiśniewskiej. Bydgoszcz 2003). *Opera Slavica* XIV., 2004, 3, s. 51–52. *Hodnoty a literatura*. Universitas 1988, č. 5, s. 16–22. *Hodnoty a rovnost v literatuře*. Dvě knihy a jejich inspirativní hodnota. *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca* VI, sv. 2, Sekce literárněvědná a kulturologická. Sekce jazykovědná. Příspěvky prezentované na VI. mezinárodním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 25.–27. dubna 2005. K vydání připravili Pavel Boček, Ladislav Hladký, Pavel Krejčí, Petr Stehlik a Václav Štěpánek. Red.: Václav Štěpánek. Ústav slavistiky FF MU, Historický ústav AV ČR, Matice moravská, Brno 2006, s. 757–767. *Hodnoty, hodnocení a souvislosti v literární historii: ruská literatura v zrcadle několika přehledových a slovníkových kompendií a v pojetí českého Slovníku ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. In: *Philologica LVII*, Univerzita Komenského, Bratislava 2003, s. 211–221. *The Problem of Value and Equality in Comparative Literary Studies: the Past and the Present (Some Comments on the Conception of „Area Value“)*. In: *The Horizons of Contemporary Slavic Comparative Literature Studies*. Ed. by Halina Janaszek-Ivaničková. Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2007, s. 39–49.

ve všem: konec romantických revolucí v USA a západní Evropě, konec „lidských tváří“ socialismu v Evropě takzvané východní, resp. v sovětském bloku, realita, status quo, tvrdé kontury znamenají také nové posuny v nazírání umění a světa. Oproti iluzivnímu nebo intenčně deziluzivnímu umění se objevuje silnější tendence chápat umění znovu jako hru, jako alternativní svět, který nemá s reálným světem mnoho společného. Vytváření nové podoby teorie literární historie současně stále více spjato s filozofií obecných dějin, s představou neustálé konfrontace s minulým literárním vývojem, který se nám jako ponorná řeka vrací do současnosti: není to sice nic zcela nového, ale síla, intenzita a význam tohoto impaktu je mnohem větší než v minulosti, stačí srovnat boom této literatury v světovém měřítku, například i ve střední Evropě, s tím, co v české literatuře představovala kdysi oživená barokní poetika a styl v díle katolických autorů meziválečné doby, nejmarkantněji Jaroslava Durycha (1886–1962). Teoretik literárních dějin by měl tedy brát více do úvahy probleskování minulého vývoje v současnosti a zase zrcadlení literární minulosti dnes.

Několikasvazková publikace Johna Neubauera a Marcela Cornis-Popea *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*⁶¹ vyvolává řadu afirmací, ale také otázek a problémů, které nás vedou k návratu k vlastnímu účelu literární komparatistiky jako výsostně areálové disciplíny.

Když uznáváme, že poetologické hodnoty neznají nebo nemají znát hranic ani tzv. pozitivní diskriminaci, neboť čtenáři oceňují estetický efekt a další komponenty a funkce literárního artefaktu, aniž by se museli zajímat o historicko-politicko-kulturní důvody vzniku takového díla, musíme současně odmítnout snahu hodnotově unifikovat literární proces, tj. představovat jeden model jako vzorový, a tedy následováníhodný. Potom pojem „belatedness“, tedy jakási „zpozdilost“, „zpoždění“ bude termínem pejorativně axiologickým, tedy fakticky diskriminačním. Každá národní literatura má své vývojové paradigma, žádná literatura nemusí tedy jinou „dohánět“ nebo „předhánět“, neboť je ve svém vývoji autonomní a může s jinými entitami interreagovat, může je imitovat, jejich podněty transformovat, ale jinak má svůj vlastní vývojový rytmus, jenž je axiologicky autochtonní.

61 John Neubauer, Marcel Cornis-Pope (eds): *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*. I–IV. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 2004–2010.

To jsem formuloval mnohokrát jinde⁶² a nazval „prae-post efekt“ nebo „prae-post paradox“.

Pojem „literary culture“ nás poněkud vrací k pojetí tzv. kulturně historické školy 19. století, ale současně akcentuje jednak vědy o znaku, jednak speciálnost literatury včetně průnikových center.

A zde se dotýkáme i kardinálního problému areálových studií ve vztahové oblasti ke všemu, co bylo výše uvedeno, tedy i k areálové komparatistice, kulturologii nebo dialogu kultur, totiž toho, co se nepodařilo ani Warrenovi a Wellkovi, ani Ďurišinovi, totiž propojit „extrinsic a „intrinsic“, to, co jsem v jiné souvislosti před mnoha lety nazval interpoeticitou.⁶³ Poznání jazyka a literatury je v konceptu filologicko-areálových studií nejen východiskem, prostředkem, ale také cílem transcendence k sociálním a jiným humanitním vědám – bočním produktem je ovšem komplexnější poznání areálu skrze jazyk a jeho textové produkty.

62 Souborně nejnověji viz naši knihu Ruský román znovu navštívený. Historie, uzlové body vývoje, teorie a mezinárodní souvislosti: Od počátků k výhledu do současnosti. Ed.: Jaroslav Malina, obálka, grafická a typografická úprava Josef Zeman – Tomáš Mořkovský, Martin Čuta, ilustrace Boris Jirků. Nadace Universitas, Edice Scientia, Akademické nakladatelství CERM v Brně, Nakladatelství a vydavatelství NAUMA v Brně, Brno 2005.

63 I. Pospíšil: Sedmero úskalí a inspirací. Slovenská literatúra 1993, 4, s. 292–295.

C. Areálová studia a literární komparatistika

Areálová studia mají své vztahy k různým sférám, ale především k filologii v nejširším slova smyslu. Pronikají jako specifická metoda a přístup také do různých filologických disciplín, např. ve sféře literární vědy do **literární komparatistiky**, jež potom nabývá areálového rázu. Faktem však zůstává, že literární komparatistika ve všech dále uváděných vývojových fázích měla vždy – a nemohla nemít – výraznou spaciální dimenzi: z ní vycházela a na ní stavěla.

Srovnávání je běžná metoda poznání a také metoda vědeckého poznání – komparatistické disciplíny najdeme v podstatě v každém oboru (z lat. *comparare* = srovnávat, komparatistika je tedy vědní disciplína zabývající se v rámci nějakého vědního oboru srovnáváním). V tomto smyslu se třeba mluví o komparativní politologii, právu, ale také o některých přírodovědných oborech; nicméně zde se komparativnost chápe jako metoda výzkumu, nikoli jako samostatná disciplína nebo subdisciplína; respektive podobu disciplíny si tato metoda v těchto oborech teprve pomalu hledá a vytváří. Ve sféře literatury je tzv. **srovnávací literatura** (tedy srovnávacím způsobem chápaná a zkoumaná literatura) či přesněji **srovnávací literární věda** neboli **komparatistika** již poměrně dávno svébytnou disciplínou literární vědy, která má svou historii, teorii, své pojmosloví a metody výzkumu. V tom je literatura a její srovnávání zvláštní.

Srovnávání bylo běžnou metodou zkoumání literatury už na počátku existence našeho mediteránního kulturního okruhu: zde nepochybně stojí srovnávání řecké a římské literatury nebo spíše napodobování řeckých vzorů Římany. Výsledkem srovnávání bylo tedy především napodobování údajně dokonalejších uměleckých výtvorů. Srovnávání se nabízelo zejména tam, kde byl otevřený svět a volné umělecké hodnoty, které spolu komunikovaly, vzájemně na sebe působily a vyvíjely se tak v interakci. To bylo možné jak v době středověkého univerzalizmu a za časů velkých objevů renesanční doby titánské, tak později v éře likvidace sociální a ekonomické uzavřenosti feudalismu, za buržoazních revolucí, napoleonských válek a převažujícího romantismu. Srovnávání vede nejen k hledání a nacházení shod a podobností, ale také zásadních rozdílů, kontrastů a delimitací; nicméně vede ve své podstatě také k vzájemné inspiraci a obohacování.

Právě za expanze romantismu vznikají první známější díla na srovnávacím základě: jednak je to celkové pojetí **J. W. Goetha** (1749–1832) vyjádřené především ve spise *Italská cesta* (*Italienische Reise*, 1816–1817), vyrovnávajícím se s impulsy kulturních vrstev na Apeninském poloostrově, a v pojmu „světová literatura“ (*Weltliteratur*), dále dílo **Germaine de Staël** (*Madame de Staël*, 1766–1817) *O Německu* (*De l'Allemagne*, 1810).

U nás v tomto smyslu zaujala fundamentální práce **Pavla Josefa Šafaříka** (1795–1861) *Dějiny slovanské řeči a literatury podle všech nářečí* (orig. *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, 1826). Prioritu prvního vědecky a teoreticky podloženého komparatistického spisu však drží Angličan **H. M. Posnett** svou *Srovnávací literaturou* (orig. *Comparative Literature*, 1886).

Komparatistika čili srovnávací literární věda vzniká vlastně spolu s literární vědou v době pozitivismu, tj. zhruba od 30.–50. let 19. století., kdy si badatelé začali poprvé výrazněji klást otázky po zákonitostech vývoje literatury a výstavby literárního díla pod vlivem zakladatele filozofického pozitivismu **Augusta Comta** (1798–1857) a jeho následovníka v estetice **Hippolyta Taina** (1828–1893). Nejvýznamnější byly dvě větve komparatistiky: francouzská a ruská. Zatímco v Rusku pěstoval srovnávání především na bázi folkloristiky a tzv. historické poetiky (tj. srovnávání ve vývoji literárních tvarů) **Alexandr Veselovskij** (1838–1906), ve Francii to byl například **Joseph Texte** (1865–1900).

Srovnávací literární věda vznikala a vyvíjela se ovšem v úzkém sepětí s vývojem metodologie: od pozitivismu šla k autonomním (formálním, tvarovým, morfologickým) metodám a využívala i podnětů nauky o literárních rodech a žánrech, do nichž sugestivně zasáhl Francouz **Ferdinand Brunetière** (1849–1906) svou žánrovou teorií, v níž – fascinován přírodními vědami a Darwinovým evolucionismem – hledal analogie mezi literárními a biologickými druhy.

Podstatnou měrou přispěl k rozvoji moderně pojaté komparatistiky pozdější zakladatel literární genologie (nauky o literárních druzích čili žánrech) **Paul van Tieghem** (1871–1948): byl to on, kdo disciplínu přímo pojmenoval již v názvu své knihy *Srovnávací literatura* (*La littérature comparée*, doslova však „srovnávaná literatura“; v našem pojetí bychom měli spíše říkat „srovnávací literární věda“). Z důvodů uvedených v závorce se i u nás dává všeobecně přednost pojmu „komparatistika“ nebo „literární komparatistika“; v tomto pojednání jsme se však přidrželi do češtiny přeloženého van Tieghemova pojmu, který je sice jakýmsi krátkým spojením, ale zároveň znamená, že se literatura jako celek chápe jako jev vhodný k srovnávání, jako srovnávací potencialita, jako něco, co je neustále připraveno k srovnávání. Van Tieghemův termín a současná tendence v Mezinárodní asociaci literární komparatistiky (*Association Internationale de Littérature Comparée*) svědčí o tom, že srovnávací či srovnávaná literatura nebo literární věda si dnes činí nárok nahradit tradiční literární vědu a její disciplíny. To je však přesah, který nemá technické ani věcné opodstatnění: jistěže je srovnávací stejně jako žánrové (druhovové) vidění literatury podvědomou složkou každé literární práce, nicméně existují i studie úzce zaměřené, hlubinně analytické, kde srovnávání nebo žánrovost v takové

míře nebo vůbec nenajdeme nebo jsou prostě uzávorkovány, explicitně se o nich nepíše. Z tohoto hlediska je tato pankomparatistika zbytečnou a nefunkční hyperbolou.

Do koncepce komparatistiky v její postpozitivistické fázi podstatně zasáhl také mladší člen Pražského lingvistického kroužku **René Wellek** (1903–1995), který zdůrazňoval srovnávání uměleckých struktur a v 50. letech promluvil o krizi komparatistiky; podobné tendence projevoval zakladatel brněnské komparatistické slavistiky **Frank Wollman** (1888–1969), který ve svém díle mluvil o eidologii čili nauce o tvaru: brilantním příkladem aplikace této metody je jeho kniha *Slovesnost Slovanů* (1928), v jejímž názvu ukázal na silnou orální (ústní) slovesnost ve slovanských literaturách a prezentoval v ní srovnávací pojetí všech slovanských literatur v směrových a kulturních blocích (epochách).

Srovnávání v literatuře se v podstatě týká všech kategorií poetiky: od minuciózních prvků, například tropů nebo figur, přes autory a literární směry k jednotlivým národním literaturám – jejich přesahem pak vznikají ještě vyšší celky (viz dále). V zásadě lze srovnávání schematicky rozdělit na srovnávání témat (komparativní tematologie, něm. Stoffgeschichte čili látkověda) a srovnávání tvarů (forem, komparativní morfologie). Podle způsobu kontaktu se mluví o kontaktologii nebo genetické komparatistice a typologii (podobnosti literárního typu, aniž by byl doložen konkrétní kontakt nebo genetická souvislost). Vzhledem k růstu typologických studií, které mohou srovnávat de facto všechno se vším, je asi správná poznámka Slavomíra Wollmana, syna Franka Wollmana, že způsob zkoumání je závislý na zjištění kontaktu: když se kontakt zjistí (například se ověří, že se spisovatelé znali, že četli svá díla nebo se o nich dověděli pomocí prostředníka čili mediátora apod.), jde o kontaktologii neboli genetickou komparatistiku, pokud je kontakt nedoložitelný nebo nelze jej zatím doložit, volíme typologický přístup. Jinak řečeno: nemělo by se zkoumat typologicky, pokud je možné zjistit historicky ověřený kontakt a dojít tak ke genetické (vývojové) souvislosti. Typologie vede někdy k názoru, že ve společnostech podobného společensko-ekonomického uspořádání nebo formace vznikají podobné psychologické typy a je zde i podobný životní pocit, který se reflektuje v umění, tedy i v literatuře. Takto například zkoumal ruský akademik **N. I. Konrad** (*Západ a Východ*, rus. 1972) podobné typy v japonské a italské renesanční literatuře a došel k názoru, že umění kdekoliv prochází v podstatě velmi podobnými vývojovými fázemi.

Vývoj srovnávací literatury druhé poloviny 20. století vedl spíše k preferování typologie a morfologie; ze všeho je patrné, že srovnávací literatura vyžaduje dokonalou připravenost jazykovou i všeobecně kulturní, nemluvě o kompetenci literární. V jednom dopise (týkal se koncepcí slovenského komparatisty Dionýze Ďurišina – viz dále – a byl adresován našemu slavistovi Miloši Zelenkovi) napsal již zmiňovaný René Wellek, že absolutní srovnávání všech literárních děl je utopické, neboť by mimo jiné předpokláda-

lo obrovskou jazykovou kompetenci, kterou Wellesk zdaleka nenašel ani u svých nejnadanějších amerických žáků: evropské jazyky zvládali, horší to bylo s orientálními, a bez nich si nelze onu absolutní komparatistiku představit.

Účelem srovnávání je lepší poznání srovnávaných předmětů, tedy literárních děl nebo větších celků (děl jednoho autora, literárních směrů, národních literatur). V praxi to obvykle funguje tak, že se k lepšímu poznání jednoho předmětu užívá jako srovnávacího pozadí druhého předmětu. Například Karla Hynka Máchu lépe pochopíme na pozadí anglického romantismu či konkrétně díla lorda G. G. N. Byrona: najednou se poodhalí rysy, které jsme předtím neviděli tak určitě, a naopak se obnaží i frapantní rozdíly, které například obrozenští Máchovi kritici obviňující ho z „hrozného byronismu“ neviděli. Srovnávání vede především k zjišťování podobností a z tohoto důvodu může napomoci vytváření větších literárních celků, které – na rozdíl od jiných – mají něco společného. Na druhé straně se ukazuje, že sami autoři pronikají více literárních celků a patří tak k více národním literaturám: tato zjištění vedou k lepšímu pochopení detailu, tj. konkrétního díla, ale také širších a hlubších souvislostí literatury jako takové a její pozice v kultuře a v celku světa.

V prvopočátcích literární komparatistiky převažovalo srovnávání látek (látkověda, Stoffgeschichte). Abychom mohli zkoumat směr a výsledky vzájemného působení literárních děl nebo i vyšších literárních celků, musíme znát literární látku, případně motiv jako nejmenší složku tématu, pramen, zprostředkovatele (mediátora) a recipienta (příjimatele, v našem případě čtenáře). V případě K. H. Máchy je látkou tragická osamělost jedince ve společnosti a jeho vzpoura, pramenem tvorba lorda G. G. N. Byrona, zprostředkovatelem německý překlad – recipientem je ovšem on sám. Právě překlad bývá nejčastějším mediátorem kontaktu, a tedy přirozenou složkou srovnávání: proto legitimní součástí srovnávací literatury je dnes stále více překládání, překlad, teorie překladu a translologie jako obecná nauka o překladu a překládání, která stojí na rozhraní literární vědy, lingvistiky, ale také filozofie, sociologie, psychologie, politologie apod.

Kategorie originality čili původnosti je záležitostí až renesanční. To však neznamená, že předtím nebyli autoři literárních děl známi, ale teprve od renesance je individuální autorství a původnost skutečně uznávanou hodnotou, zatímco středověk ve své univerzálnosti tíhl spíše k parafrázím, adaptacím a variacím: ctností nebyla původnost, ale opakování, variování; původnost a její obhajoba byly naopak podezřelé a trestuhodné (viz například osudy známého cestopisu Benátčana Marca Pola [asi 1254–1324] Milión [psáno krátce po roce 1298]).

Reminiscence (lat. *reminiscor* = rozpomínám se, připomínám si) je napodobení díla nebo jeho části, které záměrně nebo nezáměrně vyvolává u čtenáře představu podob-

nosti s jiným dílem a odvolávku na ně (to ovšem předpokládá jeho znalost). Může jít o shodu tematickou nebo formální ve smyslu použitého literárního prostředku (rýmu, metafory apod.). Reminiscence může být i ironická nebo polemická (viz „Na tváři lehký žal,/ hluboký v srdci smích“ Jaroslava Seiferta jako ironicko-polemická reminiscence máchovského verše „Na tváři lehký smích,/ hluboký v srdci žal“).

Citát (lat. cito – tu ve významu dovolávám se, dosvědčuji) je uvedení jiného textu (celého nebo jeho části) v jinak původním literárním díle.

Parafráze je vlastně pozměněný, volně, tedy ne zcela přesně uvedený citát (ve středověkých literaturách například časté parafráze biblických výroků), zatímco narážka úsporně odkazuje k jinému textu (například k autorovi, dílu apod.; J. Hrabák jako produkt narážky uvádí také obraty s literárními postavami, které se staly typem („To je Oblomov“ – obvykle ve zkresleném významu daném jednostrannou interpretací jako člověk pasivní a líný; podobně Hamlet jako vnitřně rozervaný, nerozhodný, filozofující intelektuál, Don Quijote jako utopista a snílek, který neví, jak funguje reálný svět apod.).

Dalšími formami a způsoby kontaktu literárních děl jsou adaptace (nové zpracování, přizpůsobení): ta byla populární od středověku, například různé adaptace Alexandreidy, tj. výpravné básně o dobyvateli Alexandrovi Makedonském (původně látka perská nebo řecká, později se ocitla takřka ve všech evropských literaturách, kde vytvořila propletence souvislostí, kdy jedna adaptace sloužila jako předloha pro druhou, takže česká Alexandreida vznikla na podkladě německé, ta na podkladě francouzské; známe však i Alexandreidu polskou, srbskou nebo ruskou); později byla látka upravována, přizpůsobována (adaptována) podle potřeb středověku a dobového rytířského ideálu a vyjadřovala politické názory společenských vrstev (v české Alexandreidě české vyšší šlechty – panstva). V novější době se nejčastěji užívá metody transpozice (převyprávění), tj. adaptace vzhledem k jinému komunikačnímu cíli (například pro jiného čtenáře): v tomto smyslu se u nás tradičně uvádějí převyprávěné biblické příběhy nebo indické bajky z pera Ivana Olbrachta nebo často kritizované adaptace Defoeova Robinsona Crusoea z dílny J. V. Plevy. Častým důvodem adaptace je – jak již uvedeno – přizpůsobení čtenáři: v takové adaptaci se vynechávají pro cílového čtenáře nesrozumitelná, nepochopitelná nebo tabuizovaná (dříve často erotická, sexuálně exponovaná) místa. Tato díla se někdy označovala jako „ad usum delphini“, tedy k použití dauphina, tj. francouzského následníka trůnu; šlo o díla expurgovaná (očištěná, pročištěná, tedy zbavená určitých partií a pasáží).

Zvláštním případem meziliterárního kontaktu je parodie (vytvoření nového díla na podloží starého, které je takto zesměšňováno) nebo travestie (ital. travestire = převlékat se), kdy se ponechá obsah předlohy, ale změní se její výraz. Nejznámější jsou v evropském okruhu travestie Homérovy Iliady nebo Vergiliovy Aeneidy (podrobněji viz

K. Krejčí: Heroikomika v básnictví Slovanů, Praha 1964). Jen míra napodobení a jeho motivace od sebe odlišují ohlas, variaci, výpůjčku, imitaci nebo transplantaci (například přenesení řecké literatury prostřednictvím staroslověnských překladů do národních slovanských literatur apod.).

Postmoderní doba vrací otázku původnosti zpět do hry kategorií intertextuality: v tomto smyslu je každý text intertext, tedy text mezi jinými texty, který je složen z řady záměrných nebo nezáměrných výpůjček, citátů či reminiscencí. Příkladem mohou být romány italského sémiotika **Umberta Eca** (nar. 1932) *Jméno růže* (1980) nebo *Foucaultovo kyvadlo* (1988). Toto pojetí zároveň klade otázku po funkci opakování v literatuře a po úloze recipienta (čtenáře), resp. po znalosti literárních textů: například ten, kdo nezná dobové středověké nebo renesanční látky, vnímá Shakespearova dramata jinak, tedy spíše v rámci prvoplánového, holého příběhu, eventuálně spekulativně filozoficky, než ten, kdo zná Shakespearovy literární předlohy (například Romea a Julie, Hamleta apod.) a dobový (anglický) kontext jeho tvorby.

Základním faktorem rozlišování národní literatury je jazyk: další znaky jsou druhotné, odvozené. Proto můžeme stěží mluvit o **Franzi Kafkovi** (1883–1924) jako o českém spisovateli, stěží bychom však o něm mluvili jako o spisovateli německém, ale spíše o spisovateli německého jazyka, neboť tvořil na území Českého království jako součásti Rakouska-Uherska, konkrétně v česko-německo-židovské Praze, psal německy (i když uměl i česky) a byl původem Žid. Patří tedy do zvláštní skupiny tzv. pražské německo-židovské literatury: jazyk díla je německý se silnou přítomností českého prostředí a židovské tradice či židovského pocitu (pocitu židovské diaspory).

Jiní autoři píšou dvěma a více jazyky, a patří tedy podle tohoto klíče ke dvěma či více národním literaturám. Ve sféře jazyka mluvíme o bilingvismu nebo polylingvismu (multilingvismu), v rámci literatury pak o biliterárnosti nebo polyliterárnosti (multiliterárnosti). K těmto jevům zpravidla dochází v jazykovém a kulturním prostoru, v němž se stýkají dvě nebo více národních kultur. Jde o kontaktní zóny, které patřily nebo patří do jednoho státního útvaru nebo si byly jinak blízké. Poměrně běžná je například biliterárnost česko-německá, slovensko-maďarská, polsko-ruská, norskodánská, finsko-švédská apod. Biliterárnost případně polyliterárnost přirozeně souvisejí s politickými a obecně kulturními okolnostmi. Jako příklad polyliterárnosti můžeme uvést **Bruna Jasenského** (1901–1941, rus. Jasenskij, vl. jm. Artur Zysman, polsky Jasiński), polského básníka, francouzského pamfletisty a ruského romanopisce (stal se obětí Stalinových represálií). Známý britský dekadent **Oscar Wilde** (1854–1900) zasáhl kromě britské také do francouzské literatury, podobný osud měl autor absurdního dramatu **Samuel Beckett** (1906–1989), který patří jak do anglicky psané, tak do francouzské literatury.

Jiným jevem je tzv. dvojdomost nebo vícedomost, tj. příslušnost k více literaturám, aniž by spisovatel psal více jazyky. To je běžné spíše ve starších vývojových fázích literatur (před jejich štěpením na více národních literatur) nebo v případě, kdy jde o příslušníka jednoho etnického celku, který se hlásí k jazyku a literatuře jiného, obvykle blízkého etnika. To je mimo jiné případ východoslovanského barokního básníka **Simeona Polockého** (1629–1680), k němuž se hlásí Rusové, Bělorusové a Ukrajinci, nebo **Ján (Jan) Kollár** (1793–1852) či **Juraj (Jiří) Palkovič** (1769–1850), kteří jako Slovinci psali česky a k nimž se dnes hlásí obě národní literatury.

Některé tzv. světové jazyky spojují různé etnické skupiny a různé národní kultury a literatury. Markantní je anglicky psaná literatura mimo Britské ostrovy (tzv. overseas literature, tj. zámořská literatura), například kanadská, australská, novozélandská, literatury anglofonních afrických států, Indie, Karibiku; literatura USA je chápána jako zcela samostatná; je ovšem zřejmé, že jde všude o angličtinu projevující se ve více geografických variantách; v případě tzv. americké angličtiny (American English) se někdy radikálně mluví o američtině (American language). Podobnou úlohu hraje francouzština (bývalé francouzské kolonie v Africe, Karibiku, Tichomoří, francouzsky psaná literatura kanadská), v rámci Ruské říše, později Sovětského svazu a dnešního Společenství nezávislých států ruština (rusky píšící Bělorus **Vasil Bykav**, Kirgiz **Čingiz Ajtmatov**, sachalinský Korejec **Anatolij Kim**, Čukča **Jurij Rytgev** aj.).

Zvláštním případem je, když spisovatel cizího původu se stane výlučně spisovatelem literatury jiného etnika, kam vnáší novou látku, ale také jiné jazykové, stylistické a stylové prvky: to je i případ některých rusky píšících spisovatelů neruských etnik, Poláka **Józefa Korzeniowského**, alias **Josepha Conrada** (1857–1924), který se stal významným anglickým spisovatelem. Jinou skupinu tvoří spisovatelé cizího etnika, kteří však již žili nebo vyrostli jinde a ztratili s vlastní svou nebo svého rodu hlubší kulturní kontakt. Atraktivním případem je Polák **Wilhelm Kostrowicki** známý spíše jako francouzský básník a předchůdce a iniciátor surrealismu **Guillaume Apollinaire**, jehož rod pocházel z území dnešního Běloruska, tehdy polsko-východoslovanské etnicko-jazykové zóny (básník však miloval především Rusko nebo spíše jeho mýtus). Ostatně polsko-bělorusko-litevsko-ukrajinská hraniční zóna je známa jako místo původu řady židovských rodin, z nichž se zrodila celá generace slavných amerických židovských spisovatelů (**Saul Bellow**, **Allen Ginsberg**, **Bernard Malamud** aj.). Zajímaví jsou také ruští spisovatelé 18.–20. století, kteří nebyli svým původem čistě etnickými Rusy: i tato, byť vzdálená okolnost někdy zanechala v jejich díle stopu zřetelnou či méně zřetelnou (**Antioch Kantemir** byl synem moldavského knížete, **Michail Lermontov** pocházel ze skotského šlechtického rodu Learmonthů a mezi jeho předky byl známý středověký skotský mins-

trel Thomas the Rhymer, **Alexandr Puškin** pocházel po matce z hamitského rodu, původem z dnešní Etiopie, **Nikolaj Gogol**, vlastně Hohol, byl Ukrajinec, **Alexandr Gercen** [něm. Herzchen = srdíčko, tedy dítě z lásky] byl po matce Němec, prozaik, dialektolog a autor Výkladového slovníku živé velkoruštiny obsahujícím 200 000 hesel **Vladimír Dal** byl dánského původu, děkabristický básník **Vilgelm Kjuchelbeker**, vlastně Wilhelm Küchelbecker, byl také Němec, stejně jako Puškinův přítel z carskoselského lycea **Anton Delvig**, autor ruské fantastiky a orientalista **Osip Senkovskij**, stejně jako romanopisec a novinář **Fadděj Bulgarin** byli původem Poláci, **Vasilij Žukovskij**, nemanželský syn statkáře Bunina, byl po matce Turek, novoromantik **Afanasij Fet-Šensin**, stejně jako Gercen nemanželský syn, byl po matce Němec, povídkář **Alexandr Veltman** byl původem Švéd, prozaik 10–20. let 20. století **Alexandr Grin** (vlastně Griniewski) byl po dědečkovi Polák, stejně jako **Jurij Oleša**; **Boris Pilňak** (vl. jm. Wogau) byl zase volžský Němec; ví se o tatarských předcích **Fjodora Dostojevského** a **Anny Achmatovové** nebo o italském původu **Belly Achmadullinové**). Cizí etnický původ není třeba přeceňovat a za každou cenu hledat jeho stopy v umělecké tvorbě; na druhé straně jej však nelze ani ignorovat.

Vztah mezi srovnávanými díly autory a národními literaturami vyvolal v život již v době pozitivistických počátků srovnávací literatury pojem „vliv“ jako označení jednosměrného působení jednoho díla na druhé, jednoho literárního jevu na druhý. Dříve se z kategorie „vlivu“ vyvozovala nadřazenost jedné literatury nad druhou (jsou literatury tzv. tvůrčí, jiné jako by pouze přejímaly jejich podněty) a kategorie vlivu se neúměrně zveličovala a souběžně s tím se podceňovala úloha recepčního (přijímacího) prostředí. Slovenští komparatisté uspořádali v letech 1979–1980 v časopise *Slavica Slovaca* diskusi, jejímž cílem bylo odstranit „vliv“ z terminologie srovnávací literární vědy a slovenský komparatista světového jména Dionýz Ďurišin (viz dále) jej dokonce nazval „osudovým problémem literární komparatistiky). Diskuse vyústila ve snahu nahradit pojem „vliv“ dvojslovným označením recepce – kreace nebo impuls – vstřícný pohyb recepčního prostředí. Tato představa vychází ze zrovnoprávnění literárního díla, které působí, a díla nebo děl, která jeho podněty přijímají, neboť také ony musí mít v sobě kreativní prvky, které jim umožňují iniciativu jiného díla (jiných děl) přijmout (pojem „vstřícný pohyb“ pochází od již zmíněného ruského komparatisty Alexandra Veselovského). Nicméně to neodstraňuje hodnotu působení a impulsu a nahrazuje jej popisem procesu (impuls a přijetí).

Z pozice tzv. estetické komunikace zasáhl do srovnávací literární vědy další slovenský literární vědec **Anton Popovič**, který poukázal na důležitost metatextu (textu o textu), tedy na odvolávku na cizí dílo, na přítomnost cizího textu, na citátovost a reminiscent-

nost a také na místa s tzv. kvázimetatextem, tj. na odvolávky na neexistující, fiktivní text: sám například upozornil na pseudocitáty v záhlaví jednotlivých kapitol známého Puškinova románu z dob povstání Jemeljana Pugačova Kapitánská dcerka (1836), na romantickou metodu tzv. nálezu jakoby cizího rukopisu apod. Uvádí také vydávání cizích textů pod jmény slavných spisovatelů apod.

Kromě hlubšího poznání literárních jevů (jednotlivých děl, děl různých autorů různých národních literatur) včetně bi- a polyliterárnosti a dvojdomosti a vícedomosti je hlavním cílem srovnávání literatury vytváření vyšších obsahových syntéz. Prvním krokem k nim je přirozená existence tzv. příbuzných literatur, jazykově, kulturně, společensky, eventuálně politicky blízkých celků. Tradičně se uvádějí slovanské literatury; stěží lze však stejně snadno hovořit o románských nebo germánských literaturách. Jinak řečeno: mechanické převádění jazykové blízkosti na blízkost literární není možné a také v případě slovanských literatur byly vysloveny pochybnosti o jejich kompaktnosti, jejíž intenzita se mění (výraznější byla na počátku literárního vývoje a pak snad v 18. a zejména v 19. století v letech národních obrozenských hnutí, kdy byla bývalá i jsoucí blízkost znovu posílána).

Zónové komplexy se naopak utvářejí na základě geografické blízkosti a nejsou založeny na jazykové blízkosti nebo příbuznosti, spíše na historicko-kulturní sounáležitosti a prostorové blízkosti. Mluví se například o zónovém komplexu západoevropském (sjednocujícím literatury germánské, románské, vyjma rumunské, i jiné, například keltské) nebo středoevropském (německá, polská, česká, slovenská, rakouská, maďarská, snad i slovinská, dílem rumunská). Přináležitost k zónovému komplexu je historicky proměnlivá: italská literatura byla dříve součástí západoevropského komplexu (započala zde renesance), posléze vlivem územního sblížení s Rakouskem se stala spíše součástí středoevropského komplexu, ve 20. století se zase přesouvala do západní Evropy, po roce 1989 obnovuje některé kulturní spoje se střední Evropou apod. V tomto pohybu hraje důležitou úlohu politicko-ekonomické faktory, například utváření Evropské unie, ale nejsou jediné a dokonce se někdy projevuje k jejich silovému působení odpor: umění je přece jen autonomní součástí společenského vývoje.

Ještě vyšším obsahovým celkem, který vzniká na základě srovnávání, je tzv. generální literatura (*littérature générale*, *general literature*, *allgemeine Literatur*, obččaja literatura), která zobecňuje vztahy více než dvou národních literatur. Nejobecnějším možným produktem srovnávání literatur je vytvoření konceptu tzv. světové literatury.

V tradičně eurocentrickém (evropocentrickém) pojetí se „světová literatura“ odvozuje z **Goethova** pojmu „Weltliteratur“ (tj. světová literatura). I když u německého básníka a prozaika nenajdeme explicitní vyložení pojmu, lze usuzovat, že jde spíše o vě-

domí meziliterárních souvislostí, tedy především souvislostí mezi jednotlivými autory a díly, o kulturní výměnu kulturních statků, při které by se nemělo ztratit specifikum jednotlivých národů, jinými slovy: šlo by o prohloubené a systematické pěstování mezinárodních kulturních kontaktů a kulturní výměny. Podle českého literárního vědce **Vladimíra Svatoně** světovost neulpěla na dílech jako fixní kvalita, ale vznikala jako „výsledek specifického způsobu interpretace“; literární hnutí Sturm and Drang prožilo novým způsobem Shakespeara; J. G. Herder, J. H. Voß a ve Francii Ch. Fauriel přečetli nově Homéra. Předmětem úvah a studia se stali Dante, Boccaccio, Calderón a Cervantes. Ze současné produkce byl pokládán za srovnatelného s reprezentativními díly minulosti Goethův Faust, Vilém Meister a Diderotův Jakub fatalista. Pojem světové literatury se u romantiků utvářel v souladu s novým čtením, novým způsobem chápání literárních výtvorů.

Velmi případně tak vyhmátl onen moment, kdy se pojem vytvářel jako výsledek nějaké nové interpretace, nového „prohlédnutí“ či „prozření“, v němž byly vidět nikoli jen výseky slovesnosti, ale literatura ve své celkovosti. Je však zřejmé, že tato celkovost či celistvost je celkovostí evropskou, resp. západoevropskou, která sice své kořeny hledá a nachází na Východě (tj. v starořecké literatuře a zprostředkovaně ve starém Egyptě, v hebrejském Starém zákoně, aramejském a řeckém Novém zákoně, v literatuře helénské a v písemnictví Římského impéria), ale jejich vývojové výhonky sleduje již na teritoriu západní Evropy, kde byly recipovány, transformovány, redukovány, tedy nutně okleštěny a zbaveny některých vlastností a funkcí. Nejen nedostatečnost, ale především nepravdivost eurocentrismu (evropocentrismu), jeho faleš byla obnažena v posledních desetiletích v řadě děl, z nichž se nejčastěji uvádí ruský akademik **N. I. Konrad**. V této souvislosti lze upozornit na závažný orientalistický počin český, překračující ovšem hranice české orientalistiky a orientalistiky vůbec, totiž na pokus vytvořit obecnou rovinu takřkajíc **orientální generální literatury** v dosud ne zcela doceněném kolektivním sborníku *Setkání a proměny*.

Jakýmsi kompromisem mezi světovou literaturou jako určitou konvencí vyplývající z nové interpretace písemnictví a mechanickým souborem tzv. nejlepších děl, tj. děl cítkových, chcete-li povinnou četbou, je americké pojetí world literature (great books) jako souboru děl, která má znát univerzitní student. Toto pojetí je de facto praktickou aplikací zmíněné interpretační konvence, jejíž prameny jsme již viděli v období Sturm und Drang, odkud vyústilo do kontaktologického pojetí Goethova.

Univerzalita (littérature universelle) je v tomto případě ovšem univerzalitou západoevropocentrickou, v níž se pracuje s kategorií vlivu, kde se od centra šíří jakoby kulturní vlny oplodňující údajný literární úhor. Mechanická, přiřadovací, aditivní (D. Ďurišin)

koncepce světové literatury vychází především z literární a čtenářské praxe: je to tedy mechanický soubor národních literatur a jejich tzv. nejlepších (nejhodnotnějších, konvenčně pokládaných za nejhodnotnější) a nejnositelnějších, nejproduktivnějších literárních děl. Takto je koncipována drtivá většina příruček učebnicového typu i reprezentativních mnohasvazkových publikací. I aditivní koncepce světové literatury má nutně axiologický aspekt, který však více převažuje ve vyslovené axiologické koncepci, která buduje světovou literaturu jako světovou klasiku. I v této koncepci však převažuje konvenčnost, tedy nutnost všeobecného přijetí dohodnutých hodnotových kritérií. Z toho vyplývá, že zde opět musí převažovat kulturní centrismus, v našem prostředí především západoevropocentrismus. Mimo jiné se tu odráží letitý spor mezi objektivistickým a subjektivistickým směrem srovnávací literární vědy, tj. otázka, zda komparatistika se má zabývat zkoumáním literárních produktů bez ohledu na jejich estetickou a historickou hodnotu, resp. zda má zůstat pouze u objektivistického popisu či registrace literárních vlivů a vztahů. Existovalo tu totiž reálné nebezpečí, že odmítnutí aditivní, přiřadovací koncepce povede k druhé krajnosti, tj. k absolutizaci výběrového principu; např. německý komparatista **F. Strich** v díle *Weltliteratur und vergleichende Literaturgeschichte* (1930) proti pojmu Weltliteratur postavil Weltliteraturgeschichte ve smyslu termínu označujícího syntézu národního specifika a všelidské hodnoty jako obligatorního rysu literárního celku aspirujícího na „světovost“. Konkrétně se zde jednalo o skutečnost, jakým způsobem národní literatury vstupují do vyšších literárních celků, zda jednotlivě či v širším rámci obecnějšího vývoje.

Jestliže výběrová koncepce „literárních klasiků“ byla plodem pozitivistické „vliologie“, kde funguje axiologický systém binárních opozic (literatury malé a velké, rozvinuté a nerozvinuté apod.), prvním elegantním pokusem překlenout tento rozpor byla **van Tieghemova** koncepce „littérature générale“ a „littérature comparée“; světová literatura je podle francouzského badatele jistá abstraktní celistvost, jejíž popis a syntetizaci není možné v současnosti realizovat. Pojetím generální literatury jako studia literární struktury určitého internacionálního společenství ve vzájemných korepondencích a koincencích byla ovlivněna česká škola meziválečné literární komparatistiky, z jejíhož podhoubí rostl i mladý **René Wellek** získávající základy badatelské metody v seminářích **O. Fischera**, **V. Tilleho**, **V. Mathesia** aj. Již roku 1914 O. Fischer v recenzi monumentálního díla německého literárního historika **Richarda M. Meyera** *Světová literatura v devatenáctém století* (Stuttgart und Berlin 1913) vytkl zjednodušenou konstrukci obrazu světové literatury vytvořeného z ryze nacionálního a účelového pohledu, tj. která díla z germánských literatur esteticky a historicky aspirují na „živoucí písemnictví“.

Roku 1958 Welles v Chapel Hill své stanovisko doplnil a rozvedl: rozpor mezi srovnávací a generální literaturou (ve Wellkově koncepci volné synonymum k pojmu světová literatura) byl vytvořen uměle, protože srovnávací metoda není badatelskou výsadou té nejobecněji pojaté komparistiky, ale jako taková je stále přítomna ve všech společenských a přírodovědných disciplínách.

Obdobně Wellkovi myšlenkově blízký **R. Etiemble** systematicky ve svých studiích zpochybnil hranici mezi „littérature générale“ a „littérature comparée“. Pojem literatura ve smyslu logického celku veškerého písemnictví musí bez uměle konstruovaného „zavorkování“ a „přívlastkování“ zahrnovat veškeré projevy fixované i nefixované, současné i minulé v jejich přirozené podobě. Třeba zdůraznit, že se tu nejednalo o aktualizovanou inovaci zastaralé přiřadovací koncepce; zdůrazněním kulturněgeografického principu jako dominantního rysu těch nejobecnějších literárněhistorických abstrakcí (např. světová literatura) chtěl Etiemble upozornit na svazující limity generální literatury v kritické praxi často sklouzávající k hodnotovému prosazování europocentrismu (viz R. Etiemble: *Essais de littérature [vraiment] générale*. Paris 1974).

Jestliže se Welles v chápání světové literatury pokusil do jejího obsahu integrovat specifické hledisko estetické hodnoty („intrinsic approach“), obdobně shrnující systematiku dobových koncepcí s odvoláním na *Bibliography of Comparative Literature* (Chapel Hill 1950) od **F. Baldenspergera** a **Wenera P. Friedricha** provedl ve svých četných studiích literární teoretik **Max Wehrli**. Vědu o světové literatuře lze traktovat trojím způsobem: jako pomocnou vědu národních literárních dějin, jako mezinárodní encyklopediku národních historií literatury či jako nadnárodní vědu vlastního a vyššího charakteru. Samotná světová literatura je pro něj „dynamickou historickou veličinou“, jednotou živých literárních tradic, nikoli statických poetik; přesto k jejím syntézám je třeba přistupovat skepticky, protože současné realizace žánrově oscilují mezi fabulační tvořivostí snaživého jednotlivce a všeregistrující kompilátorskou kronikou, za níž nejčastěji stojí badatelskými direktivami svázaný autorský kolektiv.

Jde tu – jak to výstižně postřehl maďarský komparatista **M. Vajda** – o pojetí dějin světové literatury jako autonomního žánru, který je v praxi považován „na základě dosavadních realizací za žánr populární, referenční, v ušlechtilém smyslu slov a přece jen ‚vulgárizující‘.

Spojení světové literatury s koncepcí systému má však hlubší kořeny; poukazuje na ně mj. **Slavomír Wollman**, který zdůrazňuje, že toto spojení nevyplývá jen z mechanické aplikace tzv. systémové analýzy převzaté z kybernetiky či exaktní teorie informace, ale je dáno přirozenou existencí literárních jevů a procesů v morfologicky rozpoznatelných celcích, jež se liší od nestrukturované řady děl či podle jednotlivých kritérií em-

piricky zvolené řady vybraných textů. Východiskem k systémovému chápání se Wollmanovi stává monistická koncepce dějin, tj. myšlenka jednoty slovesného vývoje světa včetně folklórních projevů. K odmítnutí hodnotově pojaté binární opozice „národní literatura – světová literatura“ zde přistupuje minuciózní terminologická argumentace specifikující „literaturu celého světa“ v smyslu amorfní sumy všech uměleckých výtvorů a světovou literaturu jako selektivní formaci definovanou svou funkčností a distinktivním rysem hodnoty, z níž je eliminováno kritérium atribuce, pokud implikuje „nadřazenost“ či „podřazenost“ některých slovesných formací. Z těchto konstatací je na první pohled zřejmé, že v duchu van tieghemovské tradice „littérature générale“ je světová literatura pojímána převážně geneticky, tj. jako mnohostranný tvar vzniklý z konkrétních děl.

Zatímco Wollmanovo metodologické úsilí funkčně inovuje starší komparatistickou tradici, předchůdcem jiného postoje k světové literatuře jako uceleného systému, je pojetí, jež se objevilo v bývalém SSSR v práci badatelského kolektivu *Světové literatury* a které je vyloženo v předběžných kontemplacích **I. G. Něupokojevové**, která zastává názor, že světová literatura není výsledkem aditivní ani axiologické koncepce, nemůže to být jakýsi mechanický soubor děl, ale že je to nejvyšší zobecnění literárního procesu, v němž musejí být obsažena vlastně všechna díla, která svět zplodil v podobě obecniny, obecného paradigmatu. Současně je Něupokojevová velmi inspirativní také v tom, že si uvědomuje důležitost přístupových cest k této obecnině, tedy obecných přechodových kategorií, jako jsou příbuzné literatury, zónové komplexy a generální literatura, ovšem také biliterárnost, polyliterárnost, dvojdomost a vícedomost.

V koncepci **Dionýze Ďurišina** a v práci týmu, který v 80. a 90. letech 20. století až do své předčasné smrti vedl, se objevují další „schůdky“ vedoucí ke světové literatuře: zvláštní meziliterární společenství, meziliterárnost a meziliterární centrismy.

O frekvenci těchto pojmů a jejich novou funkčnost se zasloužil projekt *Osobitné meziliterárne spoločenstvá I–VI* (Bratislava 1987–1993), resp. Ďurišinova shrnující monografie *Čo je svetová literatúra?* (Bratislava 1993). Slovenský badatel je veden pevným metodologickým přesvědčením o definitivním rozpadu tradiční srovnávací vědy na tzv. klasickou komparatistiku zabývající se kontaktologií a typologií ve vztahu jednotlivých národních literatur a na novou disciplínu, jejíž předmět a pracovní metody zachytí oblast meziliterárních zákonitostí, tj. sféru přesahů národní literatury k literatuře světové. Ďurišinův metodologický vývoj od referátu na 5. kongresu srovnávacích literatur AILC v Bělehradě (1967) až po současnost představuje překvapivou a zároveň logickou cestu. Na jedné straně zavržení klasické komparatistiky s její pozitivistickou „vlivologií“, odmítnutí její terminologie včetně frekventovaného pojmu „vliv“ (v *Teórii literárnej kom-*

paratistiky z roku 1975 navrhl náhradní pojem *recepce – kreace*), na druhé straně návaznost na historickou poetiku A. N. Veselovského a široce chápané strukturální myšlení reprezentované osobnostmi Franka Wollmana a badatelova učitele Mikuláše Bakoše. Z této metodologické orientace pozvolna krystalizovala teze, že vlastní bázi moderní literární komparistiky se musí stát jedině srovnávací historická poetika, která se místo genetických „vlivů“ a „kontaktů“ zaměří na výzkum typologických analogií, pro které badatel v souladu s V. M. Žirmunským používal pojem konvergence.

V koncepci světové literatury Ďurišin volně vyšel z pojmu F. Wollmana, který tento pojem traktoval ve třech rovinách: 1. jako souhrn národních literatur celého kontinentu, 2. jako hodnotový výběr toho nejlepšího, co vzniklo v národních literaturách, 3. jako útvar zahrnující vzájemně determinované vztahy a souvislosti, tj. geneticky a typologicky podmíněné literární jevy, které fungují v meziliterárním procesu. Ďurišin ve shodě s F. Wollmanem považuje třetí vymezení za hlavní objekt srovnávacích výzkumů. Nově však koncipuje strukturu a funkčnost tohoto pojetí; dospívá k názoru, že světová literatura je konečný meziliterární fenomén, pohybující se na synchronní a diachronní ose slovesného vývoje. Světové literatuře jako věcně fungujícímu systému odpovídá určitý afinitivní model – pojmová nadstavba jako myšlenkový systém. Vztah mezi světovou literaturou jako takovou a teoretickou reflexí tohoto literárního jevu je proto zákonitě diferencovaný a proměnlivý. V novém projektu *Meziliterárních evropských centrismů (Medziliterárne európske centrizmy, 1995–1997)* Ďurišin akcentuje typ meziliterárních společenství konstituovaných na objektivnějším, geografickém principu, který na rozdíl od variabilnějších, etnicko-jazykových kritérií „vyjadřuje přirozenou koexistenci lidských komunit“. Výzkum meziliterárních centrismů zkonkrétňuje a zviditelňuje fenomén světové literatury, protože klade důraz na její přirozené podsystémy – na zóny, teritoria, regiony, oblasti apod., tj. na územní celky spojené hlediskem společného sociokulturního prostoru, v němž funguje – řečeno van Tieghemovou terminologií – centrismus „generální literatury“; kde platí užší, těsnější integrovanost literárních tradic a poetik.

V Ďurišinově pojetí zvláštních meziliterárních společenství a meziliterárních centrismů tak znovu na jiné úrovni ožívají skutečnosti spojené například s existencí švýcarské, kanadské nebo jihoafrické literatury, kde vedle sebe sice existují díla psaná různými jazyky, ale přece jen si svým charakterem bližší než třeba francouzská kanadská a autentická evropská francouzská nebo anglicky psaná jihoafrická a anglicky psaná anglická apod.

Od svého vzniku prochází srovnávací literární věda složitým vývojem: střídají se v ní fáze ustrnutí, konzervace, zastavení a ohlédnutí s fázemi prudkého, radikálního obratu. Komparatistika byla u nás tradičně spojena se slavistikou inspirovanou pracemi Ale-

xandra Veselovského, později ruských formalistů, v nichž pokračoval Roman Jakobson. Brněnská Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, jejímž byl R. Jakobson profesorem, má ve sféře literární komparistiky, tedy srovnávací literární vědy, dlouholeté tradice. Spočívají v meziválečné a poválečné činnosti profesorů-literárních vědců, z nichž mnozí založili nejen tradici oboru v Brně, ale významnou měrou určovali metodologii literární komparistiky obecně, v měřítku republikovém i evropském. Byl to již zmíněný slavista Frank Wollman, jehož spisy se staly klíčovými v rozvoji oboru: *Slovesnost Slovanů* (1928) a *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské* (1936); v poválečném období napsal několik studií včetně objevené monografie *Slavismy a antislavismy za jara národů* (1968). Frank Wollman vychoval od 40. let celou generaci brněnských slavistů-komparatistů, kteří namnoze přesahovali rámec slovanských literatur a zprostředkovaně další generaci komparatistů. Eidologie F. Wollmana, v níž svébytně pokračoval i jeho syn Slavomír, byla svými tvarovými, strukturními východisky blízká snahám Pražského lingvistického kroužku.

V této činnosti pokračuje v současnosti literárněvědná práce na Ústavu slavistiky, který vydává periodikum *Litteraria Humanitas*, na jehož stránkách se již několikrát v rámci grantového projektu (1994, 1995) setkaly studie slavistů, romanistů, germanistů a klasických filologů, ročenku *Slavica Litteraria*, čtvrtletník *Opera Slavica* a periodikum *Novaja rusistika*.

Spíše z tematických kořenů rostla komparatistická metodologie romanisty Prokopa Haškovce, který svým záběrem pokryl v podstatě všechny románské literatury. Druhým křídlem romanistické komparistiky na Masarykově univerzitě byla s fakultou spojená činnost Václava Černého a Otakara Levého, učitelů Otakara Nováka, který vychoval přímo nebo zprostředkovaně další generace romanistů-komparatistů. Takto je orientován i sborník *Études Romanes de Brno* a některé monografie členů Ústavu románských jazyků a literatur.

Podobně komparatisticky byly a někdy i jsou zaměřeny práce některých germanistů, klasických filologů a anglistů, dílem i bohemistů.

Je rozdíl mezi schopností otevřít se novým podnětům a vyzkoušet je a mezi nekritickým zbožněním jednoho proudu. V tomto smyslu je Ďurišinův průlom aktem hluboce volní, spíše silové, emotivní povahy, který však pomáhá nazírat literaturu z jiného zorného úhlu a je v jistém smyslu extrémní. „Středoví“ autoři jsou schopni sumarizovat, scelovat koncepce, vidět je z odstupu a nadhledu, ale aby měli vůbec co scelovat a na co nahlížet z odstupu a nadhledu, musí mít k dispozici koncepcí rozrůzněné a často až křiklavě protikladné. Jinak řečeno: bez krajních poloh se neobejde žádný vědecký

výzkum, tedy bez poloh radikálních a nekompromisních. Ďurišinoва koncepce je nová a podnětná, uchovává si svou platnost a konkrétní i obecně metodologický význam.

Základním přístupem Dionýze Ďurišinoва, který uplatňoval, bylo důsledné scelení terminologie a metodologie: jak je však vidět z publikovaných sborníků o zvláštních meziliterárních společenstvích, ne vždy se mu to dařilo: sborníky často zůstávají pestrým sborem různých hlasů, které se snaží sejít na nějaké metodologické křižovatce, najít společnou řeč, ale ne vždy s úspěchem. Je tedy prosazování nového metodologického přístupu záležitost procesuální, dlouhodobá a nelze ji vyřešit ihned a prudce. Terminologická koncepce a přísná metodologie měla zlomit individuální návyky s jejich pojmovou vágností a vytvořit jednotící rámec, v němž se mělo bádát; tento rámec rozlomil původní korpus genetické a typologické komparistiky tím, že do ní včlenil problém areálovosti, centra a meziliterárnosti včetně meziliterárních centrismů. Pro nový Ďurišinoův přístup už nebyla důležitá literární morfologie, ta byla subsumována pod větší celky, pod velké korpusy textů, které se pohybovaly v čase a prostoru, narážely na sebe a přeskupovaly se.

Pojetí administrativní areálovosti nebylo Ďurišinoovým vynálezem, brali je v úvahu i badatelé před ním, ale Ďurišino má prioritu v radikálnosti a vyostřenosti tohoto pojetí. Badatelův temperament ho často vedl k formulování utopických cílů, jako například v případě systémového pojetí světové literatury (jak uvádí Miloš Zelenka v citaci z osobního dopisu, který mu adresoval René Wellek, naráží toto pojetí na praxi: Wellek, vycházející z amerických zkušeností, ukazuje, jak je obtížné chtít po studentech znalost několika evropských jazyků, natož orientálních, bez nichž si toto systémové pojetí nelze představit). Týmovost práce totiž vždy potlačuje individuální, často neuchopitelnou kreativitu a zdůrazňuje blokovost, mechaničnost a unifikaci: bez unifikace nelze dojít k novému pohledu na literaturu, neboť se pak zmítáme v esejsmu a ztrácíme přesnost, ale na druhé straně literárněvědná metoda se obnovuje také tím, že vytváří ostré kontury, nekompromisně se definuje a vyžaduje od badatelů jistou míru věrnosti (toto bylo, jak známo, typické pro Romana Jakobsona, který ve 20. letech pojímal členství v pražském Lingvistickém kroužku jako morální závazek či takřka politické vyznání, ale také pro Ďurišinoва, u něhož jsme mohli zaznamenat slova jako „zrada metody“ apod.), ale také rozmývání, znejasňování těchto kontur, nové znejistění a individualizací, která hledá nové mosty a tunely, jimiž se chce dobrat nových pohledů. Každá metoda se za čas opotřebuje, je jí nutné inovovat, reformovat, do jisté míry i popřít: bereme proto metodu jako svého druhu nástroj, s jehož pomocí rozkrýváme objekt výzkumu. Podle nástroje lze klasifikovat i jejich uživatele: někdo má rád nástroje ostré a hrubé, jiný spíše jemné, někdo je užívá razantně, jiný jen neznatelně a spíše čeká, až se mu objekt sám odhalí

a uvolní. Nelze zde být jednoznačným soudcem: každý přístup má své oprávnění a svou funkci, nelze jej však brát za jednu provždy daný, jediné možný a jediné správný.

V Ďurišinově koncepci zeje určité bílé místo dané rozpojením artefaktu a jeho společenským a areálovým fungováním ve větších celcích, že se nelze domnívat, že se korpus literárních textů pohybuje na nějaké prostorové orbitě jen působením vnějších sil, ale také vnitřním pnutím uvnitř, že tudíž nelze abstrahovat od poetické struktury uměleckého díla. Jinak řečeno, že utváření zvláštních meziliterárních společenství, meziliterárního centrismu apod. působí na vnitřní ustrojení artefaktu a tento jev jsem nazval **interpoeticitou**. Ve stati *Literární dílo jako reflexe meziliterárnosti* (viz výběrovou bibliografií) jsem se snažil ukázat na důležitost negativních, rezistentních, divergentních faktorů, které by se měly stát přirozenou součástí kategorie meziliterárnosti. Odpor k přejímání vývojových impulsů a naopak programové vysunování, únik z komunity mohou meziliterární společenství rozkládat, ale současně – jakoby paradoxně – obohacovat jeho existenci na jiných základech. To ovšem souvisí právě s realizací meziliterárnosti přímo v uměleckých dílech, tedy s uvedenou interpoeticitou, jak se v dané stati zrcadlí v díle J. Rytgeva, Č. Ajtmatova a A. Kima.

Je tedy pnutí mezi vnitřní a vnější orbitou literární komunikace; vnitřní kruh nelze z výzkumu vyloučit, jinak se octneme jen v okruhu politikologie a sociologie, jinak řečeno ve wellkovském „extrinsic approach“, který je sice legitimní, ale izolovaný bez průniku do nitra artefaktu, tedy bez „intrinsic approach“. Novost by mohla spočívat právě v hledání tohoto vzájemného zrcadlení a v jeho areálových pohybech ve srovnávací dimenzi. To by byl program na dlouhá léta, který by současně transcendoval k jiným vědám a pohyboval by se na jejich pomezí (filologie, sociální vědy, etnologie, folkloristika), ale uchoval by si dosavadní tradiční sféru bádání, totiž umělecký jazyk a jakobsonovskou literárnost. Zde bych dal za pravdu opatrnému přístupu S. Wollmana, který mluví o potřebě interdisciplinarity, ale také disciplinarity, to jest vědomí vlastního oboru a jeho definování. I zde je možné již zmíněné rozmývání hranic a znejasňování obrysů, ale současně je třeba hranice a meze disciplíny vždy redefinovat. Právě v této oscilaci mezi roztržením hranic a jejich permanentní obnovou, mezi transcendencí a věčným návratem, mezi nahlížením za ploty oborů a metodologií a pokornými návraty do vlastní zahrady spočívá kreativní jádro nových oborů.

Ďurišinova metoda realizovaná v kolektivních sbornících a samostatných monografiích se tak znovu vrací do okruhu, z něhož vyšla, ale zanechala v něm výrazné stopy. Zdůraznila něco, o čem se sice vědělo, ale jehož význam nebyl zcela rozpoznán: utváření literatury v prostorovém a časovém pnutí ve velkých vývojových celcích, tedy zdůrazněný vnějšího kruhu existence literatury.

V tomto smyslu je inspirativním krokem tímto směrem kniha **Ivana Dorovského** *Balkán a Mediterán*; autor se k Ďurišinově metodologii jako první brněnský spolupracovník D. Ďurišina – stejně jako jiní jeho brněnští kolegové – svým způsobem hlásil a hlásí. Především přijímá v globálu onu Ďurišinovskou prostorovost a sprážením areálů (Mediterán – Evropa). Současně však jde ke kategorii autora, jehož chápe jako kreativní entitu jazykovou, kulturní a jistě i psychologickou, mentální (dvojdmost a biliterárnost), začleněnou do proudu tradice, tedy do klasického paradigmatu literární historie (*Cyrlometodějská tradice v českém a slovenském písemnictví*) a do poetiky literárního směru (*Některé zvláštnosti balkánské avantgardy*) a překladu (*Originál a umělecký překlad*). Máme tu tedy pyramidu, která propojuje jak areálovost, prostorovost literatury, tak její vnitřní utváření, i když v daném případě nejde o vnitřně propojené celky, ale spíše o sled autonomních studií.

Ďurišinovo prolnutí jazykových, kulturních a etnologických aspektů srovnávací literatury s jejím úhlem prostorovým, areálovým znovu poukázalo na nezbytné vytvořit novou disciplínu integrujícího charakteru, která by svou metodologií spojovala filologii a sociální vědy (zejména sociologii a politologii) a současně vytvářela mosty k textům jiných věd.

Hledá v literárním textu propojení estetické a sociální reality: chce navrátit literárnímu textu jeho původní synkretický význam jako pramen informací o společenské realitě a současně jako artefaktu.

Mezi literárním textem jako artefaktem a literárním textem jako pramenem informací o sociální realitě a součástí této reality existuje řada mezičlánků, tranzitivních pásem, jichž lze využít: jedním z nich je tzv. kulturologie zkoumající celek kultury prizmatem daného jazyka, jinou socio- a psycholingvistika, jinou politologie zabývající se konkrétním státem nebo geografickou či administrativně politickou zónou, další přechodovou sféru představuje kulturní historie jako součást obecných dějin.

Jednu oblast teorie areálových studií reprezentuje tranzitivní zóna vzájemně propojených sociálních a filologických věd, které si vzájemně vypomáhají: filologie se svou analýzou jazyka a literatury, resp. literární kultury je prostředníkem k poznávání sociální reality, naopak sociální vědy poskytují studiu jazyka a literatury nezbytné sociální pozadí (social background), jímž jazyk vstupuje do pragmatického kontextu a vystupuje ze systémové uzavřenosti. Sociální realita není však pouze pozadím, ale přímo součástí jazykových mechanismů a literárních transferů: bez ní je nám význam literárního textu vlastně uzavřen nebo alespoň zbaven své původní vazby. I když je literární text jako objekt interpretace vlastně vždy svým způsobem vyložitelný, slabým propojením se sociál-

ní realitou nebo nedostatkem informací o prostředí vzniku textu ztrácíme řadu jazykově sociálních významů, které text původně zprostředkoval.

Princip areálovosti a integrace filologické a sociálněvědní problematiky může být chápán jako svého druhu globalizace v literární vědě obecně a v srovnávací literatuře zvláště. Vytváření velkých celků se týká jednak vytváření disciplín, které zkoumají celek umění a nikoli jen jeho jednotlivé druhy (generální poetika, generální genologie jako obecná nauka o uměleckých žánrech., generální komparatistika jako srovnávání všech druhů umění), integrují kulturu a umění a různé vědní oblasti (např. filologické a sociální vědy). Toto globalizující pojetí však tím silněji vyvolává rozpor mezi celkovostí a partiálností, v srovnávací literatuře zejména mezi národními literaturami a vyššími celky (příbuzné literatury, zónové komplexy, generální literatura, světová literatura), jimž se vytýká spekulativnost, stejně jako názoru, že lze zobecnit a vzájemně studovat a srovnávat například žánry či druhy umění (Lze si vážně představit, že se budou srovnávat žánry hudební, architektonické nebo malířské s literárními? Nejde spíše o hledání volných spojitostí a styčných bodů v jejich morfologii?).

Okruh národní literatury kontra vyšší celky je spjat především s hodnotami a hodnocením literatury, tj. například s otázkou, které literatury jsou hodnotnější a které méně hodnotné. Na jiné úrovni se tak vrací problém, o němž kdysi ve dvou vlnách polemizoval již několikrát zmíněný český komparatista Frank Wollman. Ve spise *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské* (1936) odmítl tezi některých německých literárních vědců o vůdčí úloze německé literatury a odvozené roli slovanských literatur – Wollmanovým protiargumentem byla mimo jiné síla slovanských literatur ve sféře ústní lidové slovesnosti. Úporné hledání slovenských komparatistů kolem Dionýze Ďurišina odmítlo – jak již bylo zmíněno – pojem „vliv“ a ukázalo proces vzájemného působení jako spojení recepce a kreace, tedy také jako práci recepčního prostředí nebo přijímající literatury: přijímání podnětů není tedy pasivní a mechanický proces, ale proces aktivní, který předpokládá „vstřícný pohyb“ (pojem A. Veselovského „vstřečnoje protivodviženije“).

Problém globálních a národních celků se promítá do pojetí světové literatury, v praxi pak do tvorby učebnic tzv. světové literatury. Zde nelze odmítat ani aditivní konglomeráty subjektivně vybraných národních literatur, které dlouhodobě hrály úlohu poetologických impulsů a iniciátorů, i když i zde lze ovšem zastávat různé názory. I v omezeném časovém průřezu takových světových literatur je nutno přihlížet k celé vývojové poetologické linii, nejen k mechanickým tzv. úspěchům, jako je zahraniční publicita, frekvence udělování Nobelových cen apod., která často reflektuje utilitární politická hlediska nebo souhrn uměle vyvolávaných masmediálních tlaků. Netolerantní dramati-

zace tzv. protikladu euroamerického či dokonce euroatlantického, který imituje takřka již politicko-vojenskou strukturu, a minoritního nebo do pozadí zatlačeného, například slovanského, skandinávského, mediteránního apod. (ale víme, že tzv. kořeny obou jsou mediteránní, tzn. židovsko-anticko-křesťanské s pozadím v Indii a Sumeru) nevede k dobrým výsledkům: stejně jako se již nelze vracet k podceňování literatur malých národů ve světovém literárním procesu (zde si například právě slovanské literatury užily své od nacionalisticky orientovaných německých badatelů, i když u samých preromantických a romantických Němců idea slovanské mladosti a perspektivy vznikla), nelze také připustit obrácená hlediska, tedy opačnou slepotu, a zastírat, že některé literatury sehrály v důsledku historických a jazykových okolností významnější a jiné (zatím) méně významnou úlohu ve vytváření všeobecně přijímaných estetických hodnot.⁶⁴

⁶⁴ Viz I. Pospíšil: Základní okruhy filologické a literárněvědné metodologie a teorie (elementy, materiály, úvahy, pojetí, texty). Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta, Trnava 2010.

D. „Nová filologie“

V rámci projektu Ruské akademie věd *Evoluce žánrů ruské literatury 17.–20. století* vyšel soubor studií *Hranice filologie* (Predely filologii, 2008) ruského literárního historika a teoretika Alexandra Alexandroviče Korabljova, nyní vedoucího Katedry teorie literatury a umělecké kultury na univerzitě v Doněcku, literárněvědném centru, o němž píše ve zvláštní studii.⁶⁵ Sám je autorem knih *Мастер. Астральный роман* (1996–1997, *Mistr. Astrální román*), *Темные воды «Тихого Дона»* (*Temné vody Tichého Donu*), pojednání o tzv. Doněcké škole *Донецкая филологическая школа* (1997, 1999, 2000, 2006, 2007), monografie *Поэтика словесного творчества* (2001, *Poetika literárního umění*) a přehledů *Ars poetica A. С. Пушкина* (2007) a *Поэты и поэзия Бронзового века* (2007, *Básníci a poezie Bronzového věku*).

Kdybychom chtěli zúžit a schematizovat přínos nyní se složitě diferencující doněcké literárněvědné školy, řekli bychom, že u počátků byla koncepce tzv. celistvosti uměleckého díla, tedy koncepce holistická (целостность художественного произведения). Bylo to za časů velkého rozvoje sovětské literární vědy 60.–80. let 20. století, kdy se skutečnými badatelskými centry staly tzv. provinční univerzity nebo samostatné fakulty (Tartu, Doněck, Kaluga, Kemerovo, Novosibirsk, Daugavpils aj.), jež koncipovaly vlastní projekty (strukturalisticko-sémiotické bádání, syžetologie, holistické pojetí literárního artefaktu apod.). Korabljov tyto hranice překračuje do sfér, kde se literární věda rozplývá v jiných disciplínách a postupně ztrácí svou rigorózní, tj. tradičně racionalistickou podstatu.

Korabljov to hned v úvodní stati vyjadřuje tím, že filologie není jen věda, ale také láska. Již slovo filologie je důležité: Korabljov a jemu blízcí se vracejí k pojetí filologické celistvosti, ale ovšem u vědomí její diferencovanosti, k níž postupně docházelo během 150 let vývoje. Korabljov preferuje ontologické pojetí artefaktu, tedy to, co se v Rusku utvářelo z autochtonních i allochtonních kořenů souvisejících s fenomenologií vlastně od 10.–20. let minulého věku. Korabljov sem vkomponoval problémy tajemství a vědy o něm (тайноведение) a spoluúčasti badatele na díle (соучастие). Předmětem filologie by měla být i víra, tajemství, hádanka nebo záhada. Záhada anebo tajemství posunuje do kategorie poetiky; s tím lze souhlasit, pokud poetiku nepřestaneme chápat jako nauku o tvaru literárního artefaktu, tedy budeme zkoumat v podstatě to, co už říkali ruští

65 А. А. Кораблев: Пределы филологии. Министерство образования и науки Украины, Донецкий национальный университет, Российская Академия Наук, Сибирское отделение, Институт филологии, Издательство СО РАН, Новосибирск 2008.

formalisté, tj. působení tématu na tvar nebo tvarování tématu: jinak se ocitáme ve sféře vciťování, neurčité metafyziky, z níž by bylo třeba utvořit samostatnou vědu, jinak zůstaneme v sféře dojmové esejistiky. Toho se obával jak M. Bachtin, tak zejména největší český estetický fenomenolog posledních desetiletí Z. Mathauser, jenž to přímo vyjadřoval generačním odporem k psychologii artefaktu.⁶⁶

Je zřejmé, že Korabljovova koncepce, v níž pokračuje v pojednání *O религиозности и научности филологического знания* (O náboženskosti a vědeckosti filologického vědění), vychází z tradic ruského myšlení o literatuře v podstatě stříbrného věku, které inklinovalo k filozofičnosti náboženského směru a integrovalo se do studií o literatuře metafyzické struktury. V podstatě se opírá o přesvědčení, že náboženskost neodporuje tzv. vědeckosti, jak se uvádí mj. ve statích S. Bočarova (pamatujeme si však i jiné statě tohoto teoretika), V. Nepomnjaščího a T. Kasatkinové (také její estetické koncepce se vyvíjely): mluví pak o tzv. religiózní (náboženské) filologii. Představa vychází z obecného přesvědčení, které sdílím, že věda není jednou provždy vytvořený koncept, ale koncept, jenž musí počítat se sférou dosud nepoznaného, tj. tajemného, s oblastí víry a iracionality v tradičním slova smyslu: i pojetí racionálna se totiž vyvíjí. Přesto tu však jsou určité hranice, které – paradoxně – člověk cítí, nebo v něž věří (definice kruhem), jinak by se nemluvilo – při vši konvenčnosti – o racionalitě a iracionalitě. Na druhé straně je kategorie poznání přece jen širší a zná i jiné prostředky a postupy, které se tradičně a úzce chápané racionalitě vymykají. Korabljov tu sumarizuje dosavadní koncepce, které se utvářely od sklonku 80. let minulého století (Doněck, Kemerovo), kde se již vážně hovořilo o možných transformacích filologie a razily se pojmy, překračující tradiční koncepty (литературоведение, критика филологического разума, художественность литературоведения, эстетика истории, историческая эстетика). Jindy (1994) V. V. Fjodorov formuje potebnovskou tezi o výjimečnosti filologie jako vnitřní formě biologie – zde se vrací stará mechanická formule F. Brunetièra v oblasti ještě tehdy oficiálně nevytvořené genologie. Podle Korabljova musí být filologie adekvátní podstatě „slova“: vůbec „slovo“ v širším významu než u A. Potebni zůstává i v jeho náboženském smyslu jako demiurgické logos podstatou ruského myšlení o jazyku, literatuře, filologii.

66 Viz naše recenze a pojednání Hĺbka a vzopátie. Z. Mathauser: Metodologické meditace aneb Tajemství symbolu. Slovenské pohľady 1990, č. 6, s. 96–103; Nové práce Zdeňka Mathausera (Z. Mathauser: Estetické alternativy. Jazyk vědy a jazyk poezie. GRYP, Praha 1994; Z. Mathauser: Mezi filosofií a poezií. FILOSOFIA, Praha 1995). Opera Slavica 1995, č. 3 (roč. V.), s. 58–59. Dále mimo jiné: Literatura a filozofie (Zdeněk Mathauser). Kolektivní monografie. Eds: Ivo Pospíšil, Jan Zouhar. Katedra filosofie, Ústav slavistiky FF MU, Brno 2008. Viz též I. Pospíšil: Zdroje vidění Zdeňka Mathausera. In: Literatura a filozofie (Zdeněk Mathauser). Kolektivní monografie. Eds: Ivo Pospíšil, Jan Zouhar. Katedra filosofie, Ústav slavistiky FF MU, Brno 2008, s. 131–141.

Dokonce to formuluje tak, že „vědeckost je jen jednou z částí filologie spolu s uměleckostí a náboženskostí a všechny se mohou projevit v různém stupni a s různou dominantou.“⁶⁷

Jádrem Korabljovovy výpovědi je to, že zatímco význam filologie pro společenské mocenské elity paradoxně upadá, význam jejího předmětu, tedy jazyka a textů stoupá: filologie se tedy stává klíčem ke všemu, a přesto se jí opovrhuje. Ještě radikálněji to vidí ve stati *Кожаный путь* (Kožená cesta) s odvoláním na Puškinův epigraf v Kapitánské dcerce *Береги платье снову, а честь смолоду* (Chraň šaty, dokud jsou nové, ale čest od mládí) jako protiklad vnějšího (šaty) a vnitřního (čest) – stejně jako slavná epizoda z thóry, kdy Hospodin odívá Adama a Evu. Korabljov vidí „koženou cestu“ spíše jako dětské stadium poznání slova a literatury – to se musí vrátit k původní tělesnosti. Zatímco za poslední etapou rozložení a destrukce bádání o literatuře pokládá dekonstrukci, novou etapou je smrt „kožené cesty“ a přímý dotek slova a literárního artefaktu – k tomu jistě vedou i náboženskost, tajemství a koneckonců i estetika smrti.

Zatímco v prvním oddíle jeho knihy převažují zásadní konceptuální úvahy, v druhé je Korabljov tím, co by mělo být i dnes podstatou literární vědy, tj. teoretikem literárních dějin. Jeho pojetí je však poněkud schematické: ruská literatura, jejíž nedokončená sekularizace sotva vyvolá větší námitky, je tu chápána jako odraz Starého a Nového zákona (*Ветхий и Новый Завет*), tedy klasika jako zlatý věk, moderna jako věk stříbrný: nadchází tedy věk bronzový (jiní říkají železný, tedy věk válek a krve), věk revolucí, který však podle Korabljova měl špatné básníky, i když sám uvádí mj. Bloka, Brjusova, Majakovského, Remizova a Bulgakova.

Značným přínosem Korabljovových úvah je jeho schopnost vše převádět do obecné teoretické roviny, zobecňovat materiál i původně historické reflexe. To se projevuje i v eseji *Теория поэзии А. С. Пушкина* (Puškinova teorie poezie), v němž analyzuje Puškinovy výroky o poezii, tedy Puškinovu roli literárního kritika a teoretika poezie. Jednou z Korabljovových fixních idejí, které sdílí s jinými ruskými teoretiky, je představa ruské literatury jako permanentního palimpsestu, tedy struktury, která sama sebe stále transformuje a modifikuje a přetváří již dosažené stupně: odtud obvyklá představa stříbrného básnického věku jako přepracování ruského zlatého věku, tedy ruské klasiky, v rovině idejí (symbolismus), obrazů (akméismus) a znaků (futurismus).

Zlatý věk je věkem harmonie, stříbrný disharmonie, bronzový je slitinou mědi a cínu, literatury povolené a zakázané, původně bez směrů (Svaz sovětských spisovatelů, posléze vytváření duální podoby: estrádní poezie – tichá poezie, metafyzika – avantgarda (z ní vzniká metarealismus), avantgarda – estráda (z ní se rodí konceptualismus), osud

⁶⁷ Korablev, s. 39.

a tichá lyrika (autorská píseň). Nevím, jestli jsou tyto Korabljovovy koncepty platné, ale jistou tendenci zachycují, tedy jistý ponorný pohyb: k tomu, aby se objevil jeden génius a jedna geniální báseň, je třeba, jak píše, i oněch deset miliónů zamilovaných chlapců nebo milión osamělých dívek. Zbývá vysledovat, uvádí dále Korabljov, proč je této pyramidy písícih poezii třeba – u podnoží záhadně se usmívající okřídlené sfingy.

V podtextu se tu rýsuje idea, která napadne skoro každého pozorného čtenáře, tedy to, že si s námi trochu pohrává: Rusové si vůbec z Evropanů tak trochu tropí žerty svým neustálým zdůrazňováním výjimečnosti své literatury a její sakrálnosti, mesianistické role a především její záhadnosti a nevysvětlitelnosti. Po letech sovětského pústu je to přece jen oživení vracející nás kamsi ke Gogolovi a jeho interpretovi Nabokovovi, pochopitelně k V. Solovjovovi a náboženské filozofii stříbrného věku typu D. Merežkovského, S. Bulgakova a N. Berďajeva, na straně druhé nás odvádí od přece jen střízlivějšího, byť nikoli mechanického pohledu na „záhady“ ruské duše.

Své umělecké sklony A. Korabljov nejvíc projevuje v páté a poslední části svého opusu magnum, a to v tzv. filologické publicistice. Především pojednání o „nezabíthých básnících“, kteří nezemřeli včas, a modelovali tak svůj mýtus, zatímco jiní „bohužel“ zůstali naživu a degenerovali (to nás ostatně napadá o každé profesi, zejména umělecké: je to opravdu těžké, ale někdy je lépe, když umělc, jak jsme si je zapamatovali z jejich vrcholných poloh, už nepotkáváme v době jejich intelektuálního úpadku a nových pokusů o ztečení různých sfér společenského života). Korabljov má prostě „čich“ na aktuální, delikátní a prokletá témata. Stejně tak v stati *Между культурой и цивилизацией*: člověk stále hledá divoká, neosázená místa, nezpracovaná kulturou, aby se přiblížil k vlastním kořenům bez oněch pomocných clon, jež si sám kdysi vytvořil a neustále vytváří. Literární evoluce (*О некоторых закономерностях литературной эволюции*) ukazuje na příkladu metafory světového stromu (мировое Дерево) a hodin na vývojové kruhy: klasicismus je variantou renesance, romantismus středověku, realismus antiky, moderna novověku, symbolismus romantismu, akméismus klasicismu, futurismus moderny (klasicismus je citátový, intertextový, romantismus hledačský, realismus se navrácí ke skutečnosti, moderna má různé modalities, vytváří kult plurality, konec 20. století ukazuje na rysy úpadku a odumírání umění vůbec). Strukturalismus podle Korabljova ukázal limity vědeckého přístupu. Podle něho je však „filologie specifickou jednotou vědeckého, uměleckého a náboženského vědomí“⁶⁸.

Korabljov mimo jiné pozvedá problém **nové identity filologie a jejího nového pojetí**: tímto tématem se v současnosti literární věda zabývá o něco víc než lingvistika rozvíjející různá paradigmat a jen výjimečně v některých postavách a oborech se vra-

68 Korablev, s. 255.

cející k této otázce. Právě pocit nedostatečnosti tradiční filologie vede k rozmazávání jejích hranic a k tomu, že najednou, na pozadí například areálových studií, o nichž nehovoří nebo jichž se dotýká jen nepřímo a okrajově, vidíme význam a jedinečnost filologie a dokonce její klíčovou úlohu, jak ji spatřil.

E. Kulturní dialog a areálová studia

Oba pojmy jsou více kultivovány (alespoň u nás) teprve v posledních letech, ale jejich podstata byla známa dávno, často však vystupovala po jinými jmény: kulturněhistorická škola vycházela z podobných premis, pojmy jako kulturní prostor nebo geografické pojetí filologie jdou až do 18. století a *via facti* ještě dále, nemluvě o amerických *area studies* jako rámci pro sovětologii období studené války. Jinak řečeno: kulturní dialog má vždy prostorový rozměr a odehrává se v konkrétním areálu, jenž má prostorovou, ale i časovou dimenzi, dění v areálu je vždy soustředěno kolem kultury a kulturního dialogu, i když jde o rozmluvy nejen o literatuře, ale také o umění, společenské etiketě, ekonomii a ekonomice i politice. Kulturní dialog znamená rozmluvu, spor dvou nebo více stran nebo multilaterální výměnu hodnot – také ta se vždy odehrává v konkrétním prostoru, resp. tento prostor překonává. Vytváří tak předpoklad k vzniku kulturních nebo úžeji literárních centrismů, rámců, kam se tyto procesy soustřeďují.

Přesahy literárních vědců ke kulturologii by neměly být pouhým opakováním starších fází kulturní historie nebo jejich variantami: bohužel se nezřídká stává, že jimi jsou. Jinak řečeno: ani tato nová fáze kulturologického bádání, která je vlastní druhé polovině 20. století a období těsně po ní následujícím, se nemůže vyhnout otázce předchůdců a toho, k čemu tehdy – tj. zhruba od poloviny 19. století – došli. Zde se ovšem nabízí celý roj metodologických postupů, mezi nimiž význačné místo zaujímá prostorové chápání kultury a postupy sociálních věd, tedy zejména sociologie, dnes však ještě častěji také politologie (Politikwissenschaft, political science), mezinárodní politiky a žurnalistiky a masmediálních studií, gender studies atd.

Rozevírání filologie ve směru sociálních věd (viz výše) je patrné jak v literární vědě, tak v lingvistice. Prostorovost jazyka a literatury byla odedávna doménou konfrontačního studia jazyků v lingvistice a komparatistiky v literární vědě. Podobně nyní často v komparatistice frekventované pojmy region, regionalismus, centrum a periferie spojují tradiční filologické obory s areálovým prostorovým pojetím.⁶⁹

V rámci areálologického bádání se v Brně v různých letech konala řada mezinárodních seminářů. Další postup byl koncipován v podobě zřízení a akreditace již zmíněného

69 Central Europe. Core or Periphery? Copenhagen Business School Press, København 2000. Okraj a střed v jazycce a literatuře. Sborník z mezinárodní konference. Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem. Pedagogická fakulta – katedra bohemistiky a slavistiky, red. Marie Čechová, Dobrava Moldanová, Zora Millerová, Ústí nad Labem 2003. Viz naši rec. in: Opera Slavica, XIV., 2004, č. 1, s. 46–47.

doktorského studia teorie areálových studií.⁷⁰ Brněnská areálová studia se koncentrují na areál střední Evropy, dříve i ve spolupráci se slavisty z vídeňského univerzitního Institut für Slawistik.⁷¹ Areálový charakter ve smyslu areálového zkoumání dialogu kultur má také již tradiční řada *Brněnské texty k slovakistice*.⁷²

V jubilejní studii o slovenském rusistovi Andreji Červeňákovi ze sborníku *Česko-slovenské vztahy, Evropa a svět* (2003) jsem uvedl právě jeho smysl pro kulturní kontextovost a dialogičnost. Koryfej slovenské slavistiky, mezinárodně ceněný badatel se projevuje jako filozoficky orientovaný odborník zejména na ruskou a slovenskou literaturu, jako iniciátor a kreátor slovenské kultury v tom nejlepší smyslu, muž cílevědomě vytvářející slovensko-české mosty a vědomě se hlásící k československému kulturnímu celku. Červeňákovy mosty spojující slovenskou a českou kulturu, Západ a Východ, Rusko a Evropu, Slovanstvo a svět spočívají v hlubině antropologického a antropocentrického chápání literatury a opírají se především o tvorbu a uvažování F. M. Dostojevského, jehož je Červeňák mezinárodně uznávaným znalcem. Červeňák je literární vědec-myslitel, jehož práce – i ta literárněkritická a literárněhistorická – je prosycena teorií a metodologií. Červeňák je komparatista, komparatistikou ostatně započala jeho vědecká dráha a jeho srovnávací přístupy jsou opět specifické. Zkoumá sice také recepční prostředí, jeho stav a způsoby a příčiny přijímání cizích jevů, ale současně ho nejvíce zajímá začlenění ci-

70 Výstupem brněnského Kabinetu areálových studií jsou svazky *Integrovaná žánrová typologie* (ed. I. Pospíšil, hlavní autoři: Jiří Gazda, Jan Holzer, Ivo Pospíšil, Brno 1999) a *Areál – sociální vědy – filologie* (ed. I. Pospíšil, Brno 2002).

71 *Litteraria Humanitas XI. Crossroads of Cultures: Central Europe, Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa, Křižovatky kultury: Střední Evropa, Perekrestki kul'tury: Srednjaja Jevropa*. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno 2002, editor: Ivo Pospíšil, *Comparative Cultural Studies in Central Europe*. Editors: Ivo Pospíšil (Brno), Michael Moser (Wien). Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2004. *Litteraria Humanitas XIII. Austrian, Czech and Slovak Slavonic Studies in Their Central European Context*. Editors: Ivo Pospíšil, Michael Moser, Stefan M. Newerkla. Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2005.

72 Viz *Brněnská slovakistika a česko-slovenské vztahy*. Editor: Ivo Pospíšil. Masarykova univerzita, Brno 1998; *Slovakistika v české slavistice*. Editoři: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Masarykova univerzita, Brno 1999. *Česko-slovenská vzájemnost a nezájemnost*. Editoři: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Masarykova univerzita, Brno 2000. *Literatury v kontaktech. Jazyk – literatura – kultura. Brněnské česko-slovenské texty k slovakistice*. Editoři: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2002. *Česko-slovenské vztahy v slovanských a středoevropských souvislostech. Meziliterárnost a areál. Brněnské texty k slovakistice IV*. Editoři: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Ústav slavistiky FF MU, Brno 2003. *Česko-slovenské vztahy, Evropa a svět. Brněnské texty k slovakistice VI*. Eds.: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Slavistická společnost Franka Wollmana a Ústav slavistiky FF MU, Brno 2004. *Aktuální slovakistika. Brněnské texty k slovakistice VII*. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Ústav slavistiky FF MU, Brno 2005. *Česká a slovenská slavistika na počátku 21. století (Stav – metodologie – mezinárodní souvislosti)*. Brněnské texty k slovakistice VIII. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka, Anna Zelenková. Ústav slavistiky FF MU, Brno 2005.

zích prvků do domácího poetologického řetězce: takto jsou koncipovány jeho nejnovější studie o přítomnosti ruské klasiky v poetice současné slovenské literatury (L. Ťažký, J. Tužinský aj.). Zajímá ho, kterak se ruská literatura zrcadlí v slovenské, a vidí tudíž slovenskou literaturu v širším mezinárodním kontextu. Zkoumá v podstatě vliv ruské literatury na slovenskou: nebojím se užít tohoto hrubého slova, i když právě slovenské diskuse již kdysi dávno tento pojem vyloučily ze „slušné společnosti“; myslím tím, že jde o pohyb v zásadě jednosměrný, razantní, příliš se neohlížející na „ústretové pohyby“, vynucující si svůj přístup do nitra slovesných staveb stůj co stůj. Tyto jevy nazývané někdy módami, impakty aj. známe přece nejlépe především z naší současnosti (všichni se musí zabývat postmodernou, jinak neobstojí, všichni musí brát v úvahu „evropskou dimenzi“, filozofii jinakosti apod.). V českém prostředí, pro které komparatistika bývala mnohem charakterističtější, je naopak zejména v literárněvědné bohemistice pozorovatelná snaha po uzavření české literatury: bohemisty zajímá, kdo se v cizině učí česky nebo čte českou literaturu či o ní píše; to je jistě chvályhodné, ale méně je již zajímaví mezinárodní souvislosti české literatury, i když právě tam by našli příčiny její recepcce nebo její „nerecepce“, averze či resistance vůči ní, možná i důvody toho, proč bohemistika (i slovakistika) jako samostatný obor ze západoevropských univerzit nezadržitelně mizí. Český bohemistický izolacionismus (jistě není absolutní) dokládá i fakt, že bohemisté nezařazují do svých encyklopedií literárních a literárněvědných časopisů tzv. cizí filologie: stačí však připomenout, jak do bohemistiky zasahoval anglista a germanista R. Wellek, anglista O. Vočadlo, germanista O. Fischer nebo romanista V. Černý. V tomto smyslu je A. Červeňák pokračovatelem staré tradice československé literární vědy, kterou on zachovává a rozvíjí, zatímco v českých zemích se ztrácí.

Jinak řečeno: areálovost může být a také je nástrojem zkoumání dialogu kultur v širším slova smyslu, je jejím rámcem a sama se v ní zrcadlí. Zkoumat dialog kultur tedy znamená zabývat se také pojmy blízkými, které výchozí pojem nahlíží z jiného zorného úhlu, explikují jej nebo jsou k němu komplementární.

F. Genologie a problém areálových studií

Záměrně zde rezignuji na „filozofii“ problému, chápu se spíše praktických otázek a potom relací. Odvolávám se tu na své předešlé výzkumy, nikoli však na ty rané, v nichž se metodologický půdorys areálových studií ve všech jeho variantách koncipoval, včetně série Brněnské texty k slovakistice (odkazujeme k nim částečně na konci v seznamu literatury), ale spíše na novější sumarizace z poslední doby, a snažíme se je vztáhnout ke genologii a řadě našich článků, jež se daného tématu týkaly.⁷³

Jak jsme to formulovali v již zralé fázi vývoje areálových studií, metodologickým východiskem výzkumu, který měl a má obohatit filologické vědy a výuku jazyků a literatur, je projekt integrované žánrové typologie, brněnské pojetí literární komparatistiky a genologie a ovšem areálové koncepce, které počínají nikoli americkými areálovými studiemi, ale zcela autochtonně Josefem Dobrovským a slavistickou školou 18. a 19. století.

73 Viz mj. naše studie: *Nová literatura a areálová studia*. In: *Litteraria Humanitas XII. Moderna – avantgarda – postmoderna*. Editoři: Danuše Kšicová, Ivo Pospíšil. Brno 2003, s. 7–19. *Komparatistika, střední Evropa, areálové studium a jejich výhledy*. In: *Comparative Cultural Studies in Central Europe*. Editors: Ivo Pospíšil (Brno), Michael Moser (Wien). Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2004, s. 3–6. *Kulturologie a brněnský projekt Areál – sociální vědy – filologie*. In: *Zošity 2004, č. 4, Ústavu národních a národnostných kultur, Fakulta stredo-európskych štúdií UKF v Nitre, Kultúra a súčasnosť*, s. 47–57. *Kulturní dialog a areálová studia (několik poznámek o spojitosti pojmů)*. *Dialog kultur III*. Sborník příspěvků z vědecké konference s mezinárodní účastí pořádané ve spolupráci se Společností Franka Wollmana při FF MU v Brně a Českou asociací rusistů. Hradec Králové 26. 10. 2004. *Oftis, Ústí nad Orlicí 2005*, s. 17–24. *Problém literárního hrdiny a areálu (Ján Koška, ed.: Hrdina v stredo-európskych a balkánskych literatúrach 19. a 20. storočia. Veda, Bratislava 2004)*. *Slovak Review*, 2005, vol. XIV, no. 1, s. 89–91. *Co je to areálový výzkum. Cíle, metody, problémové okruhy, tendence a příklady*. In: Břetislav Horyna, Josef Krob (eds): *Cesty k vědě. Jak správně myslet a psát*. Nakladatelství Olomouc, Olomouc 2007, s. 90–108. *Literární komparatistika, areálová/kulturní studia, teorie literárních dějin a problém hodnoty v současné literárněvědné praxi*. *Opera Slavica 2009, č. 1*, s. 20–33. ISSN 1211-7673. *Areál a jeho vztahy*. In: *Novaja rusistika 2009, No. 2*, s. 70–78. *Místo genologie dnes: nové problémy*. In: *Genologické a meziliterární studie 1*. *Acta facultatis philosophicae Universitatis Prešovensis*. *Literárnovedný zborník 29*, zostavila: Viera Žemberová, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov 2009, s. 5–17. *Historicita a žánrovost*. F. M. Dostojevskij a komparatisticko-genologický aspekt. In: *Genologické a meziliterární studie*. *Priesečníky umenia a vedy*. *Acta facultatis philosophicae Universitatis Prešovensis*. *Literárnovedný zborník 22*, zostavila: Viera Žemberová, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov 2009, s. 56–72. *Nové výzvy literární genologii*. *STIL 9*, Beograd 2010, s. 283–293. *Genologie: hledání nové identity*. *Genologické a meziliterární studie 3*. Ed. Viera Žemberová. *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis*, *Literárnovedný zborník č. 33*, Prešov 2010, s. 5–17. *Genologie a česká literární věda (Úvod a několik komentářů k tématu)*. In: *Věda a technika v Československu v letech 1945–1960*. Eds: Igor Janovský, Jana Kleinová, Hynek Stráiteský. Národní technické muzeum, Praha 2010, s. 423–432, aj.

Zdaleka však nejde pouze o obohacení filologické výuky z hlediska informací a kontextové šíře: jde o důležitý metodologický posun, který bychom mohli charakterizovat jako zpevnění filologického jádra a posílení okolní plazmy příbuzných a blízkých vědních oborů: tedy na jedné straně překonání imanentní uzavřenosti filologie, na druhé straně postupné spojení lingvistiky a literární vědy jako již rozpojených součástí původní filologické jednoty. Původní oborová synkretičnost vycházela z menší specializace jednotlivých oborů: proto také vznikaly monografie z dějin jazyka a literatury a vše se v nich chápalo jako celek: jazyk je materiálem literatury a literatura je realizační plochou jazyka, jenž se manifestuje v textech a mluvních projevech. K tomu se postupně dodávala časová (historická, diachronní) a funkčně synchronní dimenze. Oproti původnímu pojetí se začala vytrácet prostorová filologie, která je nejvíce spjata se zónami a areály, a tedy s tím, co se v těchto prostorách děje a co je nutné znát a pochopit. Je to prostor přírodní, ale také společenský a politický: na hraně přírodně sociálního se pohybuje sexuální život a svět obou pohlaví, stejně jako rodina. K filologii se tu přirozeně připojují sociologie, politologie, filozofie, psychologie, gender studies aj. Současně je zřejmé, že jazyk a texty nevystihují areál zcela, ale také – z druhé strany – že areál z valné části promlouvá jazykem a jeho produkty. V poslední době lze pozorovat, že se znovu prohlubuje krize zejména literární vědy ve smyslu imanentních metod, přičemž ani hermeneutika, ani dekonstruktivismus nestačí nahradit to, co od literární vědy dnešní vědecké generace požadují. Intimizace, soukromí, výrazná individualizace a zniternění literární recepce, komunikace apod., resp. takřka absolutní svoboda interpretace a volnost vnášet do interpretačního koloběhu přemíru násilné subjektivity vyvolávají reakce v obrácení k starým kulturněhistorickým nebo sociologickým přístupům, které tu však vystupují pod jinými etiketami.

Proto jsme nakonec – na rozdíl od jiných – koncipovali areálová studia primárně jako filologicko-areálová s důrazem na všeobjímající ráz jazyka a jeho textových produktů. Jinak řečeno: na počátku nestojí historie, sociologie nebo politologie, ale jazyk a jeho produkty, neboť vše vnímáme a koncipujeme skrze jazyk, bez nějž se neobejdou ani sociální vědy, ani jejich praktické důsledky včetně politiky. Na to se po éře vídeňských a jiných novopozitivistů dosti zapomíná.

Novou fází vývoje filologie jsme charakterizovali jako „rozevírání filologie“, jiní zase hovoří o „nové filologii“. Rozevírání filologie ve směru sociálních věd je patrné také v lingvistice. Pozoruhodným dokladem využití takového pohledu na vývoj jazyka je například studie ruského lingvisty Viktora Živova (Institut ruského jazyka Ruské akademie věd v Moskvě), který revidoval starší názory na tzv. východoslovanskou či ruskou dig-

losii.⁷⁴ Odvoláva sa na teze Pražské školy z roku 1929, odmieta dosavadní pojetí vzniku spisovné ruštiny buď rusifikací staroslověnštiny, nebo slavjanizací ruštiny či východoslovanštiny a ukazuje na zcela pragmaticky funkční přístup, který si z široké nabídky jazykových modelů vybral to, co bylo funkčně použitelné. Přitom implicitně ukazuje, že sám pojem standardního jazyka je evropského (čti: západoevropského) původu a že vlastně vznik nebo spíše vznikání moderní ruštiny bylo funkčně areálovou záležitostí.⁷⁵ I když se nám v tomto případě zdá, že řada syntaktických a jiných modelů, které se do nového standardu nehodily, přesto zůstaly v repertoáru dnešní ruštiny takřikajíc „k použití“, nelze nesouhlasit s významem sociálně areálového tlaku, z něhož se „vtiskla“ spisovná ruština.

Prostorovost jazyka a literatury byla odedávna doménou konfrontačního studia jazyků v lingvistice a komparatistice v literární vědě. V literární vědě může být dobrým příkladem zmiňovaná metodologie slovenského komparatisty Dionýze Ďurišina. Ďurišinův projekt *Osobitné meziliterárne spoločenstvá I–VI* znamenal zásadní odmítnutí europocentrického modelu literatury: rozmanitý materiál asijských, afrických i latinskoamerických literatur přispěl k vymezení meziliterárních společenství jako prostorově administrativních kulturních celků. Šestisvazkový komplet, který jednak prohloubil pojmoslovný aparát meziliterárního procesu, jednak metodiku zkoumání tohoto fenoménu, přinesl celkem 84 studií od 57 badatelů z rozmanitých univerzit a akademií věd (Bratislava, Budapešť, Moskva, Petrohrad, Praha, Skopje, Tallinn, Taškent, Záhřeb aj.)⁷⁶. Jestliže každý svazek má své významové těžiště dané záměrem editora, který byl v průběžném pracovním kontaktu se svými spolupracovníky, nedá se hovořit o monotematických sbornících: samotné téma – zákonitosti meziliterárního procesu na materiálu zvláštních meziliterárních společenství – je natolik široké, že prakticky vylučuje možnost koncentrace zájmu desítek vědců na úzce specializovaný problém. Navzdory tomu lze v jednotlivých sbornících najít dominantní rysy: první svazek projekt představil a nastolil základní metodologické teze, druhý upřesnil kategorie meziliterárního procesu. Třetí díl zachytil problematiku národních literatur, čtvrtý směřoval k fenoménu světové literatury, pátý svazek analyzoval meziliterární společenství slovanských literatur v nej-různějších kontextech a poslední sumarizoval výchozí pojmy a principy.

74 В. Живов: Формирование норм русского литературного языка нового типа и их предыстория, in: *Reflections on Russia in the Eighteenth Century*. Edited by Joachim Kleuinm, Simon Dixon and Maarten Fraanje. Böhlau Verlag, Köln – Weimar – Wien 2001, s. 377–398.

75 Tamtéž, s. 397.

76 Ďurišin, D. a kol.: *Osobitné meziliterárne spoločenstvá. I – VI*, Bratislava 1987–1993.

V stati o areálu a jeho vztazích jsme podstatu problematiky areálových studií uviděli v souvztažnosti tradičních oblastí: 1) Negativní hodnocení areálových studií bývá spínáno s tím, že to může být nový „odpadkový koš“, to jest oblast, kam se všechno svede, aniž by to vedlo k nějakému novému poznání, tedy že tento obor nemá vlastní vymezení, hranice a předmět bádání. Není to nic nového, neboť nové či staronové obory své hranice a definice teprve „za pochodu“ hledají. I když areálový přístup není nijak nový, nikdy se areálová studia nestala samostatným, autonomním oborem – v Brně takto fungují od roku 2009 v rámci programu Filologie jako bakalářské a magisterské studium, od 90. let 20. století pak v podobě Teorie areálových studií jako studium doktorské. 2) Důraz na prostorové (spaciální, zónové) vztahy také není nový (Gaston Bachelard, Mircea Eliade, Michail Bachtin), ale je tu zdůrazněn – oproti poetologii a chronotopičnosti – aspekt sociologický a politologický. 3) S hranicemi nové vědní disciplíny a jejím rozpětím je spojen i problém disciplinarity a interdisciplinarity, tedy hledání onoho průniku, jenž bude vlastním okruhem nového oboru. 4) Nutno se vyhnout módnosti areálových studií, tedy nekritického zdůrazňování všeho, co s areálem souvisí, naopak vše relativizovat právě vztahem čili relací k jiným pojmům a koncepcím. Areálová studia tedy souvisejí se sociálními vědami, tzv. fikčními světy, ikonosférou, dějinami literatury a jejich teorií, s tzv. dialogem kultur a vůbec s kulturologií.

V příspěvku na královéhradeckou konferenci Dialog kultur v roce 2011 jsme se zmínili o evropském operačním programu pro akademické pracovníky v oblasti filologicko-areálových studií.⁷⁷ Projekt je zacílen v podstatě do čtyř oblastí. Vzdělávání pracovníků je spojeno s pobyty v ČR a v zahraničí, s přednáškami, jež často vycházejí ze zkušenosti z těchto pobytů, ale i s přednáškami hostů, s pořádáním dvoudenních seminářů nebo jednodenních workshopů a s průnikem na střední školy, především gymnaziálního typu s cykly přednášek a se dvěma soutěžemi: jednou odbornou, chcete-li vědeckou, a druhou vědomostní. Smyslem projektu je to, co jsme vytyčili kdysi i nyní: hledat a nacházet nové polohy filologicko-areálových studií, vytyčovat hranice tohoto oboru a ukazovat na jeho potencialitu, na to, co může přinášet bádání filologickým, humanitním i sociálněvědním. Pro studijní pobyty jsme proto vybrali ta pracoviště, která se tak či ona areálu věnují, např. Jagellonskou univerzitu v Krakově s koncepcí emigrantologie a rusologie

⁷⁷ I. Pospíšil: Filologicko-areálová studia, evropský projekt na Ústavu slavistiky v Brně a jejich souvislosti. In: Dialog kultur VI. Eds Miroslav Půža a Jakub Konečný. Hradec Králové 2011, 12 s. CD.

Lucjana Suchanka a jeho kolegů⁷⁸, Katolickou univerzitu v Budapešti s její slavistickou katedrou v Piliscsabě, která se věnuje střední Evropě, Fakultu středoevropských studií nitranské Univerzity Konstantína Filozofa, která se zabývá střední Evropou na pozadí především slovensko-maďarských vztahů, Ústav slavistiky Vídeňské univerzity, s nímž nás v minulosti spojovaly různé projekty, Lublaňskou univerzitu, Univerzitu A. Mickiewiczze v Poznani aj. Přednášky hostů i stážistů přinesly rozsáhlé informace a jejich analýzu, zejména z hlediska hlubšího poznání jednotlivých areálů, tj. ruského a jeho recepce u nás (prof. Richterek, dr. Maiello), lužickosrbsko-německého (dr. Kalina) a jihoslovansko-západoslovanského (dr. Krejčí). Každý z přednášejících se přitom soustředil na jednu z areálových priorit: na translátologické otázky česko-ruské (Richterek), na otázky ideologicko-politologicko-reliogiozní (Maiello), hudebně etnologické (Kalina) a lingvisticko-areálové (Krejčí). Kromě informací a jejich vyhodnocení obohatily přednášky koncept filologicko-areálových studií z hlediska metodologie, konkrétně oborového rozpětí, tedy toho, co lze v rámci filologicko-areálových studií využít k plnějšmu obrazu daného geopoliticko-kulturního teritoria.

Právě studijní pobyty a přednášky, které realizují lingvisté, literární vědci i odborníci na filologii i jiné obory, např. historii, hudební vědu, tedy odborníci s různými přesahy mimo oblast čisté filologie, ještě viditelněji zvýrazňují tendence k vytváření nové filologické jednoty, nebo přesněji „nové filologie“. Myslím, že tato otázka je pro filology obecně právě nyní stěžejní, nelze přece ulpívat na již poznaném a na stavu, kdy lingvistika je často stále ostře oddělena od literární vědy. Zde třeba uvést vynikající počin bratislavských lingvistů z Katedry slovenského jazyka Filozofické fakulty Komenského univerzity, kteří tuto hradbu narušili svým úsilím o kulturní lingvistiku. A právě na jedné jejich konferenci jsem jako literární vědec mohl uplatnit úvahy na hranici těchto oborů s důrazem na možnou novou syntézu nebo alespoň sblížení. Pochopení pro to nemá každý, i když jedna moje ruská stať se někde přece jen – ovšem v nezvyklém a neorganickém

78 Viz mj. Wprowadzenie do studiów and Rosją. Podręcznik Akademicki. Pod redakcją Lucjana Suchanka. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004. Интеллигенция – Традиции и новое время. Pod redakcją Hanny Kowalskiej. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2001. Teoria Mikołaja Danilewskiego i późniejsze koncepcje monadycznych formacji socjokulturowych. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002. Ameryka oczami emigrantów rosyjskich trzeciej fali. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004. Demon południa i zafałszowanie egzystencji. O macedii starożytnego mnicha i zbędności inteligenta rosyjskiego XIX wieku. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003. Wizja kultury w twórczości Wiaczesława Iwanowa. Образ культуры в творчестве Вячеслава Иванова. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000. Viz také I. Pospíšil: Арёальные исследования: между Центральной Европой и Россией. In: Kultura rosyjska w ojczyźnie i diasporze. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Lucjanowi Suchankowi. Pod redakcją Lidii Liburskiej. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, s. 49–57.

kontextu – objevila.⁷⁹ I kdyby tyto tendence o formulování programu „nové filologie“ skončily fiaskem, neměly by se ignorovat, neboť i při neúspěchu mohou přinést řadu bočních zisků.

Genologie jako speciální literárněvědná subdisciplína, která zkoumá literární žánry, prožívá dnes určitou krizi. V minulosti jsem se díval na genologii jako na naději a snad i jádro seriózní literární vědy, která již tím, že se vydělovala z poetiky a vymaňovala se z rigidní metodologie, spojovala diachronní a synchronní bádání a scelovala vnitřní a vnější okruh literární vědy. Takto byly koncipovány mé články a reflexe svou genezí sahající do druhé poloviny 70. let 20. století a publikačně k počátku 80. let a samozřejmě dále k dnešku.⁸⁰ V poslední době však nad nimi převažuje jistá skepse. Nejde jen o změny rozsahu genologie a její místo mezi literárněvědnými disciplínami od doby, kdy tento pojem Paul van Tieghem vymyslel a snažil se upevnit, ale vůbec o zkoumání žánrů jako takových a jeho autonomii v reflexích o literatuře. Název je parafrází vlastní rusistické knížky koncentrující studie, jejichž dominantou je také hledání vlastní identity, tentokrát ruské literatury.⁸¹

Na jedné straně je genologie zahlcena konkrétním materiálem, který dále rozmývá, rozptyluje, rozmazává a rozostřuje skutečné i hypotetické hranice žánrů. Dnes je takových literárních děl většina, převažuje v nich specifické, tedy fenotyp, nad obecným, tedy genotypem.

Genologická problematika je integrální součástí filologicko-areálových studií, stejně jako metodologie, literární teorie nebo komparatistika: tak jsme tento obor studia také utvářeli. Současně však naopak integrace areálového přístupu může genologii pomoci najít jedno z možných východisek ze zmíněné krize, stejně jako v případě literární komparatistiky. Rodová a žánrová podoba literatury je určována řadou faktorů, mezi nimiž je důležité například mezitextové navazování, žánrové a rodové povědomí, působení literárních směrů jako výslednic filozofického proudění, jež literaturu zasahuje a pomocí níž se šíří; společenské faktory, které jsou centrem sociologického výkladu literatury, působí také v prostoru a čase. Zatímco časovým vektorem se zabývají literární dějiny, resp. jejich teorie (teorie literární historie), areál by mohl obsadit volnou valenci speciál-

79 I. Pospíšil: Новые измерения и трансценденции исследования литературы/языка и русские особенности. *Slavica Slovaca* 2010, 2, s. 170–177. ISSN 0037-6787.

80 Viz naše studie uvedené v článku Genologie: hledání nové identity. Genologické a meziliterární štúdie 3. Ed. Viera Žemberová. *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis, Literárnovedný zborník* č. 33, Prešov 2010, s. 5–17.

81 I. Pospíšil: *Pátání po nové identitě. Rusistické a vztahové reflexe*. SvN Regiony, Středoevropské centrum slovanských studií, Brno 2008.

ní, jak jsme o ní nedávno psali.⁸² Tam jsme na příkladu řady knih a studií ukázali jednak na vlastní, asi třicet let trvající pojetí časoprostoru a prostoru, jednak na řadu dalších českých a slovenských pojetí literární spaciality, jež utvářejí celkové chápání literárního artefaktu. V nové době stojí na počátku dílo G. Bachelarda a M. Bachtina, v českém prostředí ještě D. Hodrová, jejíž první knižní dílo dotýkající se poněkud tohoto okruhu se objevuje až roku 1989⁸³, a D. Hodrové včetně vlastních analýz literárních žánrů a ukazuje na problematiku obtížného sepětí literárního prostoru a času. Právě tu jsme se snažili najít místo pro brněnskou koncepci areálových studií a vztahy areálu a dalších podobných oblastí a konceptů. S ní je spjat vztah prostorovosti filologických a sociálněvědních disciplín; jádrem takto koncipovaných filologicko-areálových studií by mělo být studium jazyka a textů (brněnská koncepce integrované žánrové typologie), jež jsou nikoli prostředkem, ale vlastním cílem ve smyslu tzv. interpoeticity, tj. prolnutí vnějšího (areálového, prostorového) a vnitřního (poetologického) okruhu, před nímž zůstali stát jak René Wellek, tak Dionýz Ďurišín. Právě žánrové podloží literatury by mohlo hrát úlohu průsečíku vnitřního a vnějšího okruhu, a dát tak genologii nový impuls a snad i nový smysl.

82 I. Pospíšil: Prostorovost/spacialnost/areálovost a literatura. *World Literature Studies*, vol. 2 (19) 2010, s. 61–73.

83 D. Hodrová: *Hledání románu. Kapitoly z historie a typologie žánru*. Praha 1989; východiskem tu byla její kandidátská disertace *Pohyb románu (Problémy geneze a vývoje žánru od středověku po romantismus)*, rkp., Praha 1979, školitelem byl Štěpán Vlašín. Naše Ruská románová kronika byla po čtyřhodinové diskusi celostátní komise v Brně, která se týkala zejména jejího škodlivého ovlivnění strukturalismem, se značnými překážkami obhájena na podzim roku 1980, po odmítnutí v *Rozpravách ČSAV* vyšla v Brně roku 1983 (viz rec. Daniely Hodrové, in: *Slavia* 1984, seš. 3–4, s. 419–421).

III. Několik novějších příkladů literární areálovosti⁸⁴

A. Ota Filip

Jsou literární díla, která nejsou významná svou poetologickou strukturou a tím, že posunula vývoj literatury mílovými kroky kupředu, ale tím, že se pohybují na hraně, na pomezí žánrů, že jsou v tomto smyslu experimentují a současně geniálně reflektují širší společenské souvislosti, stávající se tak emblémem určitého prostoru a času. Takovým dílem je v roce 2000 souběžně česky a německy vydaný román česko-německého spisovatele a novináře Oty Filipa *Sedmý životopis*.⁸⁵ Tomuto dílu jsem v roce 2001 věnoval sérii monotematických a konfrontačních studií; lze tedy tuto analýzu chápat jednak jako další článek tohoto řetězce, jednak jako v jistém smyslu sumarizaci problematiky z určitého úhlu a uvedení nových kontextů. Pokud jsem doposud toto dílo zkoumal z hlediska

⁸⁴ Viz I. Pospíšil: Střední Evropa a Slované, Masarykova univerzita, Brno 2006.

⁸⁵ Česko-německý spisovatel **Ota Filip** se narodil 9. 3. 1930 ve Slezské Ostravě, gymnázium vystudoval v Praze, pracoval jako administrátor, novinář, horník, pomocný dělník, brusič, v letech 1968–69 jako redaktor ostravského nakladatelství Profil, od počátku tzv. normalizace byl řidičem, poté byl odsouzen za podvracení republiky. Od roku 1974 žije v Německu jako německý spisovatel, lektor Fischer Verlag a také jako ceněný komentátor známých německých novin: přispíval do Die Welt, Frankfurter Allgemeine Zeitung a do exilového tisku (Svědectví, Listy, Obrys). Kritika ho charakterizuje jako autora, který mapuje vztah jedince a dějin, napětí mezi „velkými“ a „malými“ dějinami. K tomu lze dodat, že jeho dílo je svého druhu více či méně přesná reflexe vlastního života a že má silný konfesní a autobiografický ráz. Jeho prvním větším literárním dílem je román *Cesta ke hřbitovu* (1968) autobiograficky líčící dospívání chlapce za protektorátu ve válečných časech. Sazba jeho druhého románu *Blázen ve městě* byla za počínající normalizace rozmetána (1969, vyšlo ve Frankfurtu nad Mohanem r. 1969 jako *Ein Narr für jede Stadt* a pak znovu v Curychu roku 1975) rozmetána. Po emigraci do Německa jeho tvorba pokračuje v podobném duchu: jen zápas mezi dokumentárností, autenticitou, konfesností a ironickým odstupem od vypravěče a líčených postav se zintenzivňuje. V tomto smyslu je klíčový román *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy* (vyšlo nejprve německy jako *Die Himmelfahrt des Lojzek aus Schlesich Ostrau*, Frankfurt am Main 1973, čes. Köln am Rhein 1974, Praha 1994). Z dalšího díla uvádíme *Zweikämpfe* (Frankfurt am Main 1975), *Poskvvrněné početí* (Toronto 1976, 1990), *Der Grossvater und die Kanone* (Frankfurt am Main 1981), *Tomatendiebe aus Aserbaischan und andere Satiren* (Frankfurt am Main 1981), *Café Slavia* (Frankfurt am Main 1985, čes. *Kavárna Slavia*, 1993, přel. Sergej Machonin), *Die Sehnsucht nach Perocida* (Frankfurt am Main 1988) a *Die stillen Toten unterm Klee* (Frankfurt am Main 1992). Překládal do němčiny J. Skácela, Z. Rotrekla, naopak prózy R. Kunzeho do češtiny.

poetologicko(morfologicko)-genologického, z pozice vizualizace a poněkud zvláštního, široce pojímaného humoru lámajícího se do šklebu, trapnosti, smutku a úzkosti, resp. v srovnávacím aspektu⁸⁶, nyní se ukazuje, že toto vše se z časoprostorového hlediska slévá do jiné problémové řeky, jíž je středoevropská dimenze a středoevropský osud. K syžetu románu odkazují k poznámce č. 1.

Problém střední Evropy je spojen s vícejazykovým a vícekulturním charakterem tohoto prostoru a z toho vyplývající „multimentalitou“, resp. jeho multidimenzionální heterogenitou. Dosavadní pokusy eliminovat tuto disperzi, dezintegraci a heterogenitu, která je svou povahou především heterogenitou hodnotovou, axiologickou, sváděly k úsilí o dominanci jednoho nebo dvou prvků (majoritních) a k potlačení prvků ostatních (minoritních) – to však, jak ukázaly dějiny, vedlo k pravému opaku, tedy k posilování odlišností na úkor společných míst (*loci communes*), k potlačování vědomí společných dějin a posilování vlastního národního vidění. Multikulturnost střední Evropy je vleklým traumatem, které se podobá traumatu jiných „křížovatkových“ prostorů, např. Balkánu nebo prostoru Pobaltí či polsko-bělorusko-litevsko-ukrajinskému regionu s historickým pozadím v Rakousku-Uhersku a Rusku. Toto trauma se v krásné

Podle románu *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy* byl natočen v podstatě neúspěšný televizní seriál (1994). Román *Sedmý životopis* (HOST, Brno 2000, něm. v témže roce S. Fischer Verlag) je autorovou reflexí odhalení jeho vázacího aktu s československou tajnou službou roku 1952 poté, co udal skupinu kamarádů, s nimiž chtěl ilegálně prchat do Německa. Po tomto odhalení spáchal Filipův syn v Německu sebevraždu. Česká kritika hodnotila román rozporně, spíše negativně: v tomto smyslu je signifikantní recenze M. Jungmanna v *Literárních novinách* (Jungmann, M.: *Báseň a pravda. Literární noviny* č. 14, 4. dubna 2001, s. 9), v níž se Filipovi vytýká bagatelizace vlastní viny a vyhýbání mravní odpovědnosti – podle našeho soudu je to hodnocení příliš příkré. Román je krajním příkladem dominantní Filipovy metody, tj. prolnutí kronikového modelu s konfesním románem, v němž fakt vytlačuje fikci, prolamuje se do ní a omezuje ji na minimum.

86 Viz naše studie: *Humor jako mobilizace psychiky, potencialita, zmarňování, přesah a nebezpečí* (*Sedmý životopis Oty Filipa a jeho předchůdci*). *Stylistyka X*, Opole 2001, s. 33-46. *Osobnost a literární žánr v kleštích dějin* (*Poetika dějinného zmarňování na pomezí faktu a fikce aneb Ahasver 20. století: román Oty Filipa Sedmý životopis*). *Slavia Occidentalis*, tom 58 (2001), Poznaň 2001, s. 58-155. *Mitteuropäische Dimension und mitteleuropäisches Schicksal in Ota Filip's konfessionelem Roman-Dokument Sedmý životopis*. In: *Litteraria Humanitas XI. Crossroads of Cultures: Central Europe, Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa, Křížovatkvy kultury: Střední Evropa, Perekrestki kul'tury: Srednjaja Jevropa*. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno 2002, editor: Ivo Pospíšil, s. 305-316. *Vizualizace v komplexu uměleckých detailů v románu Oty Filipa Sedmý životopis*. In: *Dwudziestowieczna ikonosfera w literaturach europejskich. Wizualizacja w literaturze*. Pod redakcją Bożeny Tokarz, Katowice 2002, s. 299–307. *Literatura a úzkost: Ota Filip a Oksana Zabužko*. *Bohemica Litteraria*, roč. 2001, V 4, s. 147-153. *Roždenije srednejevropejskoj poetiki* (F. Kautman – O. Filip – J. Zogata – M. Viewegh). In: *Vzaimodejstvije literatur v mirovom literaturnom processe. Problemy teoretičeskoj i istoričeskoj poetiki. Materialy X meždunarodnoj naučnoj konferencii v dvuch častjach. Meždunarodnaja asociacija prepodavatelej ruskogo jazyka i literatury, Učreždenije obrazovanija „Grodnenskij Gosudarstvennyj Universitet imeni Janki Kupaly, Grodno 2005, čast' 1, s. 79-91.*

literatuře reflektuje jako hodnotová neukotvenost související s multilingvismem a multikulturalitou literárních postav, s jejich ideovým váháním (křesťanství, katolicismus, protestantismus, konzervatismus, liberalismus, volnomyšlenkářství a ateismus, fašismus a nacismus, marxismus, komunismus). Paradoxně v tak silném, pluralitním proudění tolika kulturních a politických vrstev se posiluje osamění a odcizení člověka, jeho dějinná vykořeněnost. Přesně tuto existenciální polohu středoevropanství vystihla tzv. pražská německá literatura, zejména Franz Kafka. Současně právě on ukázal, jak je důležité, aby se to, co se zdá nevýhodou a výjimkou, něčím výlučným, stalo světovým, obecně lidským; podobně jako T. G. Masaryk tvrdil, že česká otázka má smysl pouze jako otázka světová a obecně lidská. Tedy paradoxně to, co se jevílo jako příčina odcizení a vykořeněnosti (multilingvnost, multikulturalnost a mentální heterogenita), může se „přepnutím“ stát prostředkem k jejich překonání. Zatímco se dříve hledaly prostředky k překonání zmíněné heterogenity v prosazení jedné či dvou dominancí (německé, později rusko-sovětské), nyní se ukazuje, že balanci heterogenity lze nejlépe najít v pluralitním, vzájemném respektování tak, že se bilaterální animozity (např. česko-německá, dílem česko-polská, maďarsko-slovenská, česko-slovenská aj.) překonávají multilaterálností a multikulturalním charakterem středoevropanství, které bylo koncipováno po řadu desetiletí, a to v různých rovinách⁸⁷.

87 Viz např. tyto studie: A Social and Economic History of Central European Jewry, eds. by Yehuda Don and Victor Karady, Transaction Publishers, New Brunswick – London 1990. Balík, S. – Holzer, J. (ed.) – Kubová, O. – Machovcová, E. – Pospíšil, I. – Rakovský, A.: Komunistické strany v postsovětských stranicko-politických soustavách. Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, Brno 2000. Bartsch, S.: Minderheitenschutz in der internationalen Politik. Opladen 1995. Bátonyi, G.: Britain and Central Europe 1918–1933. Oxford 1999. Béhar, P.: Zentraleuropa im Brennpunkt. Graz 1994. Bilance a výhledy středu Evropy na prahu 21. století. Konvoj, Brno 2000. Blumenwitz, D. (Hrsg.): Aktuelle rechtliche und praktische Fragen der Volksgruppen und Minderheitenschutzrechtes. Köln 1994. Blumenwitz, D. (Hrsg.): Volksgruppen und Minderheiten: politische Vertretung und Kulturautonomie. Berlin 1995. Blumenwitz, D.: Internationale Schutzmechanismen zu Durchsetzung von Minderheiten und Volksgruppenrechten. Köln 1997. Boden, M.: Nationalitäten, Minderheiten und ethnische Konflikte in Europa. München 1995. Burmeister, H.-P. – Boldt, F. – Mészáros, G. (Hrsg.): Mitteleuropa: Traum oder Trauma? Bremen 1988. Busek, E. – Bix, E.: Projekt Mitteleuropa. Wien 1986. Busek, E. – Wilflinger: Aufbruch nach Mitteleuropa: Rekonstruktion eines versunkenen Kontinents. Wien 1986. Central Europe. Core or Periphery? Copenhagen Business School Press, København 2000. Coudenhove-Kalergi, R. N.: Krise der Weltanschauung. Wien 1923. Coudenhove-Kalergi, R. N.: Weltmacht Europa. Stuttgart 1971. Coudenhove-Kalergi, R. N.: Kommen die Vereinigten Staaten von Europa? Glarus 1938. Coudenhove-Kalergi, R. N.: Pan-Europa. Wien 1923. Coudenhove-Kalergi, R. N.: Totaler Staat – totaler Mensch. Wien 1937. Dančák, B. – Fiala, P. (eds): Národnostní politika v postkomunistických zemích. Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, Brno 2000. Dančák, B. (ed.) – Pospíšil, I. – Rakovský, A.: Pobaltí v transformaci. Politický vývoj Estonska, Litvy a Lotyšska. Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, Brno 1999. Dor, M.: Mitteleuropa: Mythos oder Wirklichkeit? Aus der Suche nach der grösseren Heimat. Salzburg – Wien 1996. Frommelt, R.: Paneuropa oder Mitteleuropa. Einigungsbestrebungen im Kalkül deutscher Wirtschaft und Politik 1925–1933. Stuttgart 1977. Gürge, W.: Paneuropa und Mitteleuropa. Berlin 1929.

Jestliže vezmeme například typicky střeoevropská města, jako jsou Praha, Krakov, Vídeň, Brno nebo Budapešť, lehce zjistíme nápadnou podobnost a převahu společných míst v architektuře, výtvarném umění, v kultuře obecně, v písemnictví, ale také v mentalitě apod. Řada těchto rysů je obecně evropská, řada však úžeji středoevropská. Všude tak či onak, více či méně je tu gotika, renesance, manýrismus, baroko a rokoko, různé pseudoklasické styly, secese a konstruktivismus a avantgardní přístupy, někde byla slabá, jinde silnější reformace a barokní protireformace či strohé styly protestantské apod. To se však netýká jen několika velkých měst a tradičních politických a kulturních center, je to jev všeobecný zasahující celé teritorium a projevující se v detailech a v menších městech. Například dnešní hlavní město (od 1986) Dolních Rakous St. Pölten (Sv. Hipolyt) v sobě koncentruje jevy a osobnosti společné podstatné části středoevropského prostoru: zbytky gotiky, renesanční jádro s barokizující přestavbou, secesní domy ze zlomu 19. a 20. století: radnice z počátku 16. století s barokní místností starosty (1722), františkánský rokokový kostel, ale také Museum im Hof (expozice dělnické hnutí), barokní Institut anglických slečen, Kremžská a Vídeňská ulice zahrnující stavby renesanční, barokní a secesní, osobnosti, jako např. Jakob Prandtauer a Daniel Gran, vytvářely architekturu a výtvarnou podobu rozsáhlé části středoevropského regionu; když k tomu připočteme tradici středoevropského židovství (synagoga byla zničena r. 1938, dnes je obnovena), dostáváme se k společnému středoevropskému profilu, k městu jako emblému středoevropanství. Jestliže se Katolická univerzita a její filologické katedry sídlící v Pilisczabě pokoušejí rekonstruovat toto vědomí, je to důkaz síly tohoto fenoménu i toho, že středoevropské trauma, odcizení, samota a tragédie se mohou stát – při jiném „nastavení“,

Hantos, E.: Das Donauprobem. Wien 1928. Hantos, E.: Das Geldproblem in Mitteleuropa. Jena 1925. Hantos, E.: Das mitteleuropäische Agrarproblem und seine Lösung. Berlin 1931. Hantos, E.: Die Handelspolitik in Mitteleuropa. Jena 1925. Hantos, E.: Die Kulturpolitik in Mitteleuropa, Stuttgart 1926. Hantos, E.: L'Europe centrale. Une nouvelle organisation économique. Paris 1932. Hantos, E.: Mitteleuropäische Eisenbahnpolitik. Zusammenschluß der Eisenbahnsysteme von Deutschland, Österreich, Ungarn, Tschechoslowakei, Polen, Rumänien und Jugoslawien. Wien 1929. Hantos, E.: Mitteleuropäische Kartelle im Dienste des industriellen Zusammenschlusses. Berlin 1931. Hantos, E.: Mitteleuropäische Wasserstraßenpolitik. Berlin 1932. Hodža, M.: Federácia v strednej Európe a iné štúdie. Bratislava 1997. Hösch, E. – Seewann, G. (Hrsg.): Aspekte ethnischer Identität: Ergebnisse des Forschungsprojekts „Deutsche und Magyaren als Nationale Minderheiten im Donauraum. München 1991. Jahn, E.: Bibliographie zur Mitteleuropa Diskussion. Beilage. Zeitschrift für Politik und Kultur im Mittel- und Osteuropa, Nr. 21, November 1988. Krebs, H.: Paneuropa oder Mitteleuropa. München 1931. Kühl, J.: Federationsphäre im Donauraum und in Ostmitteleuropa. München 1958. Meyer, H. C.: Drang nach Osten. Fortunes of a Slogan-Concept in German-Slavic Relations, 1849–1990. Frankfurt am Main – New York – Paris – Wien 1996. Meyer, H. C.: Mitteleuropa in German Thought and Action 1815–1945. The Hague 1955. Naumann, F.: Mitteleuropa. Berlin 1915. Pospíšil, I. – Gazda J. – Holzer, J.: Integrovaná žánrová typologie. Brno 1999. Pospíšil, I.: In margine tzv. slovanství (Na okraj studie Miroslava Mareše Slovanství a politický extremismus v České republice). Středoevropské politické studie – Central European.

„nasvícení“ – výhodnou polohou, resp. modelovým uspořádáním i pro jiné celky tohoto typu.

Podstatnou část své tvorby situoval Ota Filip do Ostravy, kdysi národnostního kotle, v němž se zmítaly životy Slezanů, Čechů, Moravanů, Poláků, Němců a Židů. Například v románu o Lozkovi jde o časové rozpětí od konce 20. let do srpna 1968. Autor osciluje mezi konfesním a kronikovým typem prózy. Tyto typy jsou na první pohled v polárních pozicích, ale jinak rotují kolem osy stejného cyklu: blíží se a vzdalují, ale také se prolínají, prostupují a protínají. *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka* je sice na první pohled osobní výpověď, tedy konfesí, ale současně jde o kronikovou stavbu či kronikové pásmo, které zabírá dlouhou dobu a změny, které se v tomto údobí s lidmi dějí. Velký svět politických a národních zápasů se lomí do tragikomického světa obyčejných lidí soustředěných kolem fotbalového klubu SK Slezská Ostrava. Vyprávění je založeno na tradičním postupu prolínání časových rovin a na proudu vědomí. Základním rysem Filipových postav je nezakotvenost, vykořeněnost, věčné hledání a bloudění, věčné kompromisy, upoutání ideály i jejich zmarňování. V románové kronice o Lozkovi Lapáčkovi je zmíněná vykořeněnost zcela zjevná a demonstrativní: Lojzek vlastně nepatří nikam; je Čech, ale chodí do německé školy, otec slouží ve wehrmachtu, on sám po válce vstupuje od komunistické strany. Na osudech jednotlivých postav ukazuje na blbství nacionalismu a stádnost, která středoevropskému prostoru latentně hrozí a která v lokalitě vypadá směšně. A je tu navíc bolest paměti: lidé jsou namnoze převlékači kabátů, samozvaní soudci druhých a sekyrářství se jim stalo celožitovním posláním.

Když jsem vícekrát psal o žánru tzv. románové kroniky, uvědomoval jsem si, že tento útvar, pružný a dynamický, se může plnit různými tématy a může také volně přecházet v jiné dynamické struktury. V každém případě je to útvar, který je emblémem přechodnosti, hraničnosti, pomeznosti: je to jen zdánlivě paradoxní, neboť prostorová ukotvenost žánru je rozptylována časovými pohyby a nelitostnou kategorií změny, která vše bere s sebou a nic nenechává na svém místě. Je tedy kroniková struktura paradoxní již svou podstatou.

Najdeme ji také ve Filipově zatím posledním románu *Sedmý životopis* (HOST, Brno 2000, německy v S. Fischer Verlag, podpořeno Bosch-Stiftung ze Stuttgartu). Zdánlivě tajemný název vysvětluje na počátku sám autor: „Spočítám-li své životopisy, o kterých vím, že existují, dostanu číslo sedm: první je ten skutečný, který jsem žil a žiju, druhý životopis je zkrácený, určený pro úřady, pro cizí použití a pro jiné méně smysluplné účely. Následují další čtyři životopisy, které jsem pomocí literárních šifer, fantazie a zauzlenin napsal ve čtyřech románech (*má tím na mysli Cestu ke hřbitovu, Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy, Souboje, Touhu po Procidě* (jen něm. jako *Die Sehnsucht*

nach Procida – pozn. ip). Můj sedmý životopis začal v pátek dne 13. července 1951 černým inkoustem krasopisně v úředních hlášeních sepisovat a protokolovat podplukovník, později plukovník František Fic, velitel 1. OVZS, 6. oddělní, 8/4281, zelený čert, kterého mi přidělil samotný Satan...“⁸⁸

Dalším podstatným rysem románové kroniky je oscilace mezi „velkým světem“ a „velkými dějinami“ na straně jedné a „malým světem“, „intimním světem“ jedince na straně druhé. Kromě toho je konfese spjata s vykořeněností a pohledem ze strany, které román spojují také s tradicí pikareskního románu – vypravěč sice nemá negativní vlastnosti vychytralého a často bezohledného pícara, ale jeho pouť životem bez pevného názorového ukotvení, jeho život zmítaný chaoticky od pólu k pólu se tak může jevit.

Sedmý životopis se liší od předchozích silně autobiografických románů téhož autora tím, že zde se dokumentárnost, fakticita prolamuje oscilační osou fakt – fikce a románovou fikci potlačuje. Jinak řečeno, umělecký tvar má svůj rytmus: najdeme zde místa zcela dokumentární, na druhé straně je tam dostatek prostoru pro fabulaci, která se přiklání spíše k vrstvám fiktivním.

Autor tento tlak dějin, pnutí velkého a malého příběhu (historie, history, histoire, story = příběh) vidí v úvodu takto: „Z těch sedmdesáti let mého života ve dvacátém století mi v této knize vystačí jen pro mě rozhodující třináct let mezi jarem 1939 a říjnem 1952, tedy období mezi mými devíti a dvaadvaceti lety, kdy mě v srdci Evropy polámaly, semlely a nakonec do zbytku života vyplivly zkurvené dějiny, tehdy v moci zločinců Hitlera a Stalina. Na začátku jednadvacátého století a třetího tisíciletí mám jen jedno, myslím si, skromné přání: pokud žiji, nechci už zažít žádné dějiny, ani velké, ani malé, ani vznešené, ani podlé, žádné převrasy, žádné revoluce nebo dokonce války, žádné režimy opovrhující lidmi a už vůbec ne falešné mesiáše a jejich ideologické koňské kúry. V uplynulých sedmdesáti letech svého života jsem, aniž bych opustil střed Evropy, přežil sedm režimů, třináct prezidentů, jednoho Adolfa Hitlera a jeho tisíciletou říši, která, a to jsem měl velké štěstí, pro mne trvala jen šest let, jednoho Stalina, sedm bolševických generálních sekretářů komunistické strany a v letech 1948 až 1974 jedno věčné přátelství k Sovětskému svazu. Třikrát jsem změnil státní občanství, dvakrát řeč a dvakrát jsem ztratil domov, a to vše v nemocném a tuze neklidném srdci Evropy. Mám dějin plné zuby. Přeji si, aby mi už daly pokoj, aby na mě už konečně zapoměly.“⁸⁹

Ve Filipově pojetí jsou dějiny neustálým zmarňováním kreace, konstrukce, dobra a vzájemného porozumění. V tom se tato Filipova ideová poloha podobá historickým

88 O. Filip: *Sedmý životopis*, HOST, Brno 2000, s. 5 (dále: Filip).

89 Filip, s. 7.

románům jiného českého autora, který o středoevropském osudu pojednal neméně tragicky – Vladimíru Körnerovi (nar. 1939).

Oba autoři vidí jako podstatný problém středoevropské tragédie různé ideologie opřené o filozofii nebo o nacionalismus či národnostní a sociální slepotu, nízkou míru tolerance a schopnosti integrovat vnější podněty. Dnešní Evropou vede řada historicky zvrásněných frontových linií: ve Filipově románu je věnována řada stran tomu, jak hlavní hrdina po válce dostává československé státní občanství, ačkoli neustále žil na stejném území: poněkud to připomíná obehnanou anekdotu o muži, který žil v Rakousku-Uhersku, pak v Československu, Maďarsku, Sovětském svazu a v samostatné Ukrajině, aniž by se hnul z Mukačeva. Teritoriální parcelace území vedla k vytváření národních historií a obcházení a zastírání společných míst: toto retušování středoevropské identity vedlo ovšem k snazšímu prosazování vyhraněných ideologií. Komunistický převrat roku 1948 líčí v poetickém kódu Milana Kundery, který podobně líčí vyhraněné a vážné politické události: zatímco na náměstí křičí lidé vítající nový pořádek, vypravěč právě ztrácí na špinavé pohovce v jedné z pražských pasáží svoje panictví se zestárlou, neuspokojenou ženou. Zatímco se všude oslavuje, on spolu se svým komunistickým strýčkem, vězněm nacistického koncentračního tábora, který však již ze stranických iluzí vystřízlivěl, míchají mazlavé mýdlo, které dodávají do veřejných provozoven na mytí špinavých podlah – a tím se živí. Přebrot je spojen se špínou pohovky a nechutnou alkoholicko-sexuální iniciací a s pachem mazlavého mýdla.

Ostravský, severomoravský, slezský původ si nese hlavní postava *Sedmého životopisu* do Prahy: jeho pohled na napjaté vztahy je nyní nutně „rozředněnější“, neboť ví o relativismu dějin a národů více než jiní: rádobý národnostně unifikované prostředí Prahy je připraven citlivěji chápat jako historicky zvrásněný prostor, jímž procházely generace různých národů, pražská místa nejsou pro něho němá, ale promlouvají jimi staletí multikulturnosti. Když se dostává na práci do archivu Mladé fronty a pak do redakce, zdůrazňuje právě fakt, že to bylo v prostorách, kde působil výkvět pražské německé literatury: „Pod střechou Mladé fronty jsem v archivu poznal hrbatého dr. Jana Holého, svého šéfa, buržoazního živla, který se po únoru 1948 v archivu zachránil a schoval. Na podzim roku 1948 mi dr. Holý otevřel dveře do uzamčeného archivu Prager Tagblattu a uvedl mě, jak řekl, do zbytků pražského německého literárního a žurnalistického nebe, které se v březnu 1939 zřítilo do nacistických pekel. Pražské literární a žurnalistické nebe leželo zaprášené v regálech ve dvou uzamčených místnostech pod střechou Mladé fronty; klíč k němu měl jen dr. Holý. Jednoho dne nadzvedl dr. Holý psací podložku na svém pracovním stole pod hnědou, hladkou kůží ležel klíč. Až budeš mít chvíli volna nebo po práci, prohlídni se archiv Prager Tagblattu, nebo to, co se mi podařilo zachránit. Jestli

tě to ale opravdu zajímá. Po práci nebo v nočních směnách, kdy byl v archivu klid, jsem mizel v zaprášených místnostech a četl a četl Prager Tagblatt, rukopisy článků a korespondenci redakce z let 1934 až 1937. Pod střechou Mladé fronty, v prachu, v horku i v zimě, ve světle jediné žárovky pod stropem mě mýjela část velkolepých dějin Prager Tagblattu, četl jsem jména, která jsem dosud ani neslyšel. Dr. Holý tvrdil, že v archivu leží přes pět tisíc dopisů, nejméně dva tisíce rukopisů, dosud neregistrovaných a nepodchycených svědků slavné minulosti, a navíc nejméně polovina redakční knihovny. Četl jsem zažloutlé stránky Prager Tagblattu, listoval jsem korespondencí i rukopisy a objevoval postupně německý svět, který jsem dosud neznal: nesčetná jména psaná noblesní německou frakturou, tehdy neznámá, se mi znovu vybavila až o čtyřicet let později, kdy se postupně vracela do Prahy. Pamatuji si dodnes: jednou na podzim jsme oba, já i dr. Holý, měli mimořádnou noční službu v archivu; v New Yorku začínalo podzimní zasedání Spojených národů a redaktoři nás žádali, abychom jim v našich neustále aktualizovaných seznamech vyhledávali, jak se správně píšou jména anglických, francouzských i jiných politiků, citáty z řečí atd. Po půlnoci, když už byl klid a rotačky ve sklepe roztráslly chatrné zdivo redakční budovy, přisedl si dr. Holý k mému stolu. Znáš Franze Kafku? To jméno jsem už slyšel, byl to pražský židovský spisovatel. Dr. Holý sklonil hlavu. Měl jsem štěstí, že jsem ještě v Praze zažil Maxe Broda. Kdo je Max Brod? Dr. Holý se tiše usmál. Je pravděpodobné, že všechno, co se v uzavřeném archivu pokouším zachránit, se jednou ztratí, že to někdo zašantročí, že vše zmizí z archivu i ze světa. My dva jsme jediní v celé Praze, a to je na věci smutné a absurdní, kteří dnes čtou staré ročníky Prager Tagblattu, listují v redakční korespondenci. Připadám si, jako bych se hrabal v závějích hřbitovního listí. Čteme a čteme dopisy, rukopisy a články autorů, kteří byli zavražděni v plynových komorách nacistických koncentráků nebo museli z Prahy v březnu 1939 utéci a žijí, jestliže žijí, kdesi v cizím světě. V žádném případě se už do Prahy nevrátí. Bez nich jsme zchudli. Dr. Holý se naklonil dozadu; připadalo mi, jako by se propadal do stínu. Přichází doba zapomínání, a ta bude, Oto, velmi zlá! Dr. Jan Holý byl skeptik. Pokud mohl, raději se dvěma patrům pod námi, redakci Mladé fronty, vyhýbal a raději, jak říkal, dolů nahoru nechodil a posílal tam stále častěji mě, abych za něho cosi vyřídil, vzkázal nebo předal. Důvěřoval jsem dr. Holému; jeho smutek, jeho melancholický skepticismus mě však znepokojoval, přesněji řečeno rušil můj první dobrý podzim. A na podzim 1948 jsem zažil skutečný zázrak: na počátku stalinského teroru hrbatý archivář dr. Jan Holý, jeden z nejvýznamnějších lidí, které jsem v životě potkal, otevřel dveře do německého světa, hlavně do literatury. První německá kniha, kterou jsem dobrovolně četl, byl Meyrinkův Der Golem; dnes ani nevím, proč jsem ze zaprášeného regálu vytáhl právě Golema. Pod střechou Mladé fronty v Panské ulici číslo osm jsem celý podzim

a následující rok doslova hlta! německou literaturu a německo-židovskou pražskou literaturu. Někdy, když jsem na noční zmožen únavou třeba nad Rilkeho Elegiemi z Duina, samozřejmě v německém originálu, nebo nad Musilovým románem *Die Verwirrungen des Zöglings Törleß*, jehož český titul dodnes neznám, usnul, zdálo se mi pořád dokola, že otci Bohumilovi odpouštím část pro mě nešťastného pátku dne 1. září 1939, kdy mě přes celou Slezskou Ostravu táhl do německé školy a já brečel a řval, ale nebylo mi to nic platné.

O necelých deset let později jsem poznal, že kromě němčiny, kterou vtloukl do hlavy mrkvožravý nácek obrlerer Herbert Nitschke a nadobro mi ji v moravskoostravském německém gymnáziu zprotivila ta nacistická koza dr. Birgit Lenzová – i pro ni jsem byl jen Polívka, vasrpolak nebo Ersatzteutone –, čili náhražkový teuton, existuje ještě jiná, velkolepá němčina a německá literatura vznešená a krásná, ohromující a pravdivá.

Pod střechem bývalého Prager Tagblattu jsem znovu objevil řeč, kterou jsem do podzimu 1948 popíral. Němčina mi pojednou zněla a zpívala v jemných tónech, někdy zaburácela, jindy mi kreslila, jako v Rilkeho Sonetten an Orpheus a ve Werflově *Der Weltfreund* – české tituly neznám –, dosud neslyšené a nevidané poetické obrazy, které snad lze vypsát a veršem vykreslit jen německy. Od Franze Kafky jsem nejprve četl jeho knihu s titulem *Amerika*, prvních osmadvacet stran, povídku o topiči, mě tak zklamalo, že jsem Ameriku už dále nečetl; až později jsem ji dočetl v českém překladu. Po zklamání s Kafkovým topičem mi dr. Holý doporučil jeho *Proměnu*. Byl jsem nadšen!⁹⁰

Román *Sedmý životopis* lze tedy číst nejen jako poněkud kajícnou zpověď člověka, který jako velmi mladý selhal a nyní hledá pro svůj mladický čin vysvětlení a ospravedlnění v okolnostech a době, ale také jako zprávu o střeoevropské dimenzi a nelehkém střeoevropském osudu, který je spojen se schopností někdy až nemorální adaptability, ale také s citem pro jinakost: zatímco jeho platonická pražská milenka Marie Holečková tuto toleranci v duchu doby necítí a diví se, jak může číst tak strašné a podivné věci, jako je Kafkova *Proměna*, on sám cítí, že emblematická povídka promlouvá nejen k roku 1915, kdy vznikla, ale k době, kterou prožívá, k době zapomnění a deformace kulturních hodnot.

Tato situace přináší v románu nejen citlivost a adaptabilitu, ale také skepsi a podivný humor. Navazuje tu na linii svých oblíbených pražských německých autorů a ti zase na ruskou tradici Gogolovu, tedy humor jako tragikomika v širokém slova smyslu. Ve Franzi Kafkovi humor funguje jako svého druhu katarze, katartické prohlédnutí a demystifikace. V povídkách a podivuhodných pseudobajkách exponuje Kafka absurdní situace, které činí výchozí, známé příběhy směšnými a protismyslnými, nebo jim dává novou

90 Filip, s. 198–201.

interpretaci. Humor vzniká z konfrontace obecně přijatelného nebo přijatého a nepřijatelného nebo nepřijatelně neobvyklého: vždy znamená vykojení, vykořenění, počátek nejistoty. U Filipa jsou humorné epizody, v nichž se konfrontuje převrat roku 1948 s vařením mazlavého mýdla nebo se souložením na špinavé pohovce, humorné epizody z redakční práce v Mladé frontě jsou rámovány tragickým vnímáním Prahy a jejich kulturních míst, která jsou opuštěná a ocitají se v kulturním vakuu, humorná je epizoda se zaváděním ruské hry gorodky v českém prostředí, ale tato humornost je zase rámována postavou Zdeňka Hejzlara, s nímž se pak autorský vypravěč setkává v jeho švédském exilu nad ohřívaným bochníkem bavorského chleba. Filipův humor je z rodu širokého humoru mobilizujícího lidskou psychiku, v němž jsou nečekané a komické epizody zmarňovány celkovým tragickým zarámováním příběhu a skeptickým a bezvýhodným pojetím dějin. Podobně se tu objevuje estetická vizualizace klíčových scén, ale také aktivizace hmatu a hlavně čichu: historie v pražských ulicích skutečně páchne – scény špíny, smradu, hnsu jsou zde emblémem dějinné bezvýhodnosti.

Zdálo by se, že nic nemůže středoevropský osud z této bezvýhodnosti vyvést, neboť selhání intelektuálů je zde až příliš zřejmé. Ale samo místo oněch „kulturních“ pasáží, které se skví jako diamant na šedivém pozadí kronikově konfesionálních litanických pasáží, svědčí o něčem jiném, přinejmenším o tom, co autor pokládá za svůj hodnotový svět. Kultury je málo, je slabá, je spíše věcí elity – tato elita však není totožná s elitou politickou nebo ekonomickou, ale jen s elitou kulturní, která prochází napříč sociálním spektrem; to současně znamená, že kultura spojuje lidi odlehlých osudů. Střední Evropa tu náhle vystupuje ze svého původního určení geografického, historického, politického a ekonomického a stává se stále více duchovním prostorem, virtuální realitou, která však prostupuje vše: působí povlovně, ale dlouhodobě, pohybuje se nikoli v jedincích, ale v generacích, počítá nikoli roky, ale staletí, svou ambivalentností a relativitou tuto ambivalentnost a relativitu překonává jako onen Filipův zasutý archiv Prager Tagblattu jiskřící přes letitý prach silněji než všechen lesk dočasných vítězů.

B. Oxana Zabužko

Konfesní román ukrajinské literární vědkyně, filozofky, básnířky a prozaičky **Oxany Zabužko**⁹¹ *Terénní průzkum ukrajinského sexu* (1998, česky jako *Polní výzkum ukrajinského sexu*, 2001, přel. Rita Kindlerová) ukazuje zdvojenou metatextovost postmodernismu: autory této literatury jsou dnes často – mnohem více než dříve – ti, kteří ji také teoreticky reflektují (V. Macura, D. Hodrová aj.).⁹²

Základním rysem romantického přístupu O. Zabužko je vypjatý individualismus, který má však mnohem komplikovanější tvář než staré romantické individualismy, jak je známe z poezie, prózy a dramatu konce 18. a první poloviny 19. století. Jde o individualismus ženy v mužském světě, ale nejde o typický případ feministické prózy, jde o pozici příslušnice relativně malého, zuboženého národa, který ve velkém světě hledá svou novou existenci, jde o umělkyni, která má úspěchy, ale je limitována ženskostí a ukrajinskostí. Hlavním postmoderním rysem je ambivalentnost: na jedné straně dává vypravěčka najevo svou mondénnost, která míří na její ukrajinské krajany v otlučených panelácích: „Za oknem se nad pečerskými vršky třpytí červencová bouřka chvíli sluncem, chvíli lijákem, na sousedním balkóně nadšeně křičí poblázněný kohout, pod balkónem se choulí dvojice a nevšímá si, že déšť už dávno přestal, zvoní telefon a já s něžností i žalem dělám tečku za vši tou historií: jak obvykle končivali svá poselství za starých časů – spasila jsem duši.“⁹³ Na druhé straně je pro ni samozřejmá americká Cambridge, Mass., hamburger, posedávání po amerických barech, vysoká stipendia a honoráře za přednášky, které často představují mnohonásobky měsíčních a někdy i ročních platů jejích kolegů na Ukrajině, ale za tímto existenčním chtěním je cítit pohrdání takovým životem, pohrdání světem a vlastně i pohrdání sebou. Distance autorky a autorské vypravěčky je malá a ovšem také

91 Oksana Zabužko, nar. 19. 9. 1960 Luck, ukraj. básnířka a prozaička, esejistka a literární vědkyně s filozofujícími sklony (pracovnice Filozofického ústavu Ukraj. akademie věd). Debutovala básn. sb. *Travnevyj inij* (1985, Květnová jinovatka). Dalšími básn. sb., jako jsou *Dyryhent ostannjoi svički* (1990, Dirigent poslední svičky), *Avtostop* (1994, Autostop) a *Korolivstvo Povalenych statuj* (Království Poražených soch, angl. Toronto 1996), se prosadila i v zahraničí. Z jejích literárněvědných studií vynikají monografie o dvou klíčových postavách ukraj. myšlení: *Filosofija ukrajins'kojij ideji ta jevropejs'kyj kontekst: Frankivs'kyj period* (1992, 1993, Filozofie ukraj. myšlenky a evropský kontext: doba Ivana Franka) a *Ševčenkiv mif Ukrajinjy: Sproba filosof's'koho analizu* (1997, Ševčenkův mýtus Ukrajiny: Pokus o filozofický rozbor). Nejvýrazněji zaujala právě postmoderně laděnou generační zpovědí *Pol'jovi doslidžennja z ukrajins'koho seksu* (1998, č. *Polní výzkum ukrajinského sexu*, 2001; adekvátnější překlad by asi zněl *Terénní průzkum u. s.*).

92 L. Pavera: *Slovo, paměť, tradice*, Opava 2001, kap. Na cestě k integrálu, s. 16 n.

93 Oksana Zabužko: *Polní výzkum ukrajinského sexu*, Paha 2001, s.8 (dále: Zabužko).

ambivalentní: jednou se zdá, že jde totální identitu, jindy je distance zřetelnější, jako by skutečná identita jen prosvítala nebo se jevila jako nezřetelný lept.

Jazykově, kulturně a prostorově se román pohybuje mezi Kyjevem a světem, zejména anglosaským, za zády s ruskou tradicí, která se prodírá do jazyka a mentality: láska – nenávisť. V prostorové neukotvenosti tkví také hodnotová neukotvenost a ambivalence. Haßliebe, postmoderní ambivalence hodnot, se objevuje ve vztahu k vlasti, Ukrajině. Je to rodná země, jejímž jazykem vypravěčka mluví, ale současně se nemůže dostat z obklíčení všudypřítomné ruštiny, kterou nenávidí, ale kterou pokládá také za svou. Ukrajina jí dala život, ale současně ji odsoudila k izolaci, k odpornému, bezvýhodnému životu, nemluvě o gulagové historii, která se v románu traktuje. „Odi et amo“ starého římského básníka znovu ožívá v těchto příznačných větách: „Nu což, odjela jsem, ovšemže do Ameriky – the land of opportunities, kam se dere půlka Evropy, ne naší zadělané, ale té nejupřímnější, od Británie po Itálii, peníze, kariéra („Ženy, víno, zpěv...“ – opakovala ironickou ozvěnou), a na Ukrajině co, Ukrajina je Chronos, který chroupá své děti s ručičkami i nožičkami, a ještě tak čekat, až bude mít žába cecíky, nebo pak dědové z diaspory, kdy zaklepe klimakterium, – na cenu Antonovyčů? – ach Bože můj, kvůli čemu, vždyť to všechno je prd, jestliže umřel, co, co, co se s ním stalo?! – ta otázka byla tak dotěrná, že vyběhla zadním vchodem, obrátila tvář k proměnlivému, rychle se šířícímu cambridgeskému nebi v návalech mračné kvaše a s ledvinami splepenými od sezení a kouření, ve kterých šplíchal sotva zachytitelný poryv oceánu, se začala modlit ...“⁹⁴

Na trojjazyčném, trojnárodním prostorovém rozhraní se pohybuje dívka, která ví už své a není jí z toho dobře. Příznačná je již její etymologická úvaha o původu slova „umění“: „Latinské ars, které prosáklo do většiny evropských jazyků, germánské Kunst, které se odrazilo u západních Slovanů jako „sztuka“, – kde je skutečně zdravý přístup, až je slyšet měšťácké kyselé krknutí po obědě: umění, zábava, nevinná prolhanost, akrobatický kotrmelec na laně, melodický umíráček barokních hodin a důmyslně vyřezaná tabatěrka, naše ‚umění‘ je machrování toho druhu, jen tak – lhostejně blahosklonným zívnutím: no, no, čím nás machři dnes potěší? – a zneškodňuje se, odčarovává tajemnou past, a vypadá to, jediná církevní slovanština marně hrozí suchým prstem: ‚izkusstvo‘ – od ‚izkus‘, pokušení, do kterého modlitba prosí neuvést.“⁹⁵

Dva příklady prostorově areálového aspektu a jeho prolínání do textu literárního artefaktu ukazují, jak zejména moderní a postmoderní texty z tohoto prolnutí filologických a sociálněvědně areálových atributů těží, a že bez tohoto prolnutí je ani nelze

94 Zabužko, s. 22.

95 Zabužko, s. 87–88.

pochopt. Zvláště ve světě, kde se vzdálenosti neuvěřitelně zkracují; ale ani z toho nejsme šťastni: přináší to nové výhody, ale také nová znejistění a nové tragédie. Život – a s ním filologie, sociální vědy a areál – jde dál.

C. Josef Suchý

Poznal jsem Josefa Suchého jako redaktora Bloku někdy v 70. letech minulého století: věděl jsem z vyprávění jeho kolegů o jeho životním osudu, ale spolu jsme o tom mluvili jen v náznacích: tehdy to interpretoval tak, že byl zatčen a vězněn za nic, že šlo o omyl. Takto ostatně vykládá jeho příběh i Jaroslav Med v hesle ze Slovníku českých spisovatelů od roku 1945.⁹⁶ Nicméně jeho ideové zaměření ho k tomuto osudu tehdy jako by předurčovalo. Rodák z Lesního Jakubova u Náměště nad Oslavou (nar. 1. 3. 1923), který vystupoval na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně češtinu a filozofii (diplomová práce *Krajina v díle Jakuba Demla*), se řadí ke skupině mladých autorů *Velikonočního almanachu* vědomě navazující na katolickou linii české poezie a prózy reprezentovanou mj. Jakubem Demlem a Janem Zahradníčkem. Po věznění a pobytu u Pomocných technických praporů pracoval od roku 1955 v továrně na traktory v Líšni, zásluhou Jana Skácela pak od roku 1968 jako redaktor krajského nakladatelství Blok v Brně.

Když se ve stejném slovníku podíváme na kritické ohlasy Suchého tvorby, zjišťujeme, že se mezi jeho posuzovateli objevují kritici tak rozdílných názorů a životních osudů, jako jsou Jaroslav Med (1967, 1998), Oldřich Rafaj (1967), Zdeněk Rotrekl (1969), Štěpán Vlašín (1971, 1977), František Schildberger (1986), Milan Blahynka (1986), Ivan Slavík (1992), Zdeněk Kožmín (1992–1993) či Mojmír Trávníček (1993). Patří sem vlastně i autor těchto řádků s pravděpodobně nejrozsáhlejší a navíc v zahraničí publikovanou reflexí, která však ve slovníku nebyla z nějakých důvodů zachycena.⁹⁷ S šedesátinami Josefa Suchého v roce 1983 je také spojen náš společný „rodinný výlet“ do Lužice, kde jsem v Institutu za serbski ludospyt Akademie věd NDR na pozvání již zesnulého Petra Malinka (Petera Mahlinga) přednášel o literárněvědné metodologii a v Kole srbských spisovatelů o překládání Josefa Suchého a spojitostech jeho básnického díla s jeho překládáním a kde hovořil především on sám o svém vztahu k Lužici a srbští spisovatelé a jeho díle. Z různých důvodů – náhodných a patrně i osobních a společenských – se pak naše vztahy zejména od 90. let staly sporadičtějsími, ačkoli mně i pak občas zasílal své nové opusy, dokonce i v 90. letech, nicméně původní intenzity náš kontakt již nikdy nenabyl. Snad jsem měl zásluhu i na tom, že se na Ústavu slavistiky FF MU konával výběrový seminář Úvod do sorabistiky, že jsem dr. Helenu Filipovou v druhé polovině

96 Autorský kol., ved. Pavel Janoušek: Slovník českých spisovatelů od roku 1945, díl 2, Ústav pro českou literaturu AV ČR, Nakladatelství Brána, Knižní klub, Praha 1998, s. 446.

97 I. Pospíšil: Básník Josef Suchý a jeho překlady z lužickosrbské literatury. Lětopis Institutu za serbski ludospyt 1984, č. 31/1, s. 87–92.

90. let vysílal na letní školy do Budyšína a že jsem jí pomohl najít na Josefa Suchého kontakt, jehož pro své dílo využila.

Rozlehlost a osobnostní diverzita kritické reflexe díla Josefa Suchého svědčí podle mého soudu o šíři jeho tvorby, ale také o její ambivalenci a vnitřních proměnách, byť minuciózních a povolných, o posunech důrazu, o dynamice a ztlumování, o ideových modifikacích, které by se měly stát předmětem seriózního, hlubokého a otevřeného studia ze strany bohemistů, zejména mladé generace. Sám se zaměřím na svoji doménu, a tou je mimo jiné studium literárních žánrů, které se od vydání prvních původních slovenských a českých prací, k nimž patří i mé srovnávací monografie z 80. let minulého století *Ruská románová kronika* (1983) a *Labyrint kroniky* (1986), kde jsem propracoval řadu termínů (kroniková pulsace, žánrové podloží, kauzalita a anticipace syžetu, katenální syžetové linie aj.), stalo módním a neustále rozměňovaným a banalizovaným badatelským okruhem, stejně jako často nadužívané a zneužívané pojmy „genologie“ a „genologický“.

V citované stati pro lužickosrbský vědecký časopis jsem zdůraznil úzké sepětí Suchého vlastní poetiky s výběrem překladové poezie, jeho vztah ke krajině podhůří moravské strany Českomoravské vysočiny: „Překládání z jazyka Lužických Srbů, i když začalo, jak to většinou bývá, z podnětu náhodného setkání, se stalo organickou součástí básnickovy tvorby, neboť uhodilo na žílu, vlastní jeho poezii a filozofickým představám.“⁹⁸ Tam jsem se také nenápadně zmínil o jeho skutečné prvotině *Žernov*, jejíž náklad byl po převratu roku 1948 zničen.

K nim patří i spojování křesťanského katolického dědictví, náboženských představ s každodenním lidským údělem a jejich ukotvení v krajině a jejich komponentech: kámen se v Suchého poetice z frekventovaného jevu jeho rodného „žulového“ kraje stává emblémem trvalosti hodnot a pevného sepětí člověka a jeho kořenů. Toto svojské trvání na kořenech se postupně spojuje s individuálními výboji v původní tvorbě i v jeho překládání z němčiny a hornolužické srbštiny, ale také s tématem slovanství. To všechno jsou však témata, která jeho dílo spojují s třemi žánrovými okruhy: s idylou, elegií a kronikou.⁹⁹ Jinak řečeno: kronikový útvar je v jeho díle sporadický a prolíná se s lyrickými vzpomínkovými, konfesionálními útvary, ale je utvářen právě z idylicko-elegického pocítování lidského osudu. Tato žánrová clona charakteristická pro celé dílo Josefa Suchého má podle mého názoru zcela zjevný protektivní, spásný a autoterapeutický ráz.

98 I. Pospíšil: Básník Josef Suchý a jeho překlady z lužickosrbské literatury. *Lětopis Instituta za serbski ludospyt* 1984, č. 31/1, s. 87.

99 *Idyla, elegie, kronika a moderní literatura*. Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, D 32, 1985, s. 197–201.

V tomto smyslu jsem o elegii a idyle a jejich spojování s kronikou psal v monografii *Labyrint kroniky* (1986) jako o základních prvcích utváření tohoto žánru. Oba žánry přitom vytvářejí spojnicí vedoucí od minulosti k budoucnosti: elegie vyjadřuje lítost nad minulostí, která se nikdy nevrátí, idyla je spojována s utopickou představou budoucnosti „zlatého věku“. Již prvotina *Žernov* (1948, náklad zničen, nově 1998) ukázala na duchovní linii Suchého poezie. Jeho edičně skutečná prvotina *Jitřenka v uchu jehly* (1966) a další *Ocúnová flétna* (1967) reflektují ještě jeho věžeňskou zkušenost. Sám mi to charakterizoval tak, že zde dal někde průchod bojovnosti a vyjádřil svoje rozhořčení, pak však opět našel zklidňující polohy. Kdybychom tedy chtěli ukázat Suchého cestu v naznačeném žánrovém soukolí, museli bychom říci, že od znepokojivé i hlubinně bezpečné rolnické krajiny v *Žernovu* se dostává k polohám protestu a pak znovu k rovnovážným polohám, a to až k idyle, někdy nebezpečně sladké a naivně bezbranné.

Od protestujících poloh se Suchý od konce 60. let dostává postupně k zklidňujícím vrstvám v *Okovu* (1969) a ve sbírce příznačně nazvané *Ve znamení vah* (1969). Nicméně i v „druhé prvotině“ *Jitřenka v uchu jehly* najdeme kromě krizových poloh tmy a noci také motivy jara, osvobození a deště a pokory i bezpečí rodinného krbu: jeho žena Eliška mu byla nejen inspirátorkou a Múzou, ale také pevnou oporou po celý život: „Sobota večer./Doma jsem./Co víc si mohu přát – /To samo už je skvostná tabule/ schystaná pro hodokvas srdce.“ (*Sobota večer*). Nebo: „Já celým svým srdcem přitakám/vesele čvachtajícímu marastu./ Miluji osvobozený,/ v ulicích povykující déšť/ a předem chválím / světlezelené pučící záhony.“ (*Jaro*). A o pokoře: „Pokorně lámu svůj chléb/ a s důvěrou pohlížím k zítřkům,/nalézajícím se/ v posvátné tísní pupenů.“ (*Víno*). Ještě výraznější jsou tyto polohy ukotvenosti v *Ocúnové flétně*: „Ale smlouva,/ kterou jsme uzavřeli kdysi/ s kořenem borovice,/ platí až dodnes.“ Nalezení moudré rovnovážnosti ve sbírce *Ve znamení vah* je současně prvním vrcholem Suchého lyriky, a to v době, kdy kompletuje lyrizovanou prózu Rilkových *Zápisků Malta Lauridse Brigga* (1967). Tato linie pak vrcholí v první Suchého delší próze *Eliášovo světlo* (1971). Toto dílo má pro naše téma klíčový význam, neboť spojuje elegicko-idylické modely s lyrizovanými memoárově kronikálními strukturami: ty se potom u něho ještě několikrát vrátí. Zásadní význam má v tom Suchého antinomie domova a světa: domov se mu jeví jako něco ztraceného, ale současně jako opuštěný ráj, tj. něco, co je mu konečným cílem i v budoucnu; domov tedy představuje nejpevnější spojení a vlastní idylicko-elegický řetězec, jak je prezentován v popisu první cesty malého chlapce z domova vlakem, kdy touha po dále soupeřila s úzkostí z vytržení z rodné půdy: „Konejšili mě dlouho, ale zbytečně. Černolesklý, šupinatý rytmus vlaku mi zněl asi jako tēm, které odvážejí do vyhnanství. Když jsem už nemohl ven – neboť stromy a pole za oknem byly na útěku – chtěl jsem být alespoň po-

kud možno nejbliž ztracenému ráji. Dopadlo to tak, že sestra seděla se mnou na sedadle v chodbě u venkovních dveří, zatímco rodiče zůstali v kupé. Tady jsem vyléval v slzách své hoře, neruše ostatní. Sestra mi dobře rozuměla. Pozvolna jsem se tišil. A napadá mi, že tenkrát jsem se narodil podruhé. Neboť jednou se rodíme do domova, do světa však vícekrát. A vždycky je tu pláč. Někdy obrácený navenek, později spíš dovnitř. Vždycky je tu křik při stříhání pupeční šňůry.¹⁰⁰

Překladačská aktivita Josefa Suchého, která se kromě překladu Rilkeova díla projevila také v přetlumočení básnické tvorby Oskara Loerka¹⁰¹, ústí v příval zájmu a básnické kreativity sorabistické. Tu se Suchý a jeho idylicko-elegicko-kronikové vidění světa šťastně setkalo s mytickým obrazem hynoucího národa, který se protíví vlastnímu – zdálo se tehdy i nyní – neodvratnému osudu. Vše začalo podle Suchého roku 1966, kdy byl pozván na přednášku etnografa dr. Blažije Nawka. Důraz na rurálnost a význam krajiny v životě Lužických Srbů byly úchytné momenty, které nastartovaly básníkův hluboký zájem o renesanci lužickosrbské tvorby. Vše pokračuje studiem lužické srbštiny, spoluprací s Kitem Lorencem, večerem lužickosrbské poezie v pražské Viole roku 1967, zájezdem do Lužice a osobními kontakty s Jurijem Bržanem, Jurijem Kochem aj., účastí na letní škole lužickosrbského jazyka a participací na edici *Sebraných spisů Jakuba Barta-Čišinského*, k nimž napsal studii o jeho poezii. Vše pak ústí v překladu (s Josefem Vláškem) Lorencova *Nového letopisu* (1972) a dvou výborů lužickosrbské poezie a prózy¹⁰² a podobně vybrané a pojaté antologie lyriky NDR *Vlaštovky světla* (1983). Doslova posedlost lužickosrbským tématem se pak projevuje v jeho další prozaické tvorbě, v dětských knížkách až nebezpečně idylického ladění *Katka má starosti* (Blok, Brno 1976) a *Starosti s Katkou* (1982 spolu s první knížkou). Tyto knihy byly různě hodnoceny – kladně i s výhradami, ale pro naše téma jsou důležité tím, že se v nich spojuje Suchého mýtus domova a lásky k dceři s lužickosrbským elegickým tématem: elegie, tedy podvědomé vnímání soumraku tohoto malého národa, jde ruku v ruce s idealizací příběhů a idealisticky symbolickým explicitem naděje do budoucna. Nevím, nakolik sám Josef Suchý opravdu věřil tomu, že se lužickosrbský jazyk a národ udrží, ale mluvil o tom s přesvědčením; přesto jeho elegicko-idylické a kronikově minulostní uchopení tématu prozrazuje jeho skrývanou skepsi. Obě dětské knížky tíhnou jednoznačně k pólu idyly, aby ještě více zdůraznily nepřekonatelný rozpor idylického ideálu a reality, která stojí za tímto nekonfliktním, jemným textem, až násilně se stylizujícím do poetiky happyendů. Od pólu protestu

100 J. Suchý: Eliášovo světlo. Blok, Brno 1972, s. 19.

101 O. Loerke: Panova hudba. Výbor z básní. Odeon, Praha 1975.

102 Vřešový zpěv. Antologie lužickosrbské poezie. Praha 1976. Skrytý pramen. Antologie lužickosrbské povídky. Praha 1982.

a drásavé elegie pokračuje Josef Suchý postupně stále více k idyle, resp. rodinné idyle, a k rozsáhlejšímu zklidnělým kronikovým útvarům, v nichž je zřejmá touha po smíření, která byla narušena až převrácením roku 1989, kdy se Suchý načas vrací k svým počátkům a nabírá nových sil, současně však toto nové nadějně probuzení spojuje s dominantou své tvorby od *Žernovu* až po *Slovanskou rapsódii*.

Posun k idylickému pólu začíná podle mého názoru již v *Duhových kamenech* (1976) evokací leitmotivu kamenů jako pevného ukotvení v krajině a pokračuje sbírkou symbolicky nazvanou *Strnadi nad sněhem* (1982), vzpomínkami *Dům u jitřního proutí* a rodinnou milostnou lyrikou *Země tvých dlaní* (1986). Byl by důležité, aby se někdy prozkoumala Suchého spolupráce s nakladatelstvími Blok v Brně a Čs. spisovatel v Praze, neboť v té době, tj. v 70.–80. letech, prožíval Josef Suchý přímo vydavatelskou konjunkturu. Možná by to vrhlo i ostřejší světlo na vydavatelskou politiku těch let a zbavilo by to naše představy černobílého schematismu.

Základní vlastností Suchého díla 80. a přelomu 80. a 90. let minulého století je jeho žánrové proplétání mezi slábnoucí elegií, sílicí idylou a začínající kronikovou frakturou jeho poezie a prózy, tedy sílicí epizací obou. Ta se projevuje jak v básni *Proti osudu* (1988), tak především v *Slovanské rapsódii* (Arca JiMfa, Třebíč 1999), kde ve fragmentech z dějin východních a západních Slovanů ukazuje na složité historické propletence a kam se poněkud uměle a opět idylicky snaží implantovat dobové představy o syntéze tzv. evropské a slovanské tradice. V 90. letech se Suchý vrací k východiskům, jeho poezie znovu nabývá elegického a protestujícího dosahu (*Křížová cesta*, 1995), a opisuje tak impozantní žánrově pocitový oblouk reflektující básníkovu životní dráhu, která nebyla ani tak vnějškově, ale především niterně dramatická a na níž se úporně chystal pevných opěrných bodů, které nacházel, exploatoval, jen zvolna opouštěl, ale na něž nikdy nezapomněl: kamenitá krajina Vysočiny a s ní spjatá katolická tradice, žena a rodinný kruh a osud Slovanů obecně a malých slovanských komunit zvláště, aniž by se vzdával dramatického střetávání slovanských a germánských prvků v naší kulturní tradici: to se někdy v některých Suchého počinech symbolicky projevuje (poetika vysočinské krajiny, utkvělosti v půdě, zázračnosti života), např. ve výboru z rakouské lyriky.¹⁰³

Idylicko-elegicko-kronikové struktury jsou pro Suchého nejen obranou před překotností světa zběsile se ženoucím za okny domova, ale také emblémy životní dráhy, o níž vypovídá především jeho symbolická krajina. Jak to čteme již v *Ocúnové flétně*: „Lesy jsou plné/posmrtné vůně bedlí/ a vlna dospívajícího chladu k večeru se střídá/ s vlnami chřadnoucího tepla.“¹⁰⁴ (báseň *Ten čas*). Je tedy Suchého tvorba ve svém úhrnu zhuš-

103 *Magické kameny. Současná rakouská lyrika*. Praha 1993.

104 J. Suchý: *Ocúnová flétna*. Blok, Brno 1967, s. 12.

těnou existenciální vizí s tvrdými zrnky víry, elegického soumraku a idylického jasu, v němž pláč po minulosti v našem slzavém údolí splývá s představou idylického, věčného, nehybného zlatého věku či Království nebeského, jehož představiteli jsou v biblickém smyslu ti maličcí, jež se paradoxně stávají smyslem našeho chvilkového pozemského bytí.

Slovníček vybraných pojmů

diskurz

bývá chápán různě široce od mluveného projevu přes jakýkoliv text až po otevřený, časově a rozsahově neohrazený komplex vzájemně souvisejících mluvených i psaných textů, soustředěných kolem určitého tématu. V nejčastějším pojetí diskurz zahrnuje nejen sdělení (text), ale i mluvčího (autora), adresáta sdělení, a bezprostřední (nebo i rozsáhlejší) kontext; bývá definován jako “integrováný celek textu a kontextu”, jako spojení “jazykové realizace interakce a jejího kontextového přesahu” apod. V takovém pojetí je diskurzem nejen běžný dialog, ale i psaný, a to i literární text (včetně komunikace mezi autorem a čtenářem).

funkční styl

objektivní styl jazykového projevu vymezený zobecněnou komunikační funkcí, které slouží, a rozhodující měrou ovlivňující výběr a textovou integraci výrazových prostředků

horizontální členění textu

lineární členění na začátek, střední a závěrečnou část, v psaném textu i členění na kapitoly, odstavce

interdiskurzivita (konstitutivní intertextualita)

znamená, že do textu vstupují a na jeho výstavbě, konstituování se podílejí pravidla, konvence spjaté s textovými typy (žánry, styly, registry). Zde jde o vztahy paradigmatické, realizované spíše ve vertikální dimenzi

intertextualita

autentická a explicitně vyznačená přítomnost jednoho textu v jiném textu (*manifestovaná intertextualita*). Jde většinou o vztahy syntagmatického typu – mezi texty, které po sobě následují v určitém řetězci (repliky v dialogu, dopisy v korespondenci), tedy v tzv. horizontální dimenzi.

jazyk

1. systém znaků sloužící k výměně a vyrovnávání obsahů lidského vědomí, to jest k dorozumívání a myšlení
2. množina promluv (komunikátů, textů) uskutečněných, probíhajících, nebo potenciálních, řídicích se stejnými strukturními zákonitostmi toho či onoho jazyka

jazykový styl

způsob cílevědomého výběru a uspořádání (organizování) jazykových prostředků, který se uplatňuje při genezi textu; v hotovém komunikátu se pak projevuje jako princip organizace jazykových jednotek, který z částí a jednotlivostí tvoří jednotu vyhovující komunikačnímu záměru autora

koherence textu

sémantická spojitost textu i propojení jeho složek různými prostředky.

kohéznost textu

výrazová spojitost textu, a to jak v rovině stylové, tak v navazování jednotlivých vět nebo odstavců

komplexní (složený) text

ucelená textová sestava, tvořená z dílčích autonomních textů určitého typu (rozhlasová a scénická pásma, zpravodajské relace v televizi, sborníky statí, sbírky básní, vědecké konference, bohoslužby aj.)

kompozice

v procesu tvorby textu uspořádávání všech jeho složek do celku; ve výsledném textu se jeví jako jeho uspořádání, vnitřní řád.

pragmatika

oddíl sémiotiky, který si všímá především informační hodnoty jazykových výrazových prostředků

sémantika

významová stránka jazykových jednotek různých úrovní (od morfémů po textové celky)

sémiotika

nauka o znacích a systémech, v nichž znaky fungují. Její zájem se soustřeďuje na znak a na jeho paradigmatické a syntagmatické vlastnosti v rámci daného sémiotického systému.

slohový postup

základní linie výstavby textu v rovině tematické a jazykové

slohový útvar

textový celek s charakteristickými rysy ve sféře obsahu, rozsahu, kompozice i jazykových prostředků; slohové útvary mohou být seskupovány kolem jednotlivých slohových postupů (např. popis prostý, dějový, umělecké líčení, charakteristika...), často však kombinují i různé slohové postupy

stylistika

jazykovědná disciplína, která na základě analýzy jednotlivých textů dochází k zobecnění zákonitostí stylizace jazykových projevů

syntax textu

zkoumající jednotlivé mechanismy koherence, resp. koheze; z ní se vlastně celá textová lingvistika vyvinula, tudíž se ubíral přesun zájmu některých lingvistů z věty na text. K hlavním tématům textové lingvistiky patří otázky *členění* textu

text

celistvý (komplexní) a zpravidla též soudržný (koherentní) jazykový útvar, jehož prostřednictvím mluvčí (autor) realizuje různé komunikační cíle

textová gramatika

způsob gramatického popisu věty se rozšiřuje na strukturu celého textu; celý příběh (či jeho syžet) se dostává do pozice věty; cílem je rekonstruovat, jak je tato komplexní struktura generována z jednoduché struktury podkladové, či z určitého souboru mikrostrukturních komponentů

textová lingvistika (teorie textu, nauka o textu)

speciální obor, jehož předmětem je užívání jazyka, utváření a fungování textů (jazykových projevů) v různých situacích a komunikačních kontextech.

textová syntax (syntax textu)

odvětví lingvistiky, které se zajímá nejen o výsledný text, ale i o vlastní komunikační akt, do něhož vstupují jak subjekty účastníků a systém komunikačních prostředků, tak vlastnosti komunikačního kanálu, věcné obsahy sdělení a jeho souvislosti s komunikáty jinými

textový vzorec

konvencionalizované schéma, shrnující invariantní příznaky určitého textového typu (tj. rysy opakující se u všech textů dané kategorie) a postihující jeho základní zákonitosti: míru závaznosti určitých komponentů, jejich hierarchizaci, vzájemné vztahy a možné způsoby spojování aj.

vertikální členění textu

členění odrážející hierarchii jednotlivých informací a vazby mezi nimi na ploše celého textu.

žánrový styl

model jazykové výstavby jednotlivých žánrů.

genologie

literárněhistorická a literárněteoretická subdisciplína literární vědy, která zkoumá strukturu a vývoj literárních rodů (lyrika, epika, drama) a žánrů.

genologická koncepce

soustava metodologických východisek a prostředků, které zkoumají vznik a genezi literárního žánru, jeho strukturu a tvarové potence

genologická systematika

genologická disciplína vytvářející soustavu literárních rodů a žánrů

žánrová typologie

soustava žánrových typů, které jsou zobecněním konkrétních uměleckých děl

loci communes

“společná místa” konkrétních literárních děl, která vytvářejí soustavu znaků jednoho žánru nebo žánrového typu

žánrová stabilita

relativně pevné uspořádání žánrové struktury jako celistvého souboru morfologických a tematických znaků

žánrová labilita

nepevné, variabilní uspořádání struktury literárního žánru, které umožňuje integraci prvků jiných žánrů

genotyp a fenotyp

pojmy převzaté z genetiky, které v literární vědě vyjadřují základní rys literárního druhu (genotyp) a jeho specifické, individuální vlastnosti (fenotyp)

komparatistika

literárněhistorická a literárněteoretická subdisciplína literární vědy, která zkoumá literaturu v srovnávacím aspektu – srovnává tematické a tvarové vrstvy a větší historicky utvářené celky (příbuzné literatury, zónové komplexy, generální literatura, zvláštní meziliterární společenství, meziliterární centrismy, světová literatura)

příbuzné literatury

soubor národních literatur, které jsou si blízké jazykově, kulturně, etnicky a historicky, často i teritoriálně (např. slovanské literatury)

zónové komplexy

soubory literatur, které jsou si blízké teritoriálně (geograficky), ačkoli si často nejsou blízké jazykově a etnicky (např. německá, česká, polská, slovenská, maďarská literatura)

generální literatura

literární celek, který vznikl srovnáváním a zobecňováním společných rysů více než dvou národních literatur

zvláštní meziliterární společenství

termín používaný týmem Dionýze Ďurišina označuje literární celek vzniklý z několika národních literatur vykazujících nápadné podobnosti díky společnému administrativně politickému celku (švýcarská literatura německá, francouzská, italská a rétorománská, kanadská literatura anglická a francouzská, literatura česká a slovenská v rámci bývalého Československa aj.)

meziliterární centrismy

vývojové tendence několika národních literatur vycházející z jednoho kulturního centra (např. mediteránní centrismy, středoevropské centrismy aj.)

světová literatura

pojem vyjadřující celistvost všech národních literatur na světě a vzniklý jako jejich společný obecný rys

Výběr literatury, zejména s areálovou tematikou

- A Social and Economic History of Central European Jewry, eds. by Yehuda Don and Victor Karady, Transaction Publishers, New Brunswick – London 1990.
- Aktuální slovakistika. Brněnské texty k slovakistice VII. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Ústav slavistiky FF MU, Brno 2005.
- Altermatt, U.: (Hg.): Nation, Ethnizität und Staat in Mitteleuropa. Wien – Köln – Weimar 1996.
- Altmann, F.-L. – Andreeff, W.: Future Expansion of the European Union in Central Europe. Wien 1995.
- Areál Ruska ve světle historických výročí (1709, 1812, 1941, 1991): jazyk – literatura – dějiny kultury. Eds: Ivo Pospíšil, Josef Šaur. Masarykova univerzita, Brno 2012.
- Areál – sociální vědy – filologie. Ed. Ivo Pospíšil. Kabinet integrované žánrové typologie, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2002.
- Areálová slavistika a dnešní svět. Monografie z filologicko-areálových studií. Ed.: Ivo Pospíšil. Česká asociace slavistů. Tribun EU, Brno 2010.
- Atlas slovenského jazyka I.–IV. 1. vyd. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1968–1984.
- Bachtin, M.: Estetika slovesnogo tvorčestva. Moskva 1979.
- Bachtin, M.: Voprosy literatury i estetiki. Moskva 1975.
- Balík, S. – Holzer, J. (ed.) – Kubová, O. – Machovcová, E. – Pospíšil, I. – Rakovský, A.: Komunistické strany v postsovětských stranicko-politických soustavách. Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, Brno 2000.
- Bartsch, S.: Minderheitenschutz in der internationalen Politik. Opladen 1995.
- Báttonyi, G.: Britain and Central Europe 1918–1933. Oxford 1999.
- Béhar, P.: Zentraleuropa im Brennpunkt. Graz 1994.
- Bilance a výhledy středu Evropy na prahu 21. století. Brno 2000.
- Bister, F. (hrsg.): Kulturelle Wechselseitigkeit in Mitteleuropa. Ljubljana 1995.
- Blumenwitz, D. (Hrsg): Aktuelle rechtliche und praktische Fragen der Volksgruppen und Minderheitenschutzrechtes. Köln 1994.

- Blumenwitz, D. (Hrsg.): *Volksgruppen und Minderheiten: politische Vertretung und Kulturautonomie*. Berlin 1995.
- Blumenwitz, D.: *Internationale Schutzmechanismen zu Durchsetzung von Minderheiten und Volksgruppenrechten*. Köln 1997.
- Boden, M.: *Nationalitäten, Minderheiten und ethnische Konflikte in Europa*. München 1995.
- Brežná, I.: *Falsche Mythen. Reportagen aus Mittel- und Osteuropa nach der Wende*. Bern 1996.
- Brněnská hungaroslavistika a česko-slovensko-maďarské vztahy. Eds: István Käfer, Ivo Pospíšil, red. Erika Sztakovicsová. *Vydanie podporil IVF 21110172 Academic discussion on history, culture and religion of Visegrád nations: new directions*. Gerhardus Kiadó. Vydané v spolupráci s Kabinetom hungaroslavistiky Ústavu slavistiky FF MU (Brno) a Českou asociáciou slavistov, Visegrád Fund, Segedín 2012.
- Brněnská slovakistika a česko-slovenské vztahy. Editor: Ivo Pospíšil. Masarykova univerzita, Brno 1998.
- Budil, I.: *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha 1995.
- Buchleitner, K.: *Das Schicksal der anthroposophischen Bewegung und die Katastrophe Mitteleuropas*. Schaffhausen 1997.
- Burmeister, H.-P. – Boldt, F. – Mészáros, G.: (Hrsg.): *Mitteleuropa: Traum oder Trauma?* Bremen 1988.
- Busek, E. – Bix, E.: *Projekt Mitteleuropa*. Wien 1986.
- Busek, E. – Wilflinger: *Aufbruch nach Mitteleuropa: Rekonstruktion eines versunkenen Kontinents*. Wien 1986.
- Busek, E.: *Mitteleuropa: Eine Spurensicherung*. Wien 1997.
- Central Europe. Core or Periphery? Copenhagen Business School Press, København 2000.
- Centrisme interlittéraire des littératures de l'Europe Centrale. Literární studie. Práce Slovanského ústavu AV ČR, 5, Masarykova univerzita, Brno 1999. Redacteurs: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka.
- Comparative Cultural Studies in Central Europe. Editors: Ivo Pospíšil (Brno), Michael Moser (Wien). Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2004.
- Coudenhove-Kalergi, R. N. : *Krise der Weltanschauung*. Wien 1923.
- Coudenhove-Kalergi, R. N. : *Weltmacht Europa*. Stuttgart 1971.
- Coudenhove-Kalergi, R. N.: *Kommen die Vereinigten Staaten von Europa?* Glarus 1938.

- Coudenhove-Kalergi, R. N.: Pan-Europa. Wien 1923.
- Coudenhove-Kalergi, R. N.: Totaler Staat – totaler Mensch. Wien 1937.
- Čermák, R., Maiello, G.: Nástin dějin a literatury Lužických Srbů. Středoevropské centrum slovanských studií, edice Evropské obzory, Brno 2011.
- Červeňák, A.: Človek v texte. Nitra 2002.
- Česká a slovenská slavistika na počátku 21. století (Stav – metodologie – mezinárodní souvislosti). Brněnské texty k slovakistice VIII. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka, Anna Zelenková. Ústav slavistiky FF MU, Brno 2005.
- Česko-slovenská vzájemnost a nevzájemnost. Editori: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Masarykova univerzita, Brno 2000.
- Česko-slovenské vztahy v slovanských a středoevropských souvislostech (Meziliterárnost a areál). Brněnské texty k slovakistice IV. Editori: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Ústav slavistiky FF MU, Brno 2003.
- Česko-slovenské vztahy, Evropa a svět. Brněnské texty k slovakistice VI. Eds.: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Slavistická společnost Franka Wollmana a Ústav slavistiky FF MU, Brno 2004.
- Český jazykový atlas. Zv. 1.–4. Red. P. Jančák et al. 1. vyd. Praha : Nakladatelství ČSAV, 1992–2002.
- Dančák, B. – Fiala, P. (eds): Národnostní politika v postkomunistických zemích. Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, Brno 2000.
- Dančák, B. (ed.) – Pospíšil, I. – Rakovský, A.: Pobaltí v transformaci. Politický vývoj Estonska, Litvy a Lotyšska. Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, Brno 1999.
- Declodet, L. R.-G., Van Uffalen, H.: (Hg.): Der niederländische Sprachraum und Mitteleuropa. Wien – Köln – Weimar 1995.
- Demetz, P.: Prague in Black and Gold. Scenes from the Life of a European City. New York 1997.
- Dialog o Slovanech, slavistice, Balkánu a o lecčems jiném (Ivo Pospíšil – Ivan Dorovský). Univerzitní noviny 1998, č. 3, 16–18.
- Dialog. Komparatystyka. Literatura. Profesorowi Eugeniuszowi Czaplejewiczowi w czterdziestolecie pracy naukowej i dydaktycznej. Pod redakcją naukową Edwarda Kasperskiego i Danuty Ulickiej. Warszawa 2002.
- Die Europäizität der Slawia oder die Slawizität Europas. Ein Beitrag der kultur- und sprachrelativistischen Linguistik. Herausgeben von Christian Voss und Alicja Nagórko. Verlag Otto Sagner, München – Berlin 2007.
- Dor, M.: Mitteleuropa: Mythos oder Wirklichkeit? Aus der Suche nach der grösseren Heimat. Salzburg – Wien 1996.

- Dorovský, I.: Balkán a Mediterán. Literárně historické a teoretické studie. Brno 1997.
- Dorovský, I.: Slované a Evropa. Brno 2000.
- Ďurišín, D. a kolektiv: Osobitné medziliterárne spoločnosti I–VI. Bratislava 1987–1993.
- Ďurišín, D.: Čo je svetová literatúra. Bratislava 1992.
- Eliade, M.: Mýtus a věčném návratu. Praha 1993.
- Evropské areály a metodologie (Rusko, střední Evropa, Balkán a Skandinávie), Kulturní areál Ruska včera a dnes (Rusko a Skandinávie, Rusko a střední Evropa, Rusko a Balkán), Bělehrad – Brno: nová témata, metody a problémy. Eds: Ivo Pospíšil, Josef Šaur. Masarykova univerzita, Brno 2011.
- Fokkema, D.: Literary History, Modernism and Postmodernism, Amsterdam and Philadelphia 1984, polsky Historia literatury, modernizm i postmodernizm. Warszawa 1994.
- Franta, V. – Pospíšil, I.: Josef Jirásek jako rusista, slovakista a umělec slova. Seminář filologicko-areálových studií, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, ediční série: Brněnské texty z filologicko-areálových studií, sv. 2, editor série: Ivo Pospíšil. Tribun EU, Brno 2009.
- Frommelt, R.: Paneuropa oder Mitteleuropa. Einigungsbestrebungen im Kalkul deutscher Wirtschaft und Politik 1925–1933. Stuttgart 1977.
- Gauss, K.-M.: Die Vernichtung Mitteleuropas. Klagenfurt – Salzburg 1991.
- Gerlich, P./Glass, K. (hrsg.): Vergangenheit und Gegenwart Mitteleuropas. Wien – Poznań 1998.
- Gerlich, P./Glass, K./, Kiss Endre (hrsg.): Von der Mitte nach Europa und zurück. Wien – Poznań 1997.
- Gerlich, P./Glass, K./Serloth, B. [Hg.]: Mitteleuropäische Mythen und Wirklichkeiten. Wien – Toruń 1996.
- Gerlich, P./Glass, K./Serloth, B. [Hg.]: Neuland Mitteleuropa. Ideologiedefizite und Identitätskrisen. Wien – Toruń 1995.
- Gimpl, G. (hrsg.): Mitteleuropa. Mitten in Europa. Helsinki 1996.
- Glass, K./ Puślecki, Z. W. (Hg.): Mitteleuropäische Orientierung der 90er Jahre. Wien – Poznań 1999.
- Gottzmann, C. L./ Hörner, P.: Studien zu Forschungsproblemen der deutschen Literatur in Mittel- und Osteuropa. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien 1998.
- Goworowska–Puchala, I.: Mitteleuropa. Rdzeń Starego Kontynentu. Toruń 1997.
- Gürge, W.: Paneuropa und Mitteleuropa. Berlin 1929.

- Hantos, E.: Das Donauprobem. Wien 1928.
- Hantos, E.: Das Geldproblem in Mitteleuropa. Jena 1925.
- Hantos, E.: Das mitteleuropäische Agrarproblem und seine Lösung. Berlin 1931.
- Hantos, E.: Die Handelspolitik in Mitteleuropa. Jena 1925.
- Hantos, E.: Die Kulturpolitik in Mitteleuropa, Stuttgart 1926.
- Hantos, E.: L'Europe centrale. Une nouvelle organisation économique. Paris 1932.
- Hantos, E.: Mitteleuropäische Eisenbahnpolitik. Zusammenschluß der Eisenbahnsysteme von Deutschland, Österreich, Ungarn, Tschechoslowakei, Polen, Rumänien und Jugoslawien. Wien 1929.
- Hantos, E.: Mitteleuropäische Kartelle im Dienste des industriellen Zusammenschlusses. Berlin 1931.
- Hantos, E.: Mitteleuropäische Wasserstraßenpolitik. Berlin 1932.
- Hodža, M.: Federácia v strednej Európe a iné štúdie. Bratislava 1997.
- Hodža, M.: Schicksal Donauraum. Erinnerungen. Mit einem Geleitwort von Dr. Otto von Habsburg. Wien – München – Berlin 1995.
- Hösch, E. – Seewann, G. (Hrsg.): Aspekte ethnischer Identität: Ergebnisse des Forschungsprojekts „Deutsche und Magyaren als Nationale Minderheiten im Donauraum. München 1991.
- Humanistyka przełomu wieków. Pod redakcją Józefa Kozielskiego, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1999.
- Integrovaná žánrová typologie (Komparativní genologie). Projekt – metodologie – terminologie – struktura oboru – studie. Hlavní autoři: Ivo Pospíšil – Jiří Gazda – Jan Holzer. Editor: Ivo Pospíšil. Masarykova univerzita, Brno 1999.
- Jahn, E.: Bibliographie zur Mitteleuropa Diskussion. Beilage. Zeitschrift für Politik und Kultur im Mittel- und Osteuropa, Nr. 21, November 1988.
- Jakobson, R.: O předpokladech pražské lingvistické školy. Index 1934, 1.
- Janaszek-Ivaničková, H.: Nowa twarz postmodernizmu. Katowice 2002.
- Jazyk a komunikácia v súvislostiach III. Red.: Oľga Orgoňová. Filozofická fakulta Univerzita Komenského, Katedra slovenského jazyka, Studia Academia Slovaca, Bratislava 2011.
- Jihoslovanské literatury v českém prostředí. Ed.: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Brno 1999.
- Johnson, L. R.: Central Europe: Enemies, Neighbors, Friends. New York – Oxford 1996.
- Karner, S. (hrsg.): Als Mitteleuropa zerbrach. Zu den Folgen des Umbruchs in Österreich und Jugoslawien nach dem Ersten Weltkrieg. Graz 1990.

- Katzenstein, P. J. (ed.): *Mitteleuropa. Between Europe and Germany*. Providence – Oxford 1997.
- Kautman, F.: *F. M. Dostojevskij – věčný problém člověka*. Praha 1992.
- Kautman, F.: *F. X. Šalda a F. M. Dostojevskij*. Praha 1968.
- Kautman, F.: *K typologii literární kritiky a literární vědy*. Praha 1996.
- Kautman, F.: *Literatura a filosofie*. Praha 1968.
- Kiselořová, N.: *Značenije izogloss raznych jazykových urovnej dlja slavjanskoj arealnoj lingvistiky*. UMB, Banská Bystrica 2003.
- Klíčové problémy slovanských areálů. Ed.: Ivo Pospíšil. *Univerzita třetího věku, Masarykova univerzita, Brno 2009. Střední Evropa jako kulturní průsečík a Slované: tradice – perspektivy – úskalí (několik vybraných okruhů)*. Eds: I. Pospíšil, J. Šaur. *Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2011*.
- Komparatystyka. *Literatura. Profesorowi Eugeniuszowi Czapplejeczowi w czterdziestolecie pracy naukowej i dydaktycznej. Pod redakcją naukową Edwarda Kasparskiego i Danuty Ulickiej*. Warszawa 2002.
- Kontinuita romantizmu. *Vývin – súvislosti – vzťahy*. Editor: Jozef Hvišč. Bratislava 2001.
- Korabljov, A. A.: *Пределы филологии. Министерство образования и науки Украины, Донецкий национальный университет, Российская Академия Наук, Сибирское отделение, Институт филологии, Издательство СО РАН, Новосибирск 2008*.
- Korina/Kiseljovová, N.: *Areálové vzájomné vzťahy slovanských jazykov centrálnej zóny*. Banská Bystrica 2002.
- Kozielecki, J.: *Transgresja i kultura*. Warszawa 1997.
- Krausová, N.: *Poetika v časoch za a proti*. Bratislava 1999.
- Krebs, H.: *Panuropa oder Mitteleuropa*. München 1931.
- Krejčí, K.: *Fyziologická črta v české literatuře*. In: *Slovanské studie*, Brno 1979, 59–73.
- Kühl, J.: *Federationsphäre im Donauraum und in Ostmitteleuropa*. München 1958.
- Kujawa, A.: *Mitteleuropa als Paradigma der Identitätssuche? Der Prosawerk von Czesław Miłosz im Kontext der Mitteleuropa–Debatte de achtziger Jahre*. Wien 1997.
- Le Rider, J.: *L'Europe Centrale – L'Idée germanique de Mitteleuropa*. Paris 1994.
- Lemberg, H. (hrsg.): *Ostmitteleuropa zwischen den beiden Weltkriegen (1918–1939). Stärke und Schwäche der neuen Staaten, nationale Minderheiten*. Marburg 1997.
- Lewis, P.: *Central Europe since 1945*. London and New York 1994.

- Lichtenberg, E. (hrsg.): Die Zukunft von Ostmitteleuropa. Vom Plan zum Markt. Wien 1991.
- Literatura a heterogeniczność kultury. Poetyka i obraz świata. Wydawnictwo TRIO, Warszawa 1996.
- Literatury v kontaktech (Jazyk – literatura – kultura). Brněnské česko–slovenské texty k slovákistice. Editoři: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2002.
- Litteraria Humanitas IV. Roman Jakobson. Brno 1996.
- Litteraria Humanitas VI. Alexandr Veselovskij a dnešek. Brno 1998.
- Litteraria Humanitas VIII – Komparatistika – Genologie – Translatologie. Krystyna Kardyni-Pelikánová. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno 2000, vědecký red.: Ivo Pospíšil, výkonný red.: Ludvík Štěpán.
- Litteraria Humanitas XI, Crossroads of Cultures: Central Europe, Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa, Křižovatky kultury: Střední Evropa, Perekrestki kul'tury: Srednjaja Jevropa. Brno 2002, editor Ivo Pospíšil).
- Litteraria Humanitas XIII. Austrian, Czech and Slovak Slavonic Studies in Their Central European Context. Editors: Ivo Pospíšil, Michael Moser, Stefan M. Newerkla. Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2005.
- Losev, A. F.: Znak. Simvol. Mif. Moskva 1982.
- Lotman, J. – Uspenskij B.: Die Rolle dualistischer Modelle in der Dynamik der russischen Kultur (bis zum Ende des 18. Jahrhunderts). Poetica 1977, 1.
- Lotman, J.: Struktura chudožestvennogo teksta. Moskva 1970.
- Lotman, J.: Text a kultúra. Bratislava 1994.
- Lytard, J. F.: O postmodernismu. Praha 1993.
- Magris, C.: Dunaj. Praha 1992.
- Mathauser, Z.: Slovanství jako přesah. In: K úloze Slovanů v historii a současnosti. Kolokvium u příležitosti 150. výročí Slovanského sjezdu v Praze. Vydala Česká koordinační rada Společnosti přátel národů východu, Praha 1998.
- Matija Murko a vybrané problémy literární vědy. In: Matija Murko v myšlenkovém kontextu evropské slavistiky. Sborník studií. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Slavistická společnost Franka Wollmana se sídlem v Brně, Ústav slavistiky FF MU v Brně, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana. Brno 2005, s. 46–53.
- Meyer, H. C.: Drang nach Osten. Fortunes of a Slogan-Concept in German-Slavic Relations, 1849–1990. Frankfurt am Main – New York – Paris – Wien 1996.

- Meyer, H. C.: *Mitteleuropa in German Thought and Action 1815–1945*. The Hague 1955.
- Minulost a současnost areálů: strategie a klíč k dnešku. In: *Areálová slavistika a dnešní svět*. Monografie z filologicko-areálových studií. Ed.: Ivo Pospíšil. Česká asociace slavistů. Tribun EU, Brno 2010, s. 389–402.
- Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek. K vydání připravili Jiří Malíř a Radomír Vlček. Matices moravská, Brno 2002.
- Nábělková, M.: *Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu*. Veda, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Bratislava – FF UK Praha 2008.
- Nadzieje i zagrożenia. Slawistyka i komparatystyka u progu nowego tysiąclecia. *Studia ofiarowane Profesor Halinie Janaszek-Ivaničkovej*. Pod redakcją Józefa Zarka. Katowice 2002.
- Naumann, F. : *Mitteleuropa*. Berlin 1915.
- Neureiter, F.: *Weissrussische Anthologie ein Lesebuch zur weißrussischen Literatur (mit deutschen Übersetzungen)*. München 1983.
- Nosné tradice české slavistiky. Eds Ivo Pospíšil, Josef Šaur. Vydáno péčí Centra filologicko-areálových studií při Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Masarykova univerzita, Brno 2012.
- O strukturalismu, Československu a Americe s Thomasem G. Winnerem. *TVAR* 1996, 4, s. 9 (Ivo Pospíšil).
- Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas. Tom 1.–5. Moskva – Beograd – Warszawa – Minsk, 1988–2001.
- Petrović, T.: In the Search for Subtle Ties: Approaches to Research at the Intersection of Language, Culture and Cognition. In: *Die Europäizität der Slawia oder die Slawizität Europas. Ein Beitrag der kultur- und sprachrelativistischen Linguistik*. Herausgeben von Christian Voss und Alicja Nagórko. Verlag Otto Sagner, München – Berlin 2007, s. 11–48.
- Pospíšil, I. – Zelenka, M.: Fenomén stredoevropského meziliterárního centrismu In: Dionýz Ďurišin a kol.: *Meziliterárny centrismus stredoeurópskych literatúr*, České Budějovice 1998, 50–64.
- Pospíšil, I. – Zelenka, M.: *Meziliterární společenství – meziliterárnost – meziliterární centrismy – světová literatura (Ke koncepci Ďurišinova týmu)*. Spoluautor Miloš Zelenka. *Opera Slavica*, VII, 1997, 1, 13–21.
- Pospíšil, I. – Zelenka, M.: *Mitteleuropa als Knotenpunkt der Methodologien*. Frank Wollmans *Slovesnost Slovanů – Traditionen und Zusammenhänge*. In: Frank Wollman: *Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. *Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen*. Herausgegeben von Renate

- Belentschikow und Reinhard Ibler, Bd. 7. Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003. Aus dem Tschechischen übersetzt von Reinhard Ibler.
- Pospíšil, I. – Zelenka, M.: Pojem a koncepce světové literatury. SPFFBU, 1995, D 42, Brno 1996, s. 103–112.
- Pospíšil, I. – Zelenka, M.: René Wellek a meziválečné Československo. Ke kořenům strukturální estetiky. Brno 1996.
- Pospíšil, I. – Zelenka, M.: René Wellek and Interwar Czechoslovakia: the Roots of Structural Aesthetics. BUNMEI (Civilisation) Tokyo, 17, 1998, 79–89.
- Pospíšil, I. – Zelenka, M.: Vdochnovljajuščaja literaturovedčeskaja koncepcija Jevgenija Ljackogo. Slavjanovedenje 1998, No. 4, 52–59.
- Pospíšil, I. – Zelenka, M.: Zur Kategorie des Raums in der Literaturwissenschaft. Marginalien zu einem Phänomen der mitteleuropäischen Literaturen. Germanoslavica IV (IX), 1997, 1, 179–189.
- Pospíšil, I. (ed.): Areál – sociální vědy – filologie. Kabinet integrované žánrové typologie, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2002.
- Pospíšil, I. (ed.): Integrovaná žánrová typologie (Komparativní genologie). Projekt – metodologie – terminologie – struktura oboru – studie. Hlavní autoři: Ivo Pospíšil – Jiří Gazda – Jan Holzer. Brno 1999.
- Pospíšil, I.: František Ladislav Čelakovský a problém slovanských romantismů. In: Parémie národů slovanských. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané u příležitosti 150. výročí F. L. Čelakovského a vydání jeho „Mudrosloví“. Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, katedra slavistiky, Ostrava 2003, s. 5–14.
- Pospíšil, I.: Genologie a problém areálových studií. In: Genologické a meziliterárne štúdie 4. Prieniky do areálu. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis, Literárnovedný zborník 35, Prešov 2011.
- Pospíšil, I.: Hodnoty a rovnost v literatuře. Dvě knihy a jejich inspirativní hodnota. Studia Balcanica Bohemo-Slovaca VI, sv. 2, Sekce literárněvědná a kulturologická. Sekce jazykovědná. Příspěvky prezentované na VI. mezinárodním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 25.–27. dubna 2005. K vydání připravili Pavel Boček, Ladislav Hladký, Pavel Krejčí, Petr Stehlík a Václav Štěpánek. Red.: Václav Štěpánek. Ústav slavistiky FF MU, Historický ústav AV ČR, Matice moravská, Brno 2006, s. 757–767.
- Pospíšil, I.: Jindřich Uher a ruské téma: jádro a souvislosti. In: Argonaut z Moravy. Sborník příspěvků z konference k nedožitým 70. narozeninám Jindřicha Uhra. Redigoval Ivan Dorovský. Brno – Boskovice 2002, s. 42–47.
- Pospíšil, I.: Josef Suchý mezi idyloou, elegií a kronikou. In: Černá a bílá pravda. Josef Suchý (1923–2003). SvN Regiony, Brno 2004, s. 21–28.

- Pospíšil, I.: K jedné středoevropské slavistické tradici: P. J. Šafárik. Ve zkrácené podobě jako Pavel Josef Šafárik jako slavista. Universitas Šafarikiana, Košice 2004/2005, roč. XXXIV., dvojčíslo 7–8, s. 3–4.
- Pospíšil, I.: Karel Krejčí, jeden sborník a úloha tzv. fyziologií. In: Karel Krejčí a evropské myšlení. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Slavistická společnost Franka Wollmana. Brno 2006, s. 39–47.
- Pospíšil, I.: Kulturní dialog a areálová studia (několik poznámek o spojitosti pojmů). Dialog kultur III. Sborník příspěvků z vědecké konference s mezinárodní účastí pořádané ve spolupráci se Společností Franka Wollmana při FF MU v Brně a Českou asociací rusistů. Hradec Králové 26. 10. 2004. Oftis, Ústí nad Orlicí 2005, s. 17–24.
- Pospíšil, I.: Kulturologie a brněnský projekt Areál – sociální vědy – filologie. In: Zošity 2004, č. 4, Ústavu národných a národnostných kultur, Fakulta stredo európskych štúdií UKF v Nitre, Kultúra a súčasnosť, s. 47–57.
- Pospíšil, I.: Literární komparatistika, areálová/kulturní studia, teorie literárních dějin a problém hodnoty v současné literárněvědné praxi. Opera Slavica 2009, č. 1, s. 20–33.
- Pospíšil, I.: Několik úvah o dialogu obecně a o dialogu kultur zvláště a o jejich místě v literární vědě. In: Dialog kultur II. Sborník příspěvků z vědecké konference s mezinárodní účastí pořádané ve spolupráci se Společností Franka Wollmana při FF MU v Brně, Hradec Králové 12. 11. 2002, Ústí nad Orlicí 2003, uspořádal Oldřich Richterek, s. 7–19.
- Pospíšil, I.: Nová literatura a areálová studia. In: Litteraria Humanitas XII. Moderna – avantgarda – postmoderna. Editoři: Danuše Kšicová, Ivo Pospíšil. Brno 2003, s. 7–19.
- Problémy slovakistiky v zrcadle areálové filologie. Ed. Ivo Pospíšil. Ediční série: Brněnské texty z filologicko-areálových studií, sv. 3, editor série: Ivo Pospíšil. Česká asociace slavistů se sídlem v Brně s finanční podporou Literárního informačního centra v Bratislavě ve spolupráci se Slavistickou společností Franka Wollmana, Středoevropským centrem slovanských studií a Seminářem filologicko-areálových studií Ústavu slavistiky FF MU. TRIBUN EU, Brno 2010.
- Pospíšil, I.: Prostorovost/spaciálnosť/areálovosť a literatura. World Literature Studies, vol. 2 (19) 2010, s. 61–73.
- Pospíšil, I.: Žánry virtuální autenticity a existenciálního znejistění: domov a svět. In: Libor Pavera a kol.: Žánry živé, mrtvé, revitalizované. Opava: Slezská univerzita, 2006, s. 213–236.
- Pospíšil, I.: Slavistika a areálová studia. Almanach Nitra 2009, Nitrianska odbočka Spolku slovenských spisovateľov, Nitra 2009, s. 270–277.

- Pospíšil, I.: Slovenská, česká a polská literatura, globalistická regionalistika a euroregiony. In: Česko-slovenské vztahy, Evropa a svět. Brněnské texty k slovakistice VI. Eds.: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Slavistická společnost Franka Wollmana a Ústav slavistiky FF MU, Brno 2004, s. 135–145.
- Pospíšil, I.: Středoevropská dimenze a středoevropský osud v konfesionálním románu-dokumentu Oty Filipa Sedmý životopis. Něm. jako Mitteleuropäische Dimension und mitteleuropäisches Schicksal in Ota Filip's konfessionelem Roman-Dokument Sedmý životopis. In: Litteraria Humanitas XI. Crossroads of Cultures: Central Europe, Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa, Křižovatky kultury: Střední Evropa, Perekrestki kul'tury: Srednjaja Jevropa. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno 2002, editor: Ivo Pospíšil, s. 305–316.
- Pospíšil, I.: Teorie literárních dějin, literární komparatistika a identita národních literatur (problém východoslovanského areálu). In: Ukrajinstika: minulost, přítomnost, budoucnost. Sborník vědeckých prací. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky. Eds: Halyna Myronova, Oxana Gazdošová, Petr Kalina, Olga Lytvynuk, Jitka Micháliková, Libor Pavlíček. Brno 2009, s. 463–474.
- Pospíšil, I.: The Flexibility and Individuality of Future Philologists: the Problem of Comparative and Area Studies. In: Challenges for Foreign Philologies. Part 1: The Bologna Process and New Curricula. Eds: Agnieszka Będowska, Ljiljana Šarić and Libor Pavera, s. 8–21.
- Pospíšil, I.: The Periodization of Slovene and Czech Literatures and the Two Currents in Czech Interwar Literature (A Contribution to a Discussion). Primerjalna književnost, letnik 32, št. 1, Ljubljana, junij 2009, s. 123–137.
- Pospíšil, I.: The Permanent Crisis, Or Can, Could or Should Comparative Literary Studies Survive? Between History, Theory and Area Studies. World Literature Studies, vol. 1(18) 2009, s. 50–61.
- Pospíšil, I.: „Literatura blahodárného skřípotu a tření“: Žánr – poetika – styl v díle Jozefa Hnitky. The Literature of Beneficial Screeching and Friction: Genre – Poetics – Style in the Work of Jozef Hnitka. Stil, Beograd – Banja Luka 2004, 3, s. 263–274.
- Pospíšil, I.: „Stará“ a „nová“ komparatistika: pragmatismus a ruský maximalismus u Karla Čapka. Opera Slavica 1993, 1, s. 16–24.
- Pospíšil, I.: A Chapter from Brno Ukrainian Literary Studies: the Creative Activity of Mečislav Krhoun and His Book on Jurij Fedkovyč. In: Pagine di ucrainistica europea. A cura di Giovanna Brogi Bercoff, Giovanna Siedina. Edizioni dell'Orso, Alessandria 2001, 83–90.
- Pospíšil, I.: Alois Augustin Vrzal: A Catholic Vision of Slavonic Literatures. Slovak Review 1992, 2, 166–171.
- Pospíšil, I.: Alois Augustin Vrzal: Koncepce a dokumenty. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, D 40, 1993, 53–62.

- Pospíšil, I.: Areál a jeho vztahy. In: *Novaja rusistika* 2009, No. 2, s. 70–78. ISSN 1803-4950.
- Pospíšil, I.: Areál/slavistika/komparativistika. In: *Slavistika*, kn. XIV (2010), s. 217–225. ISSN 1450-5061
- Pospíšil, I.: Areálnyje issledovanija: meždu Centralnoj Jevropoj i Rossijej. In: *Kultura rosyjska w ojczyźnie i diasporze. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Lucjanowi Suchankowi. Pod redakcją Lidii Liburskiej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, s. 49–57.
- Pospíšil, I.: Areálová studia a areálová vs. tradiční rusistika na III. kongresu českých slavistů. *Novaja rusistika* 2011, č. 2, s. 55–87.
- Pospíšil, I.: Areálová studia a filologie, evropské areály, Rusové – střední Evropa – Morava. In: *Aktuální otázky vyučování ruštině. Příručka 1, Texta CD, Projekt Inovace postgraduálního vzdělávání učitelů ruského jazyka na ZŠ a SŠ (2010–2012) v OPVK pro Jihomoravský kraj*, Masarykova univerzita, Brno 2010, s. 1–17.
- Pospíšil, I.: Areálové strategie, nacionalita, historicita/status quo a ponorné řeky dějin. In: *Středoevropský areál ve vnitřních souvislostech (česko-slovensko-maďarské reflexe)*. Eds: Ivo Pospíšil – Josef Šaur. Masarykova univerzita, Brno 2010, s. 49–55.
- Pospíšil, I.: Až se vyčásí... Úvahy – kritiky – glosy – eseje. *Nadace Universitas Masarykiana, Nakladatelství a vydavatelství Nauma, edice Heureka*, Brno 2002.
- Pospíšil, I.: Baroko jako vývojový problém literatury (Problém slovanských literatur). In: *Slovenský literárny barok. Venované 340. výročiu smrti Petra Benického*. Univerzita Komenského, Bratislava 2005, s. 180–188.
- Pospíšil, I.: Běloruská literatura jako kulturní a umělecký typ. In: *O spoločných hodnotách v slovensko-bieloruských vzťahoch. Združenie slovanskej vzájomnosti*, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filologická fakulta, Katedra slovanských jazykov, Banská Bystrica 2004, s. 21–31.
- Pospíšil, I.: Brnenskaja škola literaturnoj komparativistiki i genologii/žanrologii i arealnoje izučeniye slavistiki: jeje istoki v kontekstualnyh svjazzach. In: *Izučavanje slovenskih jezika, književnosti i kultura kao inoslovenskih i stranich*. Red. Bogoljub Stankovič. MAPRJAL, Slavističko društvo Srbije, Beograd 2008, s. 278–293.
- Pospíšil, I.: Central Europe (Mitteleuropa), East-Central Europe (Ostmitteleuropa), East and South-East Europe: Problems of European Areas. In: *„New Imagined Communities“. Identity Making in Eastern and South-Eastern Europe*. Kalligram and Ústav svetovej literatúry SAV, Bratislava 2010, s. 44–55.
- Pospíšil, I.: Co je to areálový výzkum. Cíle, metody, problémové okruhy, tendence a příklady. In: *Břetislav Horyna, Josef Krob (eds): Cesty k vědě. Jak správně myslet a psát*. Nakladatelství Olomouc, Olomouc 2007, s. 90–108.

- Pospíšil, I.: Česká slavistika a její dnešní problémy: metody, programy, instituce. Slavistika v období globalizace Z lublaňského „kulatého stolu“. Slavica Litteraria, X 8, 2005, s. 119–126.
- Pospíšil, I.: Existence, struktura, rozpětí a transcendence staroruské literatury (Poznámky k některým metodologickým problémům). Slavica Litteraria, X 1, 1998, s. 27–37.
- Pospíšil, I.: Genologie a proměny literatury. Brno 1998.
- Pospíšil, I.: Il centrismo interletterario mediterraneo e la letteratura russa. In: Il Mediterraneo. Una rete interletteraria. La Méditerranée. Un réseau interlittéraire. Stredomorie – medziliterárna sieť. A cura di Dionýz Ďurišin e Armando Gnisci. Università degli studi di Roma „La Sapienza“, Studi (e testi) italiani. Collana del Dipartimento di italianistica e spettacolo, Roma 2000, 101–109.
- Pospíšil, I.: In margine tzv. slovanství (Na okraj studie Miroslava Mareše Slovanství a politický extremismus v České republice). Středoevropské politické studie – Central European Political Studies Review, číslo 1, ročník iii., zima 2001, part 1, volume iii., winter 2001. www.iips.cz/seps.html.
- Pospíšil, I.: K problematice ruské postmoderny. Slavia, roč. 70, 2001, seš. 1, 87–92.
- Pospíšil, I.: Komparatistika, střední Evropa, areálové studium a jejich výhledy. In: Comparative Cultural Studies in Central Europe. Editors: Ivo Pospíšil (Brno), Michael Moser (Wien). Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2004, s. 3–6.
- Pospíšil, I.: Krize univerzit a literární vědy na sklonku tisíciletí a slavistika. In: Slavica Pragensia ad tempora nostra. Konference ke 150. výročí založení stolice slovanské filologie na Karlově univerzitě. Praha 1998, 267–271.
- Pospíšil, I.: Krizis filologičeskich nauk i literaturovedčeskaja rusistika v konce tysjačeletija. Russkij jazyk v centre Jevropy 2, Asociacija rusistov Slovakii, Banská Bystrica 2000, 44–52.
- Pospíšil, I.: Kulturní dialog a areálová studia (několik poznámek o spojitosti pojmů). In: Dialog kultur III. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie. Ústí nad Orlicí 2005, s. 17–24.
- Pospíšil, I.: Literární dílo jako reflexe meziliterárnosti (Anatolij Kim – Jurij Rytgev – Čingiz Ajtmanov). In: Litteraria Humanitas VI. Alexandr Veselovskij a dnešek. Brno 1998, s. 48–59.
- Pospíšil, I.: Literární věda a slavistika. Slavica Litteraria, X 1, 1998, s. 91–98.
- Pospíšil, I.: Literární věda na rozcestí. Hrst poznámek k minulosti, přítomnosti a budoucnosti. HOST 1998/2, 79–83.
- Pospíšil, I.: Literary History, Poststructuralism, Dilettantism, and Area Studies. In: Writing Literary History. Selected Perspectives from Central Europe. Peter Lang

Verlag, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2006, s. 141–152.

Pospíšil, I.: Literatura v souvislostech. Několik příběhů o tom, jak také číst literaturu z širšího pohledu. Nakladatelství Vlastimil Johanus, České Budějovice 2011.

Pospíšil, I.: Metody, přístupy a typy literární vědy. SPFFBU, D 44, 1997, s. 161–164.

Pospíšil, I.: Mitteleuropa und Tschechoslowakei: Suche nach einem literaturwissenschaftlichen Kompromiss. In: *Litteraria Humanitas XI. Crossroads of Cultures: Central Europe, Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa, Křižovatky kultury: Střední Evropa, Perekrestki kul'tury: Srednjaja Jevropa*. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno 2002, editor: Ivo Pospíšil, s. 143–158.

Pospíšil, I.: Mitteleuropäische Dimension und mitteleuropäisches Schicksal in Ota Filip's konfessionalem Roman-Dokument *Sedmý životopis*. In: *Litteraria Humanitas XI. Crossroads of Cultures: Central Europe, Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa, Křižovatky kultury: Střední Evropa, Perekrestki kul'tury: Srednjaja Jevropa*. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno 2002, editor: Ivo Pospíšil, s. 305–316.

Pospíšil, I.: My a oni: ve středu i na okraji. Poznámky k česko-ruským literárním vztahům. In: *Dialog kultur I. Sborník příspěvků z odborného semináře – Hradec Králové 14. 11. 2001*, katedra slavistiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, OFTIS, Ústí nad Orlicí 2002, s. 13–39.

Pospíšil, I.: Novodobé koncepce slavistiky a rus(k)ologie z Krakova a problém typologie textů. *Slavica Litteraria*, X 8, 2005, s. 131–134.

Pospíšil, I.: Otvírání černé skříňky. K jádru a konsekvencím *Estetiky jednakosti* Ľubomíra Plesníka. *Opera Slavica* 2002, č. 1, roč. XII., s. 23–33.

Pospíšil, I.: *Paradoxes of Genre Evolution: the 19th-Century Russian Novel*. *Zagadnienia rodzajów literackich*, tom XLII, zeszyt 1–2 (83–84), Łódź 1999, s. 25–47.

Pospíšil, I.: Postmodernistický romantismus Oxany Zabužko v románu *Terénní průzkum ukrajinského sexu*. In: *Slovanský romantismus – Poetika romantična v slovanských literaturách*. Banská Bystrica 2002, s. 127–137.

Pospíšil, I.: Problém kompaktního výkladu: světová literatura pro slavisty/ srovnávací studium slovanských literatur a česká komparatistická tradice. In: *Libor Pavera, Ivo Pospíšil a kolektiv: Filologie, areál a praxe. Inovativnost v současných filologických oborech*, sv. I., Verbum, Praha 2012, s. 8–22.

Pospíšil, I.: Problém Ruska a Evropy na českém, slovenském a československém pozadí. In: *Evropské areály a metodologie (Rusko, střední Evropa, Balkán a Skandinávie), Kulturní areál Ruska včera a dnes (Rusko a Skandinávie, Rusko a střední Evropa, Rusko a Balkán)*. Eds: Ivo Pospíšil, Josef Šaur. Masarykova univerzita, Brno 2011, s. 7–20.

- Pospíšil, I.: Problematika literaturnych napravlenij i konec veka. In: Rossica Olomucensia XXXVIII (za rok 1999), 1. část, Olomouc 2000, s. 107–115.
- Pospíšil, I.: Problémy humanitních věd a literární věda: velké krize a velká očekávání. In: Literární věda na prahu 21. století. Nauka o literaturze u progu XXI stulecia. Sborník z mezinárodní vědecké konference. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej. Opava 2000, ed. Libor Martinek, s. 42–51.
- Pospíšil, I.: Problémy terminologie a střední Evropa. In: Brněnská hungaroslavistika a česko-slovensko-maďarské vztahy. Eds: István Käfer, Ivo Pospíšil, red. Erika Sztakovicsová. Vydanie podporil IVF 21110172 Academic discussion on history, culture and religion of Visegrád nations: new directions. Gerhardus Kiadó. Vydané v spolupráci s Kabinetom hungaroslavistiky Ústavu slavistiky FF MU (Brno) a Českou asociáciou slavistov, Visegrád Fund, Segedin 2012, s. 45–57.
- Pospíšil, I.: Rasanz und Feingefühl: Zum Phänomen Mitteleuropa in der Zwischenkriegszeit. In: Litteraria Humanitas XI. Crossroads of Cultures: Central Europe, Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa, Křižovatky kultury: Střední Evropa, Perekrestki kul'tury: Srednjaja Jevropa. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno 2002, editor: Ivo Pospíšil s. 265–278.
- Pospíšil, I.: Revitalizace v ruské a české literatuře: dvě cesty. In: Revitalizácia kultúrnej tradície v literatúre. Vedecký zborník. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Katedra slovenskej literatúry, Nitra 2009. Eds: Marta Kerulová, Silvia Lauková, s. 9–21.
- Pospíšil, I.: Sergij Vilinskij an der Masaryk-Universität in Brunn: Fakten und Zusammenhänge. Wiener Slavistisches Jahrbuch, Bd. 42, 1996, s. 223–230.
- Pospíšil, I.: Slavistika jako české rodinné stříbro. Praha 2004.
- Pospíšil, I.: Slavistika na křižovatce. Brno 2003.
- Pospíšil, I.: Slavistika pro třetí tisíciletí. Universitas 2000, č. 3, s. 9–14.
- Pospíšil, I.: Slavistika, komparatistika, literární věda a jejich osudová hodina. In: Studia Slavica VI. Slavistika osudem i volbou. K 75. narozeninám prof. Jiřího Damborského. Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Uniwersytet Opolski, Ostrava 2002, s. 213–226.
- Pospíšil, I.: Slovanské literatury na počátku nového věku. In: K úloze Slovanů v historii a současnosti. Kolokvium u příležitosti 150. výročí Slovanského sjezdu v Praze. Emauzy – klášter Na Slovanech, 29. května 1998, Praha 1998, s. 34–37.
- Pospíšil, I.: Slovenský literárněvědný trojúhelník: komparatistika – genologie – translátologie. In: Brněnská slovistiky a česko-slovenské vztahy. Brno 1998, s. 45–58.
- Pospíšil, I.: Slovanství a střední Evropa. In: Dominik Hrodek a kol.: Slovanství ve středoevropském prostoru. Iluze, deziluze a realita. Pardubická konference (22.–24. dubna 2004). LIBRI, Praha 2004, s. 23–35.

- Pospíšil, I.: Spálená křídla. Brno 1998.
- Pospíšil, I.: Srdce literatury. Alois Augustin Vrzal, 1864–1930. Brno 1993.
- Pospíšil, I.: Srednjaja Jevropa kak duchovnoje prostranstvo i roľ literaturovedenija. In: Litteraria Humanitas XI. Crossroads of Cultures: Central Europe, Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa, Křižovatky kultury: Střední Evropa, Perekrestki kul'tury: Srednjaja Jevropa. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno 2002, editor: Ivo Pospíšil, s. 7–17.
- Pospíšil, I.: Střední Evropa a Slované. MU, Brno 2006.
- Pospíšil, I.: Středoevropská křižovatka a počátky poststrukturalistické fáze literární vědy v Československu. Litteraria Humanitas VIII – Komparatistika – Genologie – Translatologie. Krystyna Kardyni-Pelikánová. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno 2000, (vědecký redaktor: Ivo Pospíšil, výkonný redaktor: Ludvík Štěpán), s. 155–166.
- Pospíšil, I.: Svět se dívá z Finska na Rusko (VI. kongres ICCEES v Tampere, 29. 7. – 3. 8. 2000). Univerzitní noviny 2000, 7–8, s. 15–16.
- Pospíšil, I.: Teorija ruskoj literatury v slavjanskom kontexte v koncepcii areálnych i žanrovych issledovanij, stilistiki i poetiki. In: Česká slavistika 2008. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Česká asociace slavistů, Literárněvědná společnost, pobočka Praha, Academicus, Brno – Praha 2008, s. 227–245.
- Pospíšil, I.: The Crisis of Tradition in Russian Literature and the Postmodernist Atmosphere. In: Postmodernism in Literature and Culture of Central and Eastern Europe, Katowice 1996, s. 123–130.
- Pospíšil, I.: The Danger of Loneliness: the New Splendid Isolation. In: Reinhard Ibler (Hrsg.): Von der sozialistischen zu einer marktorientierten Kultur? Ergon Verlag, Würzburg 2000, s. 83–96.
- Pospíšil, I.: Utopičnosť a hlubinnosť literárnej vedy (Meditace in margine projektu Dionýze Ďurišina). Opera Slavica 1993, 1, s. 44–47.
- Pospíšil, I.: Úvaha k česko-slovensko-maďarsko-(polskému) troj(čtyř)úhelníku. In: Třináct let po/Trináť rokov po. Brněnské texty k slovakistice IX. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka, Anna Zelenková. Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2006, s. 222–229.
- Pospíšil, I.: Václav Černý a ruská literatura. Slavia 1994, 3, 331–337.
- Pospíšil, I.: Vizualizace v komplexu uměleckých detailů v románu Oty Filipa Sedmý životopis. In: Dwudziestowieczna ikonosfera w literaturach europejskich. Wizualizacja w literaturze. Pod redakcją Bożeny Tokarz, Katowice 2002, s. 299–307.
- Pospíšil, I.: Východoslovanské meziliterární centrismy na pozadí balkánských centrismů. Zbornik Matice srpske za slavistiku, Beograd 1994, t. 46–47, s. 19–27.

- Pospíšil, I.: Znovu k problému diachronní hloubky literárního textu. In: Jazyk a komunikácia v súvislostiach III. Red.: Oľga Orgoňová. Filozofická fakulta Univerzita Komenského, Katedra slovenského jazyka, Studia Academia Slovaca, Bratislava 2011, s. 11–19.
- Pospíšil, I.: Новые измерения и трансценденции исследования литературы/языка и русские особенности. *Slavica Slovaca* 2010, 2, s. 170–177.
- Pospíšil, I.: Средняя Европа как духовное пространство и роль литературоведения. In: *Litteraria Humanitas XI. Crossroads of Cultures: Central Europe, Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa, Křižovatky kultury: Střední Evropa, Перекрестки культуры: Средняя Европа*. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno 2002, editor: Ivo Pospíšil, s. 7–17.
- Pospíšil, Ivo: Kulturní dialog a areálová studia (několik poznámek o spojitosti pojmů). In: *Dialog kultur III. Ústí nad Orlicí 2005*, s. 17–24.
- Postmodernism in Literature and Culture of Central and Eastern Europe. Katowice 1996.
- Postmodernismus: smysl, funkce, výklad (Jazyk – literatura – kultura – politika). Brněnské texty k slovakistice XV. Týmová monografie. Vydáno péčí Centra filologicko-areálových studií při Ústavu slavistiky FF MU. Eds: Ivo Pospíšil, Josef Šaur, Anna Zelenková. Masarykova univerzita, Brno 2012.
- Problémy slovakistiky v zrcadle areálové filologie. Ed. Ivo Pospíšil. Ediční série: Brněnské texty z filologicko-areálových studií, sv. 3, editor série: Ivo Pospíšil. Česká asociace slavistů se sídlem v Brně s finanční podporou Literárního informačního centra v Bratislavě ve spolupráci se Slavistickou společností Franka Wollmana, Středoevropským centrem slovanských studií a Seminářem filologicko-areálových studií Ústavu slavistiky FF MU. TRIBUN EU, Brno 2010.
- Reinalter, H. (hrsg.): *Europaideen im 18. und 19. Jahrhundert in Frankreich und Zentraleuropa*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien 1994.
- Revitalizácia kultúrnej tradície v literatúre. Vedecký zborník. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Katedra slovenskej literatúry, Nitra 2009. Eds: Marta Kerulová, Silvia Lauková.
- Revolutionen in Ostmitteleuropa 1789–1989. Schwerpunkt Ungarn. Herausgegeben und eingeleitet von Karlheinz Mack. Wien 1995.
- Rosenberg, H.: *Grosse Depression und Bismarckzeit. Wirtschaftsablauf, Gesellschaft und Politik in Mitteleuropa*. Berlin 1967.
- Rumpler, H.: *Eine Chance für Mitteleuropa*. Wien 1997.
- Slavica Pragensia ad tempora nostra*. Praha 1998.
- Slovakistika v české slavistice. Editoři: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Masarykova univerzita, Brno 1999.

- Slovanský romantizmus. Banská Bystrica 1999.
- Slovanský romantizmus. O poetike. Banská Bystrica 2000.
- Slovanský romantizmus. Poetika romantična. Banská Bystrica 2002.
- Slovanský ústav v Praze. 70 let činnosti. Sborník statí. Bibliografie. Praha 2000.
- Slovensko mimo Slovensko/Slovensko mimo Slovenska. Kolektivní monografie. Brněnské texty k slovakistice X. Ed.: Ivo Pospíšil. Ústav slavistiky FF MU, Brno 2008.
- Sorabistika – metodologie, zkušenosti a budoucí směřování. Eds: Ivo Pospíšil, Josef Šaur a kolektiv. Masarykova univerzita 2011.
- Šuša, I.: Holokaust v taliánskem a slovenskej memoárovej literatúre. Seminář filologicko-areálových studií, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, ediční série: Brněnské texty z filologicko-areálových studií, sv. 1, editor série: Ivo Pospíšil. TRIBUN EU, Brno 2009.
- The Future of East-Central Europe. Ed. by Andrzej Dumała and Ziemowit Jacek Pietraś. Lublin 1996.
- The Reformation in Eastern and Central Europe (ed. by Karin Maag). Hants 1997.
- Tracing Literary Postmodernism. University of Constantine the Philosopher, Faculty of Humanities, Institute of Literary Communication, editor: Tibor Žilka, Nitra 1998.
- Třináct let po/Trináť rokov po. Brněnské texty k slovakistice IX. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka, Anna Zelenková. Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2006.
- Vachek, J.: A Prague School Reader in Linguistics. Bloomington 1964.
- Van Parijs, P.: The Ground Floor of the World: On the Socio-Economic Consequences of Linguistic Globalization. International Political Science Review 2000, vol. 21, No. 2, 217–233.
- Vlček, R.: Ruský panslavismus – realita a fikce. Historický ústav AV ČR, Praha 2002.
- Weidenfeld, W. (hrsg.): Mittel- und Osteuropa auf dem Weg in die Europäische Union. Gütersloh 1995.
- Wellek, R.: The Literary Theory and Aesthetics of the Prague School. Ann Arbor 1969.
- Wollman, F.: Die Literatur der Slawen. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler, Bd. 7. Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003.
- Wollman, F.: Duch a celistvost slovanské slovesnosti. Praha 1948.
- Wollman, F.: K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské. Brno 1936.

- Wollman, F.: Slavismy a antislavismy za jara národů. Praha 1968.
- Wollman, F.: Slovesnost Slovanů. Eds. I. Pospíšil, M. Zelenka. Brno 2012.
- Wollman, F.: Slovesnost Slovanů. Praha 1928.
- Wollman, S.: Osudy Slovanského ústavu od jeho zrušení v roce 1963 do současnosti.
In: Slovanský ústav v Praze. 70 let činnosti. Sborník statí. Bibliografie. Praha 2000,
s. 39–44.
- Wollman, S.: Česká škola literární komparistiky. Praha 1989.
- Wollman, S.: Porovnávací metoda v literární vědě. Bratislava 1988.
- Wollman, S.: Slovanské literatury ve střední Evropě. Masarykova univerzita, Brno 2013,
ed. Miloš Zelenka, edice Slavica Universitatis Mararykianae, řídí I. Pospíšil.
- Współczesni Slowianie wobec własnych tradycji i mitów. Sympozjum w Castel
Gandolfo 19–20 sierpnia 1996. Pod redakcją M. Bobrownickiej, Lucjana Suchanka,
Franciszka Ziejki. UNIVERSITAS, Kraków 1997.
- Zacharasiewicz (hrsg): Images of Central Europe in travelogues and fiction by North
American Writers. Tübingen 1995.
- Zelenka, M. (ed.): Střední Evropa v souvislostech literární a symbolické geografie. Nitra
2008.
- Zelenka, M.: Comparative Literature and Area Studies. Vlastimil Johanus, České
Budějovice 2012.
- Zelenka, M.: Literární věda a slavistika. Academia, Praha 2002.
- Zentraleuropa, Mitteleuropa. Gemeinsamkeiten und Trennlinien. Wien 1991.
- Žigo, P.: Historická a areálová lingvistika. Bratislava : Univerzita Komenského 2011.
384 s.

Areál a filologická studia

Ivo Pospíšil

Vydala Masarykova univerzita v roce 2013

1. vydání, 2013

Náklad 300 výtisků

Sazba a tisk: Ing. Vladislav Pokorný – LITERA, Tábor 43a, 612 00 Brno

ISBN 978-80-210-6472-0